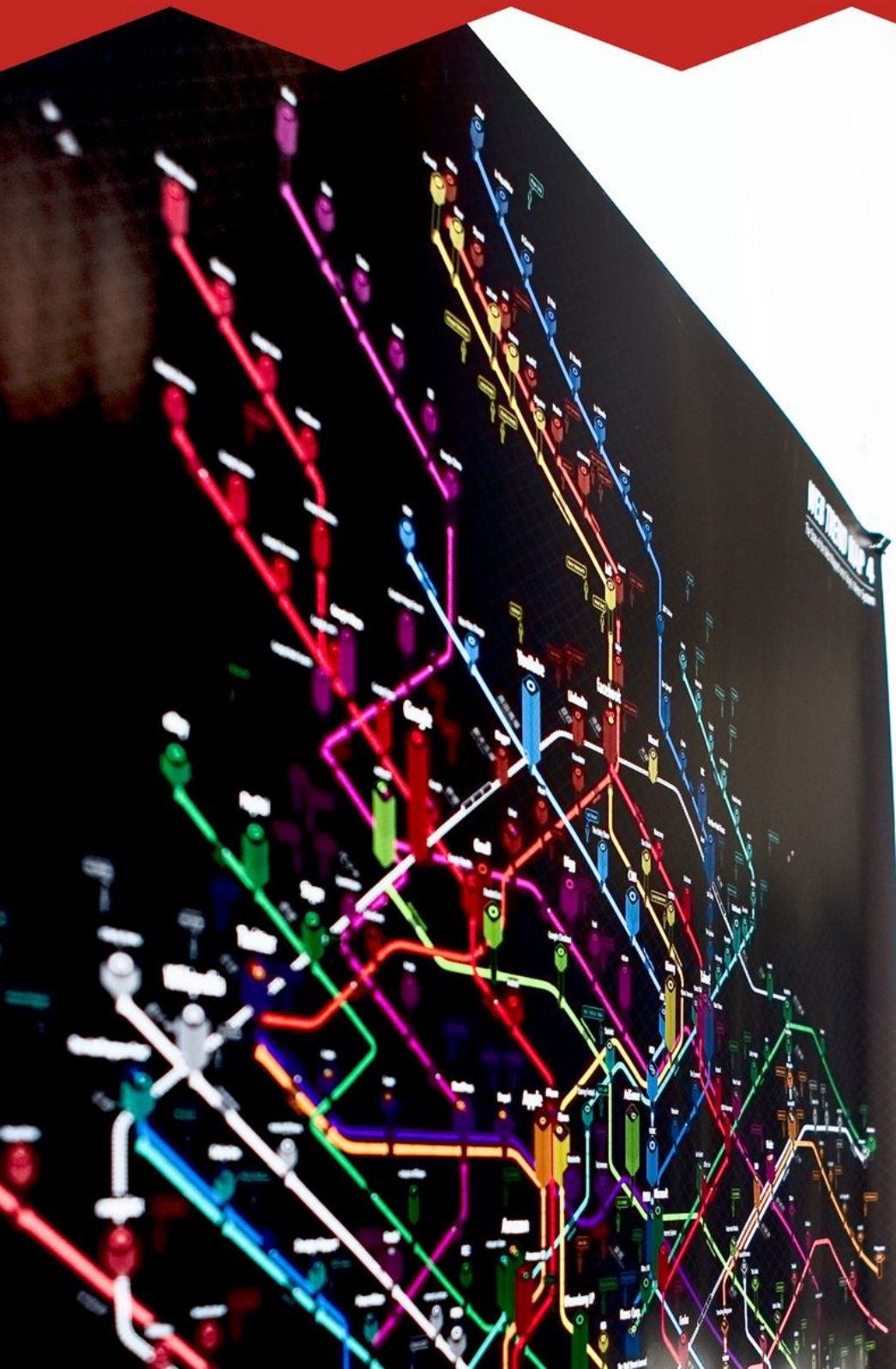

Stara baśń, tom pierwszy

Ta lektura, podobnie jak tysiące innych, jest dostępna on-line na stronie wolnelektury.pl.

Utwór opracowany został w ramach projektu Wolne Lektury przez fundację Wolne Lektury.

JÓZEF IGNACY KRASZEWSKI

Stara baśń

POWIEŚĆ Z IX WIEKU

TOM I

I

Poranek wiosenny świtał nad czarną lasów ławą otaczającą widnokrąg dokoła. W powietrzu czuć było woń liści i traw młodych, złanych rosą świeżo w ciągu kilku takich poranków z nabrzmiałych pączków rozwitych. Nad strumieniami wezbranymi jeszcze resztką wiosennej powodzi złociły się lotocie¹ jak bogate szycie na zielonym kobiercu. Wschód słońca poprzedzała uroczysta cisza — tylko ptastwo zaczynało budzić się w gałęziach i niespokojnie zrywało się z noclegów... Już słychać było świergot i świsty, i nawoływania drobnej drużyny. Wysoko pod chmurami płynął orzeł siwy, kołując i upatrując pastwy na ziemi. Zawiesił się czasem w powietrzu i stał nieruchomy, a potem dalej majestatycznie żeglował... W borze coś zaszeleściło i umilkło... Stado dzikich kóz wyjrzało z gąszczy na polankę, popatrzało czarnymi oczyma i pierzchnęło²... Zatętniało³ za nimi — cicho znowu.

Las, Świt

Z drugiej strony słychać łamiące się gałęzie, zaszeleścił łos rogaty — wyrzał, podniósł głowę, powietrza pociągnął chrapami — zadumał się, potarł rogami po grzbiecie i z wolna poszedł w las nazad⁴... I znowu słychać było łom⁵ gałęzi i ciężkie stąpanie.

Spod gęstych łóz⁶ zaświeciło oczów dwoje — wilk ciekawie rozglądał się po okolicy... tuż poza nim, położywszy uszy pierzchnął przelękły zając, skoczył parę razy i przycupnął.

I milczenie było, tylko z dala ozwała się poranna muzyka lasów... Trąciło o nie skrzydło wiosennego powiewu i gałęzie grać zaczęły... Każde drzewo grało inaczej, a ucho mieszkańca puszczy rozeznac mogło szmer brzozy z listki⁷ młodymi, drzenie osiczyny⁸ bojaźliwe, skrzywienie dębów suchych, szum sosen i żałośliwe jodeł szelesty.

Szedł wiatr, stąpając po wierzchołkach puszczy i głośniejsz coraz odpowiadały mu bory, coraz bliżej, silniej coraz muzyka grała pieśnią poranną.

Ponad lasy płynęły zarumienione chmury jak dziewczęta, które się ze snu zerwały zbudzone i uciekały, czując, że obcy pan nadchodzi. Szare zrazu niebo błękitniało u góry, pozłacało się u dołu; obłoczki białe jak z rąbku obłonki pościeli rozwiewał wiatr po lazurach. Słońce strzeliło promieniami ku górze... noc uciekała. Widać było ostatki cieniów i mroków roztapiające się w dnia blasku. Nad strumieniami i łąkami jak dymy ofiarne zakipiały pary przejrzyste, ulatując z wolna ku niebu i ginąc w powietrzu. Ukośne promienie słońca ciekawie zaglądały w głębinę, śledząc, co się przez noc rozrosło, zazieleniało, wykwitło.

Razem z szumem lasu zawtórował chór ptaków — wszczął się gwar wielki... ożyły w świetle łąki, zarośla, puszcze i powietrzne szlaki — wracało życie.

Ptak

W promieniach wirowały, zwijały się, kręciły niespokojne skrzydlate dzieci powietrza... coś szczebiocąc do siebie, do chmur i do lasów.

Kukułki odezwały się z dala, dzięcioły kowale już kuły drzewa.

Był dzień...

U skraju lasu, nad rzeką leniwą, która go przerzynała, wśród gęstych drzew, gdzie cień schował się jeszcze, widać było kupkę gałęzi niby szalas naprędce sklecony; kilka kolków wbitych w ziemię, a na nich nacięte konary jodłowe... Obok tuż było wygasłe ognisko spopielale i kilka w nim niedopalonych głowni. Poniżej, w zielonych bujnych trawach, na sznurach do kołów poprzywiązywanych, pasły się dwa małe, grube, gęstym i najeżonym jeszcze zimowym włosem okryte konie.

Szelest jakiś w lesie znać je nastraszył, poznały nieprzyjaciela, nastawiły uszy, rozdeły chrapy, zaczęły niecierpliwie nogami kopać ziemię, jeden z nich zarżał, a echo po lesie poniosło ten dziki głos, który się rozległ i powtórzył słabiej za łąką...

¹lotoc — rodzaj kaczeńca. [przypis redakcyjny]

²pierzchnęło — dziś: pierzchno; pierzchnąć — uciec. [przypis edytorski]

³zatętniało — dziś: zatętniło. [przypis edytorski]

⁴nazad — z powrotem. [przypis redakcyjny]

⁵łom — tu: łamanie. [przypis redakcyjny]

⁶łoz — rodzaj krzewu z rodziny wierzbowatych; wierzba szara. [przypis redakcyjny]

⁷listki — dziś popr. forma N. lm: listkami. [przypis edytorski]

⁸osiczyna — gatunek drzewa, topola osika a. topola drżąca, której liście drżą przy najmniejszym podmuchu wiatru. [przypis edytorski]

Z szałasów pokazała się głowa cała włosami okryta długimi — zarosła rudo; dwoje oczów ciemnych skierowało się naprzód ku koniom, potem ku niebu, ruch się dał słyszeć pod gałęziami. Wkrótce potem, rozgarniając je, wydobył się spod nich człowiek słusznego wzrostu, krępy i barczysty. Długim leżeniem i snem skostniałe wyciągnął członki, ziewnął, strząsnął się, popatrzał na niebo, potem na konie... te zobaczywszy go, z wolna zaczęły się zbliżać ku niemu. Nadstawił uszu bacznie. Nic słyhać nie było prócz szumu lasu, śpiewu ptastwa, mruku strumienia.

Człowiek wyglądał dziko, włos bujny, poplątany spływał mu kudłami na barki i osłaniał niskie czoło, tak że oczy wprost spod nich patrzyły. Reszta twarzy także była zarosła, ledwie część policzków, zarumienionych snem i chłodem, dobywała się spod wąsów i brody — wśród których ust prawie znać nie było. Sukienna, wełniana, gruba odzież brunatnego koloru, okrywała mu ramiona, pod szyją spięta na guz⁹ i pętlę. Nogi miał też sukniem i skórą poobkręcane, a stopy obwite nią i opasane sznurami. Spod rękawów sukni krótkich dobywały się ręce silne, włosom okryte i opalone. Twarz miała wyraz przebiegły, na pół zwierzęcy, pół człowieczy, zuchwały razem i ostrożny... oczy biegały żywo... Ruchy ciała zręczne i silne, nie dawały wieku odgadnąć, choć młodość już pozostawił za sobą.

Postawszy chwilę, mężczyzna wrócił ku szałasowi i nogą silnie kopnął w ścianę jego, nie mówiąc słowa. Poruszyło się coś żywo za gałęziami i wnet spod nich wypełzło chłopię, wydobyło się zza liści — zerwało rześko na nogi... Wyrostek mógł mieć lat z piętnaście, krzepki był i nieco do starego podobny. Twarz mu jeszcze nie porastała, włosy miał krótko ucięte, odzież grubą a wyszarganą, z sukna i płóciennych chust złożoną. Na nogi wstawszy, oczy przetarł kulakami¹⁰, ledwie miał czas resztę snu z powiek opędzić; gdy starszego głos chropawy, w mowie dziwnej, obcej, której na tej ziemi nikt oprócz nich dwu nie rozumiał, zawołał:

— Gerda, do koni! Słońce weszło...

Usłyszawszy ten rozkaz, poparty lekkim potrąceniem w plecy, chłopiec zbiegł ku koniom, odwiązał sznury, skoczył na grzbiet z nich jednemu i poprowadził je o kilka kroków dalej, gdzie trochę piaszczystego, suchego brzegu do wody przystęp dawało. Na piasku widać też było ślady kopyt koni, które już tam wprzód napoju szukały. Konie zaczęły pić chciwie. Chłopię siedzące na jednym ziewało, z ukosa spoglądając ku staremu, który około szałasów się krzątał, mrucząc coś sam do siebie.

Byłali¹¹ to poranna modlitwa?

Na ostatek konie napojone podniosły głowy i jak zadumane słuchały lasów szumu, chłopak je sznurem pogał ku szałasowi. Tu już nagotowane¹² leżały sukniem i skórą poobwijane juki¹³, które starszy począł na konie zarzucać i przywiązywać. Milczący pomagał mu wyrostek. Na grzbiety koniom zawieszono sukno grube i skóry... Gdy wszystko było w pogotowiu, stary wlaź jeszcze pod szałas i po chwili wyszedł z niego uzbrojony. U pasa miał siekierkę jak młot grubą, krótki nóż w pochwie skórzanej, na plecach łuk, przez drugie ramię procę i krótką pałkę drewnianą krzemieniem nabijaną, którą przed sobą uczepił na koniu. Chłopak też ściągnął swój oręż z ziemi, nóż do pasa i siekierkę, którą do ręki wziął, lekko na grzbiet konia wskakując... Starszy się jeszcze obejrzał na noclegowisko, patrząc, czy czego nie zapomniał na nim, rękami popróbował sakiew¹⁴ na grzbiecie powiązanych i konia swego pod kłodą poprowadziwszy, skoczył nań zręcznie. Już mieli ruszyć z miejsca i starszy się rozglądał, aby wybrać drogę, gdy z gęstwiny naprzeciw, rozgartując¹⁵ ostrożnie leszczynę i kaliny, niepostrzeżona, po cichu wysunęła się głowa ludzka.

Ciekawie, zrazu z jakąś obawą, dwoje oczu jasnych przypatrywało się podróżnym. Zza gałęzi widać tylko było włos płowy, co je otaczał, młodą twarz ledwie zarostem pokrytą, białe zęby w ustach na pół podziwieniem otwartych.

Podróżny tymczasem ku słońcu spoglądał i na bieg rzeki.

⁹guz (daw.) — guzik. [przypis edytorski]

¹⁰kulak — pięść. [przypis redakcyjny]

¹¹byłali — czasownik z partykułą -li; znaczenie: czy była, czyby była. [przypis edytorski]

¹²nagotowany — tu: przygotowany. [przypis redakcyjny]

¹³juk — skórzany worek służący do przewożenia bagażu na grzbiecie zwierzęcia. [przypis redakcyjny]

¹⁴sakiew — dziś popr. D. lm od wyrazu *sakwa*: sakw. [przypis edytorski]

¹⁵rozzgartować — rozgarnąć. [przypis edytorski]

Ponad jej brzegami drogi żadnej śladu widać nie było. Zdawał się chceć upewnić, czy ma ją przebrnąć, czy z nią, czy przeciwko niej się puścić. Konie rwały się już do pochodu niecierpliwie, obrócone na wschód łbami — starszy pomyślał trochę, oczyma łękę zmierzył, trzęsawiska i bór, potem zwrócił się na piaszczyste wybrzeże, kędy konie pojono. Tu stanąwszy, myślał pewnie, czy bród znajdzie, bo oczy utopił w wodzie, jakby mierzył jej głębinię. Byłby teraz i tę głowę mógł dojrzeć w krzakach, co go szpiegowala — ale się ostrożnie schowała, tylko gałązki opadły i drżały. Powoli konie wchodziły w wodę, która tu nie była grząską ni głęboką, zanurzyły się po brzuchy, zdawało się, że popłyną, ale tuż się znalazła ława piaszczysta i oto już — brzeg drugi... Oba podróżni¹⁶ wylądowali szczęśliwie, ledwie pomoczywszy nogi.

Drugim brzegiem, wyższym nieco i suchszym, wygodniej kroczyć było, choć tuż, tuż, za gęstwina coś szeleściło dziwnie... — Zwierz spłoszony — myślał podróżny.

Naokół oprócz noclegowiska śladu człowieka nie dostrzegło oko, bór, jak go stworzył Bóg, ku niebu wyrosły bujno, pnie grube jak słupy proste, oschłe z gałęzi od dołu, u góry w zielone wieńce ubrane. Gdziegdzie zwalona burzą kłoda, na pół przegniła, pół z kory opadła, pogięte od wichru wyrostki i poschłe od zgrzybiałości, mchami jak futrem na starość odziane olbrzymy.

Jechali. Na wzgórzu... coś bielalo nieopodal. Pod dębem leżał kamień wyżłobiony jak misa, nad nim drugi stał gruby i niezgrabny... Ręka niewprawna wyrzeźbiła na nim niby ludzką twarz straszliwą, czapką okrytą u góry... Starszy wstrzymał się trochę, zobaczywszy znak u drogi, obejrzał niespokojnie dokoła i mijając go, splunął nań z pogardą.

W tej chwili świst się dał słyszeć dziwny z krzaków i drzewce ze strzały utkwilo na piersi, w grubej sukmanie starszego. Ledwie poczuwszy pocisk, nie wiedząc jeszcze, czy do bronni ma się brać, czy do ucieczki, obracał głowę, gdy chłopak krzyknął. Druga strzała utkwila mu w nodze.

A z lasu dał się słyszeć śmiech, śmiech dziki jakiś, straszny, niby wycie zwierzęce, niby okrzyk człowieka... Zachichotało, rozległo się, zamilkło... Sroka siedziała na kamieniu, na czapce i podniósłszy skrzydła krzyczała, śmiechowi wtórując... A miotała się, jakby i ona groziła.

Konie głosami tymi podżegniete przyspieszyły kroku — ale nieprzyjaciela już ani widać, ani słyhać nie było... Cisz panowała nad lasami, drzewa tylko uroczyście szumiały.

Starszy mężczyzna kłusował, naprzód konia pędząc skoro¹⁷ — chłopak, który strzałę wyszarpnął z nogi, spieszył za nim, pochylony na szyi swojego... Przebiegli tak staj¹⁸ kilkoro¹⁹, aż nie słysząc nic, nie widząc pogoni — zwolnili kroku... Starszy się dopiero obejrzał na chłopca ze zbladłą twarzą, z zaciętymi ustami, z wytrzeszczonymi oczyma przylgłego do konia. Nie miał nawet czasu od strzały tkwiącej w piersi się uwolnić. Przebiła ona sukno i znać uwięzła w ciele, bo choć w szybkim biegu ugięła się i opadła ku dołowi, trzymała się jeszcze. Tu dopiero, na polance, konia ściągawszy starszy obejrzał się na strzałę i zręcznie ją pocisnąwszy, choć syknął z bólu — wydobył, obejrzał ciekawie i do skózanego na plecach worka wsunął.

Strzała miała z kości białej wyrobione ostrze cienkie, na którego końcu widać było krwi kropelkę.

— Pioruny by w nich były... i burze! — zawołał warcząc rudy. — Gdzieś się w krzakach znalazło oko, co podpatrzyło i pomściło za bałwana²⁰... Tyś ranny w nogę, Gerda?

Chłopak, z oczyma jeszcze obłąkanymi i trwogą, milcząc na nogę skaleczoną wskazywał. Rana jego głębsza była, bo płachty nie wstrzymały strzały.

— No — nic to! Jedna strzała polańska²¹! — zamruczał starszy — oni ich nie ztruwają. Obawiałem się, aby ich tam więcej nie było. Znać jeden rozbójnik niestraszny. Nie ważył się, zobaczywszy, żeśmy zbrojni... Ale może zawołać innych, narobić wrzawy... uchodzić trzeba...

Spojrzał na słońce.

¹⁶oba podróżni (daw.) — dziś popr.: obaj. [przypis edytorski]

¹⁷skoro — szybko. [przypis edytorski]

¹⁸staja — daw. miara długości, licząca ok. 1 km. [przypis edytorski]

¹⁹staj kilkoro — dziś popr.: staj kilka. [przypis edytorski]

²⁰bałwan — tu: posąg pogańskiego bóstwa. [przypis edytorski]

²¹polański — przym. utworzony od rzecz. *Polanie*, nazwy plemienia słowiańskiego. [przypis edytorski]

— Trzymaj się konia, a puść go za mną... Spieszyć trzeba, żeby nas w tym nie zaskoczyli lesie, póki nie dojedziemy do znajomych. Z południa²² na miejscu będziemy.

Chłopak milczał, starszy coś mruzczał jeszcze, ku górze patrzył, konia sznurem ściągnął i poleciełi gęstwina, nad brzegiem się ciągle trzymając, bez drogi — rzeka gościniec²³ znaczyła.

Puszczą wciąż była dzika, niezamieszkała, milcząca. Raz z dala na wodzie postrzegli jakby głowę ludzką z ciemnym przylgłym do niej włosiem i dwoje rąk wiosłujących około niej. Lecz gdy się tętent dał słyszeć, znikła, wir tylko było widać nad powierzchnią wody. Minęli ją... i wyszła znowu z głębin... na włosach czarnych dokoła opleciony był wianek z lotoci... oczyma strzelała za nimi... Trochę dalej czółno małeńkie jak łupinka ślizgało się, płynąc z biegiem, ponad nim białą chustę widać było... Gdy tętent dał się słyszeć, znikła płachta na dnie i czółenka jak wąż wsunęło się między trzciny, łozy, wiszary²⁴, których tylko wierzchy się chwiały... Kilka kaczek zerwało się przestraszonych, wyciągnęły szyje... sznurem leciały gdzieś dalej... plusnęły i padły²⁵.

Podróźni wciąż biegli brzegiem, to szybciej, to wolniej — dwa razy konie poili zmęczone i jechali dalej bez spoczynku — a słońce też podnosiło się coraz wyżej, grzało coraz mocniej. Choć w lesie świeżo było i chłodno, od łąk i piaszków zalatywał oddech gorący.

Nie zmieniała się okolica — bór ciągle szumił nad rzeką. Gdzieniedzie w piasku między pagórkami świeciło jezioro — szerzej rozlewały się wody — to ścisnęły wśród parowu. Mieniały się²⁶ tylko drzewa, sosny i jodły, potem zielonych liści brzozy i lipy, i osiki, i dęby na pół jeszcze śpiące a głuche na wiosnę.

Gdzieniedzie żółtawą ławą leżał piasek, to kępiasta trzęsawica²⁷, którą okrążyć musieli. Przed nimi z dala pomykał zwierz, z łąk pierzchały całe stada łosi i jeleni, dobijając się do lasu, na którego skraju stawały, patrzyły jeszcze ciekawie i gnały dalej, znikając im z oczu. Naówczas łomot stad spłoszonych konie straszyl i pędziły żywiej, stuliwszy uszy... póki sił stało.

Gerda ciągle ręką chwytal za nogę zranioną, czuł, że mu krew ciekła, jakby ciepły sznurek wijący się aż do stopy, i w skórzanym obuwiu zbierała się u nogi, czerwonymi kroplami sącząc szparami chodaka.

Ale skarżyć się nie śmiał, zawijać rany hubą z drzew lub liśćmi, co by krew zatamowały — nie było czasu... Starszemu też trochę krwi pokazało się między palcami ręki... otarł je o końską grzywę — nie troszcząc się o to. Rozpatrywał się wciąż po okolicy, dawniej znać sobie pamiętnej, jakby szukając miejsca do spoczynku... Lecz nierychło²⁸, nierychło zwolnili biegu.

Tu rzeka, płynąc nizinami równymi, szerzej się rozlewała wśród błot świeżą zielonością okrytych. Ze wzgórze nagiego, na którym stali, widać było łąki i trzęsawiska, wśród nich moczary i jeziora mnogie, opasane gajami... Kilka strumieni zbiegało się tu z borów ku rzece. Las, wśród którego stanęli, wypalony był i zeschnięty na znacznej przestrzeni. — Gąszcze, co go podszywały, spłonęły do szczytu, daleko więc w głąb jego sięgnąć było można okiem i dojrzeć nieprzyjaciela.

Tu starszy z konia się zsunął, rzucił go nie patrząc i legł na ciepłym piasku, obu rękami pot kroplisty ocierając z czoła. Zmęczony był — piersi mu się podnosiły, a że krwawymi palcami dotknął twarzy i ją też sobie całą okrwawił.

Ujrzawszy to chłopak, uląkł się i krzyknął.

— Co ci to, Gerda? Czy ty mężczyzna? Czy się matka twoja omyliła, że ci nie wdziała chust i spódnicy? Kropla krwi, a tyle strachu i wrzasku?

Chłopak mu dopiero wskazał na własną twarz jego.

— Nie o moją mi strach — rzekł — choć skórznie²⁹ mam jej pełne, ale o waszą. Twarz, ojczu, macie we krwi całą.

Starszy na ręce swe popatrzył, rozśmiał się tylko i nic nie odpowiedział.

²²z południa — dziś: po południu. [przypis edytorski]

²³gościniec — droga. [przypis redakcyjny]

²⁴wiszary — rodzaj rośliny; splątane zarośla. [przypis redakcyjny]

²⁵padły — tu: przepadły, zniknęły. [przypis edytorski]

²⁶mieniać się (daw.) — zmieniać się. [przypis edytorski]

²⁷trzęsawica — trzęsawisko; teren bagnisty. [przypis edytorski]

²⁸rychło — szybko. [przypis edytorski]

²⁹skórznie — daw. obuwiu skórzane. [przypis edytorski]

Gerda tymczasem, na ziemi siadłszy, nogę ranną rozzuł i począł czyścić obuwie, potem ranę ocierać i okładać hubą. Stary patrzył na to obojętnym okiem.

W milczeniu dobyli potem z sakiew suszone mięso i placki, które starszy na ziemi rozłożył. Poszedł się wprzód obmyć w wodzie i dłonią jej do ust zaczerpnąć. Gerda za jego przykładem zwał się też do wody... Siedli jeść w milczeniu... Konie na chudej trawie leniwie się pasły...

Z lasu wyleciała sroka... uwiesiła się na suchej gałęzi nad głową starego, pochyliła ku niemu i krzyczała... Zdawała się zagniewana, trzepała skrzydłami, podlatywała coraz bliżej... wołała coś, jakby na gwałt zbierając drugie... Nadciągnęła w pomoc wtóra³⁰ i trzecia... i wrzaskliwie to podlatywały, to przysiadły się przy nich... Stary, który się chciał zdrzemnąć, zniecierpliwiony, łuk napiął i strzelił. Nie ranił żadnej, zerwały się z krzykiem... zawirowały w powietrzu i wróciły krakać nad nimi... Gerda z głową zwieszoną, na rękach wsparty, nad końmi czuwał. Las milczał — niebo było czyste — owad tylko, wywołany słońcem do życia, brzęczał, gromadami unosząc się w powietrzu.

Po krótkim spoczynku na konie siedli znowu... Stary się do chłopca zwrócił.

— O strzałach, o krwi, o niczym ani słowa tam... Najlepiej byś nie mówił nic i niemego udawał... Niemcami oni nas tam zowią — choć my ich język rozumiemy... Słuchaj, co gadać będą, zda się to zawsze — ale udawaj, że ci ta mowa obca... Tak lepiej — milczeć.

Spojrzał nań czekając, by mu Gerda oczyma odpowiedział. Jechali dalej a dalej. Słońce już się z wolna spuszczać zaczynało ku zachodowi. Brzeg rzeki wyniosły coraz się zniżał, wilgotniejsze otaczało ich powietrze — cień zalegał boru ściany — gdy w dali, nad zaroślami, pokazał się słup dymu siny...

Stary zobaczywszy go drgnął z radości czy niepokoju — chłopak też weń oczy wlepił i zwolnili koniom biegu.

Dokoła się las rozlegał³¹ stary, wysoki, gęsty, a łąka nad rzeką zwężała, płynącą ścieśnionym korytem. — W prawo otwarła się łąka, dokoła zasiekami drzew zrąbanych otoczona... Poza nią z szalasów jakichś, chałup z drzewa i chrustu, opasanych tynami³² wysokimi — dobywał się ów słup siny... Zbliżając się ku budom, coraz je lepiej rozoznać można było.

U brzegu, podniesionego trochę, rzeki stały w prostokąt ścielnie zewsząd zamknięte. Od łąki odgradzały je kłody drzew i tyny, pokopane doły i powbijane pale. Na jednym z nich tkwiła zawieszona biała, od deszczów³³ wypłukana, od słońca zwapniała czaszka końska.

Dachy pokryte były kawałami darty drzewa, wiszarem³⁴ i gałęzmi — ściany w słupy z chrustu plecione. W pośrodku tylko z kłód ogromnych w zrąb³⁵ zbudowana wznosiła się chałupa-dwór, do której szopy wkoło przytykały, z nią razem obejście tworząc, w środku którego małe znajdowało się podwórze.

Dojeżdżając, rudy podróżny zwolnił koniowi biegu — oczyma szukając, czy kogo nie zobaczy. Nie widać było żywej duszy. Wahał się jeszcze, jak dać znać o sobie, gdy u brzegu rzeki, na ogromnym, zblakłym tu od wieków kamieniu, ujrzał siedzącego starca, który niepostrzeżony od dawna go śledził oczyma.

Ubrany był cały w bieli, nic nie mając na sobie oprócz odzieży z płótna grubego. Nogi miał bose, głowę siwą nieokrytą. Ogromna, długa do pasa broda piersi mu osłaniała. Biały wysoki kij trzymał w ręku. Koszulę na wierzch włożoną i do kolan spadającą obejmował pas czerwony. Żadnej zresztą nie miał ani ozdoby, ni broni. U nóg jego dwa psy leżały do wilków podobne — zaczajone, przypadłe do ziemi, oczyma krwawymi wiodące za podróżnymi... Drgały leżąc... i czekając, kiedy się rzucą.

Twarz starca spokojna była i poważna, ogorzała, ze skórą jakby spękana, tak ją fałdy i marszczki pokryły całą siecią gęstą. Nad oczyma siwymi dwa krzaki bujnych brwi ster-

³⁰wtóry — drugi. [przypis edytorski]

³¹rozlegać się — tu: rozciągać się. [przypis edytorski]

³²tyna a. tyn (daw.) — ogrodzenie drewniane, z gałęzi a. belek. [przypis edytorski]

³³od deszczów wypłukana — dziś: przez deszcze wypłukana. [przypis edytorski]

³⁴wiszar — kożuch roślin (czyli pło), trzcini i paproci, porastających torfowisko położone na stromym zboczu; torfowisko wiszące. [przypis edytorski]

³⁵w zrąb — daw. technika wznoszenia zabudowań polegająca na wypełnianiu drzewem lub innymi materiałami ustawionego uprzednio szkieletu z potężnych belek. [przypis edytorski]

czwały najeżone. Suchą szyję, którą obnażoną widać było spod koszuli, jak twarz pokrajaną, brunatną — niby węże sine oplatały żyły pod skórą nabrzmiałą.

W chwili gdy podróżny starca zobaczył, ten właśnie na psy zawołał groźnie, ręką im wskazując w tył, za siebie, a kij podnosząc do góry. Podróżni stanęli... rozglądając się ciekawie.

— Pokłon wam, stary Wiszu... — rzekł z konia nie zsiadając podróżny, uchyliwszy tylko głowę. — Pokłon wam. Każcie waszym psom do zagrody, bo by nas porozdzierały, a my starzy znajomi i dobrzy przyjaciele, choć nie swoi — a nie wrogowie.

Słowa te powoli wyrzekł starszy łamaną mową Serbów nadłabańskich — usiłując przybrać postawę i twarz uprzejmą.

Stary patrzył, nic jeszcze nie odpowiadając. Na psy naprzód zakrzyknął groźnie, aby szły precz, ukazując im zagrodę, bo warczały i zęby szczyrzyły patrząc na przybyszów i coraz to się ku nim targwały. Nie chciały odchodzić. — Gospodarz huknął w dłoń... Na głos ten zza tynu ukazała się ostrzyżona głowa parobczaka, który rozkaz zrozumiałwszy psy zawołał, wpędził do obejścia i zamknął za nimi wrota... Słychać je było szczekające i wyjące w szopie.

— Zdrow bywaj, Hengo. Cóżecie to znowu tak daleko w nasze lasy zawędrowali? — rzekł gospodarz.

Rudy powoli z konia zlazszy i dawszy go chłopcu, który na swoim pozostał — zbliżał się z wolna do starego.

— Ha! po świecie się tak człek włóczy, ciekaw zobaczyć, jak tam gdzie ludzie żyją — zaczął mówić — przy tym też jakaś zamiana robi się może. Lepiej w spokoju mieniać³⁶ czego u jednych zbytek, a drugim brak, niżeli napadać zbrojnie, a z życiem razem wydzierać. Ja — wy wiecie — człowiek spokojny, zaopatruję komu czego trzeba... aby żyć...

Stary się czegoś zadumał.

— Nie bardzo u nas mieniać jest na co... Skór i futer dosyć pewnie u siebie macie, bursztynu u nas niewiele. Myśmy też nie zwykli bardzo do rzeczy, które wozicie, swoim się radzi obchodzić... Igła z ości tak szyje jak żelazna.

Popatrzał stary na ziemię i znowu się w sobie zadumał.

— Zda się to przecie, co ja wożę — mówił powoli Hengo. — A skąd byście wzięli wszystko, co się z kruszcu robi, gdybyśmy wam tego nie dostawili... Do Winedy³⁷ daleko...

— Albo to kości, rogu i kamienia nie dosyć — rzekł stary Wisz wdychając. — Był czas, że się ludzie tym obchodzili i dobrze im z tym było... Jakaście wy a drudzy wędrowni podwozić zaczęli swoje błyskotki, niewiasty nam popsuliście, chce im się ziarenek świecących na szyję i iglic gładkich, i guzów, i wszystkich tych zabawek... bez których teraz żadna nie stąpi. Nic by to nie było — ciągnął dalej, patrząc więcej w ziemię niż na przybyłego kupca — ale wy... wy dróg się do nas uczycie, tajemnice nasze wywozicie stąd... i tak samo przyjść może napaść, jak przyszły świecidła.

Hengo po kryjomu błyskiem oczu bystrym zmierzył starego Wisza i rozśmiał się.

— Próżna to obawa — rzekł. — Nikt o napaściach nie myśli... Ja nie jeżdżę cudzego podpatrywać, ale swoje mieniać. Wy mnie przecie znacie, nie pierwszy raz jestem u starego Wisza... Ja przyjaciel wasz... Zonę miałem z waszej krwi, serbską córkę... a z niej oto tego chłopca, który choć języka waszego nie umie — przecie w nim trocha tamtej krwi zostało.

Wisz, który na kamieniu siadł, a na leżący naprzeciw drugi wskazał Hendze — pokijał tylko głową.

— Zonę mieliście Serbkę znad Łaby — odezwał się — mówiliście mi o tym. Ale jakaście do niej przyszli³⁸? Hę? Pewnie nie po jej woli?

Roześmiał się Hengo.

³⁶mieniać (daw.) — zamieniać. [przypis edytorski]

³⁷Wineda — na pół legendarne słowiańskie miasto u ujścia Odry, mające być ważnym ośrodkiem handlowym. [przypis edytorski]

³⁸przejść do czegoś (daw.) — zdobyć coś, zyskać; tu: jakaście do niej przyszli: jak ją dostaliście. [przypis edytorski]

— Starzy jesteście — odparł — wam tego mówić nie trzeba. A gdzież to na świecie niewiast się o ich wolę pytają? Gdzie się inaczej żonę bierze jak ręką zbrojną? Tak jest u was, u nas i na całym świecie... Bo one woli nie mają.

— Nie wszędzie — wtrącił stary. — Młodym woli nie dają, a stare u nas szanują. Choć im rozumu odmawiają, przecie duchy przez nie mówią i wiedzą one więcej niż wy... te — więdźmy³⁹ nasze...

Potrząsnął głową; milczeli chwilę.

— Na noc was o gościnę proszę — odezwał się Hengo. — Co mam z sobą w węzłkach, pokażę... Zechcecie co wziąć? dobrze — a nie będzie zgody? nie pogniewamy się o to.

— O gościnę prosić nie trzeba — zawołał Wisz wstając. — Kto raz spał pod dachem naszym, zawsze ma pod nim spocząć prawo. My wam radzi. Kołacz⁴⁰ i piwo, i mięso się znajdzie; baby strawę wieczorną już warzą. Chodźcie ze mną.

Wisz wstał z kamienia i przodem go wiodąc, ku wrotom się skierował.

II

Gdy stary na kamieniu siedząc rozmawiał z przybylcem z tej ziemi, którą krajem „niemych”, języka narodu nieznaną zwano — z za tynu⁴¹ i zagród głów ciekawych zaczęło się ukazywać mnóstwo.

Rzadkością to było, ażeby w taką lasów głębinę i puszczy wewnątrz docisnąć się śmiało obcy człowiek. Więc gdy się ukazali ludzie i konie nieznanne, a parobczak począł psy zamykać — co żyło w zagrodzie, choć z dala i przez tynu wierzchołki, przez płotów szpary, biegło się dziwić obcemu.

Widać było białe chusty niewiast zamężnych, włosy dziewcząt z wiankami zielonymi, głowy mężczyzn z długimi włosy i postrzyżone parobków, i dziecinne oczy przelękłe spośród gęstych kudelków, którymi się im czoła jeżyły. Podnosiły się one nagle i nikięły, ukazywały i pierzchały... Stare nawet baby drząc wyglądały za płota, a że się obcego lękały, rwały trawę i ziemię rzucając je na wiatr i pluły przed się, aby im jakiego nie rzucił czaru.

Stara Wiszyna, a imię jej było Jaga — zobaczywszy, że się wiodą ku wrotom z gościem rudym, wystąpiła, usta zakrywając fartuchem, naprzeciw mężowi, dając mu gwałtowne znaki, aby z nią pomówił na osobności. Już się do wrót zbliżali, które im otwierać miano, gdy im zastąpiła drogę.

— Po co tu obcego, Niemca wiedziecie? — szepnęła wylękła. — Możnaż to wiedzieć, co on z sobą niesie? Jakże on uroki rzucić może?

— Ten ci to sam, Hengo znad Łaby, co to naszymi przywoził i szpilki, i noże... Przecie się nam nic nie stało... Nie ma się go co obawiać, bo kto za zyskiem goni, temu czary nie w głowie.

— Źle mówicie, stary mój — odparła Wiszowa. — Gorszi to ludzie od tych, co z nożami i maczugami napadają. Ano wola twoja, nie moja...

I szybko ustąpiła mrużąc, nie oglądając się już za siebie, aż weszła do dworu wewnątrz zagrody. A że na inne niewiasty w podwórku po kątach poprzytulane skinęła, pierzchnęły wszystkie, chowając się, gdzie która mogła. Parobków tylko kilku i dwu synów gospodarza zostało.

Hengo wszedł rozglądając się trwożliwie, choć męstwem nadrabiał.

Chłopak jego z konia nie złażąc z nim wjechał w podwórze. Ludzie wszyscy stali, patrząc na nich ciekawie i szemrząc⁴² między sobą.

Wisz prowadził do świetlicy.

Chata w zręb na mech budowana, stara — w pośrodku się wznosiła, wyżej nad inne szopy — drzwi do niej wiodły z progiem wysokim, ale obyczajem starym bez zamka żadnego, bo ich nigdy nie zawierano⁴³. Z sieni w lewo była izba wielka. Tok⁴⁴ w niej ubity

³⁹więdźma — tu: kobieta doświadczona, znająca życie; od *wiedzieć*: ta, która wie. [przypis edytorski]

⁴⁰kołacz — bułka pszenna, biała, delikatne, jedzone często tylko od święta pieczywo. [przypis redakcyjny]

⁴¹tyn — płot z gałęzi a. belek. [przypis redakcyjny]

⁴²szemrać — rozmawiać półgłosem, szeptać. [przypis edytorski]

⁴³zawierać — tu: zamykać. [przypis edytorski]

⁴⁴tok — podłoga z ubitej gliny; klepisko. [przypis edytorski]

Obcy, Obyczaj

Czary, Zabobony

Handel, Niemiec

gładko, posypyany był zielem świeżym, w głębi ognisko z kamieni stało, na którym nigdy ogień nie gasnął. Dym się dobywał z niego przez nieuszczelny dach ku górze⁴⁵. Ściany i belki, i wszystko szkiło się od niego czarno. — Dokoła przy ścianach ławy na pniach były przymocowane... W rogu stał duży stół, a za nim dzieża⁴⁶ do mieszania chleba, białym płótnem okryta...

Nad nią wisały wianki już poschłe i wiązki różnego ziela.

Na stole, ręcznikiem szytym zasłanym, chleb też nadkrojony leżał i nóż przy nim mały. U drzwi na ławie stał ceber⁴⁷ z wodą i czerpakiem. W kącie, w głębi widać było żarna⁴⁸ małe i kilka bodni⁴⁹ chustami poosłanionych.

Niewielkie okno zasuwane wewnątrz okiennicą stało teraz otworem, tyle światła wpuszczając, ile go do rozpatrzenia się w izbie było potrzeba. Gdy Wisz i Hengo przestąpili próg, stary podał rękę gościowi i pokłonił mu się mówiąc, a zarazem wskazując.

— Oto chleb, oto woda, oto ogień i ława — jedzcie, pijcie, ogrzejcie się, spocznijcie i niech dobre duchy będą z wami.

Hengo się niezgrabnie pochylił.

— Błogosławieństwo temu domowi! — odezwał się krztuszając. — Niech go choroba omija i smutek.

To mówiąc na ławie przysiadł, a Wisz ukroiwszy chleba kawałek rozłamał go z nim i do ust podnosząc zjadł, co też i obcy uczynił.

Trwało to chwilę... gość już był uroczyście przyjęty i pozyskał prawa pewne. Niewiasty się nie ukazywały, ale że na cudzoziemca przez szpary patrzyć musiały, znać było z tego, że szepty i stłumione śmiechy dolatywały do uszu jego.

— Teraz — odezwał się Hengo po chwili — kiedyście mnie przyjęli w gościnę, póki jeszcze dzień jasny, pokażę wam, co wiozę z sobą... Niech oczy widzą, że zwodnictwa⁵⁰ nie ma... a jest popatrzeć na co!

Stary nic nie mówił, ruszył się tedy ku drzwiom; jeden z czeladzi do szopy go poprowadził, gdzie już konie z chłopcem stały.

Gerda spoczywał na drzewie siadłszy, ciekawie się rozglądając i przysłuchując... Sakwy przy nim na ziemi leżały. Hengo ujął z nich dwie i z taką siłą i zręcznością zarzucił je sobie na ramiona, jakby unikał pomocy obcej lub chciał się popisać ze zręcznością. Przez podwórze też, niosąc je, umyślnie zdawał się stąpać lekko i zwinnie, jakby wcale obciążony nie był. Pochyliwszy się nieco we drzwiach, wszedł do dworu i tu, przy okienku, około ławy szerokiej sznury rozplątywać począł.

Chłopcy domowi ciekawym go otoczyli kołem. Z wielką wprawą i zręcznością Niemiec sakwy otworzył, pomyślał chwilę i obejrawszy się ku staremu, zaprosił go ku sobie.

— Ale, cóż to?... Wy sami tylko — odezwał się. — A niewiastom waszym ani nawet oczu nacieszyć nie dozwolicie? Jam już człek niemłody, mnie też ani się wstydzic, ani lękać nie macie powodu.

Wisz zawahał się nieco, potem ręką dał znak i sam podszedł ku drzwiom bocznej komory. Tu stara Jaga na straży stała, drzwi sobą zapierając, ale nie pomogły groźby jej i obawy; gdy stary gospodarz dał swobodę, niewiastki i dziewczęta tłumnie wpadły do izby. Pędziła je ciekawość, a strach hamował, i zaledwie wparły się do świetlicy wąskimi drzwiami, poczęły nazad uciekać. Pierwsza, co rudego Niemca oczy spotkała, krzyknęła i cofnęła się; za nią jak pierzchliwe stado pobiegły inne. Śmiechy, szepty i łajania Jagi razem zmieszane słyszeć się dały.

Handel, Kobieta,
Mężczyzna

⁴⁵dym się dobywał (...) przez nieuszczelny dach — jest to opis tzw. kurnej chaty. [przypis edytorski]

⁴⁶dzieża — drewniane naczynie do rozczywania mąki. [przypis redakcyjny]

⁴⁷ceber — duże naczynie wykonane z drewnianych deszczulek ułożonych pionowo jedna obok drugiej i spiętych razem dookoła obręczami; w dwóch dłuższych, przeciwległych deszczulkach znajdowały się otwory, przez które przekładano drąg, dzięki czemu naczynie mogły nieść dwie osoby; w cebrach noszono najczęściej wodę. [przypis edytorski]

⁴⁸żarna — przyrząd do ręcznego mielenia zboża, złożony z dwóch kamieni: dolnego, nieruchomego, często wgłębionego dla pomieszczenia ziarna oraz górnego, ruchomego, służącego do miażdżenia ziarna na mąkę. [przypis edytorski]

⁴⁹bodnia — duża drewniana beczka; od jej nazwy pochodzi określenie zawodu osoby zajmującej się wyrobem takich i podobnych naczyń, *bednarza*. [przypis redakcyjny]

⁵⁰zwodnictwo — oszustwo. [przypis edytorski]

Hengo tymczasem klęcząc przy ławie, dobywał z sakiew coraz coś nowego, ukradkiem ku drzwiom spoglądając. Oczy jego tam i sam ciekawie biegały, choć udawał, że tylko towarem swym jest zajęty. Lękając się i pragnąc, walcząc ze strachem i ciekawością, dziewczęta, jak woda na jeziorze, to się ode drzwi na izbę posuwały, to cofały nagle, jakby do komory nazad uciekać chciały. Niemiec, którego bystre oczy najwięcej siały trwogi, coraz mniej na pozór zważał, co się tam za nim działo, niby nie widział, niby się nie zajmował niczym, tylko towarem, który na ławie rozkładał.

A było go pod dostatek, świecił i porywał oczy. Leżały naprzód igły długie do spinania chust, misternie się zamykające, a posplatane tak z kruszczu jasnego, jak gdyby plecione były ze lnu lub wełny. Niektóre z nich miały guzy błyszczące, inne poplątane były jak łodygi kwiatów, gdy zwiędną. Do wyboru było dosyć. Leżały dalej naszyjniki bogate, obwieszane blaszkami, kółkami i dzwoneczkami. Hengo je sobie do szyi przykładał, nic nie mówiąc, a pokazując, jak się na suknie bogato i pięknie wydawały.

Jedne naszyjniki plecione były jak dziewcząt kosy⁵¹, inne gładkie, z mocnego kruszczu, szyi od pocisku i strzały bronić mogły.

Na długim sznurze cała kopa⁵² może kolców⁵³ kruszczowych wisiała, nanizanych jak obwarzanki, które na rękach noszono. Były większe i mniejsze, i takie, co wężem rękę niewieścią aż do łokcia opasać mogły. Drugie, dla mężczyzn przeznaczone, mocniejsze były i grubsze. Pierścieni też miał Hengo do wyboru bogactwo wielkie, kowanych⁵⁴ i plecionych, wyrzynanych mądrze i ozdobnie.

Dla mężczyzn powabniejsze były siekierki długie, noże z pochwami, dłuta i kliny, na ramiona kładzione kręgi, których ani miecz, ani strzała przebić nie mogła.

Te gdy na ławę wykładać począł, rzucili się chciwie parobcy, aż oczy im do nich zaświeciły i ręce zadrżały. Stary Wisz nawet przystąpił bliżej, a temu, z pochwy skórzanej wydobywszy go, podał Hengo mieczyk błyszczący, wykrojony jak liść kosaćca⁵⁵, u pięści piękną rękojęścią opatrzony.

Gospodarz, w prawą go rękę ująwszy, uśmiechnął się rad, przypatrując się ostrzu, które od słońca świeciło.

— Lepsze to — zawołał śmiejąc się Hengo — od waszych starych kości i kamieni; więcej wytrzyma, lepiej broni i wnukom służyć będzie. Czy człowieka, czy zwierzę dzikie, byle prawica silna — zmoże; a doma⁵⁶ też tym wiele zrobić potrafi, kto umie.

Gdy to mówił, a męski sprzęt ów ukazywał parobkom, niewiasty się powoli, jedna drugą naciskając, zbliżyły tak, iż prawie głowami nad ławą zawisły, pożerając oczyma spinki, pierścienie, naszyjniki i kolce.

Hengo ostrożnie zwrócił na nie oczy. Wszystkie odziane były w bieli; przecież wśród czeladzi i służby rozeznacć było łatwo między nimi dwie hoże niewiastki⁵⁷ gospodarza i dwie córki jego w zielonych wiankach, z kosami⁵⁸ długimi. Grubszym płótnem okryta czeladź z tyłu się trzymała.

Z dwojga dziewcząt jedna, ta, która najbliżej stała, piękną była tak, że i między najcudniejszymi mogła otrzymać pierwszeństwo.

Lice też miała bielsze i mniej opalone; znać może więcej siedząc za tkackimi krosnami niż po polu biegając. Biała i rumiana, z usty⁵⁹ różowymi, wielkie oczy szafirowe wlepiła z kolei w pierścienie, to w cudzoziemca, to nimi wodziła po siostrach i braciach.

Lecz wzrok się jej nie palił do tych błyskotek. Ręce trzymała na piersiach złożone, a śmieiej rozglądała się niż towarzyszki. Na białej koszuli jej spływał sznur nieforemnych obłamów bursztynu, do których niebieskie i czerwone ziarna się mieszały. Na głowie

⁵¹kosa (daw.) — warkocz. [przypis redakcyjny]

⁵²kopa — daw. jednostka obrachunkowa, 60 sztuk (5 tuzinów). [przypis edytorski]

⁵³kolce — tu: kółko; por. kolczuga: pancerz z drobnych, splecionych z sobą kółek. [przypis edytorski]

⁵⁴kowany — kuty. [przypis edytorski]

⁵⁵kosaciec — irys. [przypis edytorski]

⁵⁶doma — w domu. [przypis redakcyjny]

⁵⁷niewiastka (daw.) — synowa; nazwę tę tłumaczy się tak, że była to osoba wchodząca do rodziny, o której się nic nie wiedziało. [przypis edytorski]

⁵⁸kosa (daw.) — warkocz. [przypis edytorski]

⁵⁹usty — dziś popr. forma N. lm: ustami. [przypis edytorski]

ruciany wianuszek⁶⁰ świeży zieleniał wesoło. Twarze innych śmiały się dziecinnie, jej lice smutno i poważnie patrzyło. Między wszystkimi zdawała się panią.

Hengo parę razy spojrzął ku niej; dziewczę zarumienione cofnęło się nieco; lecz wnet, odzyskawszy śmiałość, na pierwsze miejsce wróciło. Niemiec wziął nieznacznie z ławy jeden z pierścieni i na palcu go potrzymawszy przeciw oknu, wyciągnął ku dziewczynie.

— Niech to będzie mój gościniec⁶¹ za gościnę — rzekł podając go pięknej córce Wisza, która zmieszana, dumnie spoglądając cofnęła się i potrząsnęła głową.

— Przyjmijcie go, on wam szczęście przyniesie — rzekł Niemiec.

Nie mówiąc nic, nie posuwając ręki dziewczyna cofnęła się powoli. Ojciec na nią spojrzął, potrząsnął⁶² głową i skryła się za inne. Hengo więc podał go drugiej siostrze, która zapłonawszy mocno rękę wyciągnęła fartuszką okrytą i podarek z radością przyjęła. Wnet bratowe i czeladź skupiły się około niej, aby to cudo oglądać. Szybko pobiegły z nim do komory... do matki... Słysząc było szeptanie długie, jakby gniewne... a po chwili wyszła obdarowana, w końcu fartuszek niosąc zawinięty kawałek bursztynu ciemnego. Spojrzała na ojca, który głową skinął i nic nie mówiąc, na ławie go przed Niemcem położyła.

— Weź to! — rzekł Wisz. — Nam się za gościnę podarków brać nie godzi.

Z uśmiechem Hengo zabrał bursztyn, obejrzał go i wpuścił do worka, który miał pod suknią. Nim to jednak uczynił, splunął nań nieznacznie, aby czary odpędzić.

Wisz zamyślony stał, na kiju się oparłszy, nóż obejrzany położył i milczał posepnie... Chłopaki szeptały między sobą, to biorąc ostrożnie z ławy siekierki i noże, to je z żalem nazad składając. W oczach ich łatwo czytać było, że się im tych skarbów chciało — ale gospodarz jeszcze się był nie odezwał — a bez niego nic się tu nie działo. Był głową domu i panem. Woli swej nikt tu nie miał, jeśli on mu jej nie podał... Hengo, co miał pod ręką rozłożywszy, patrzył zwięszko po otaczających.

Niewiasty wróciły, parobczaki stały... Milczenie panowało w izbie: wtem oczy starego padły na coś leżącego wśród innych ozdób na ławie, czego znać nie widział w życiu. Był to świecący krzyż z uszkiem... Do noszenia na szyi. Błyszczał tak jakoś, że oczy wszystkich zwrócił na siebie...

— A to co jest? — zapytał stary, wskazując...

Hengo zdaje się, że dopiero teraz postrzegł, iż go wydobył, i pochwycił skwapliwie.

— A! to — zawołał zmieszany — to jest znak... Dla ludzi innej wiary niż wasza... który im szczęście przynosi...

— Namże on by nie przyniósł szczęścia? — zapytał Wisz.

Hengo zamilkł i schował go do worka... Nastąpiła znowu chwila milczenia. To schowane tak szybko godło tajemnicze obudzało ciekawość, lecz Niemiec już się z nim ukrył.

— Trudno się to oprzeć — odezwał się gospodarz. — Kiedy samo co pod dach przychodzi, a do życia pomoc może. Za dawnych czasów, ledwie u księży⁶³ i żupanów⁶⁴ coś podobnego widzieć było można, teraz i my kmiecie ważyć się na to musimy. Nie wyjdzie z domu dziewczka, żeby jej do wiana⁶⁵ nie dać kolców i szpilek.

Skinął na starszego syna, poszeptał mu na cicho.... Wyszło ich zaraz dwu z izby. Wisz na ławie siadł i po jednym odkładać począł, co dla siebie i swoich chciał zatrzymać — wybrał piękny miecz liściasty, siekierkę kilka, młotów, nożyce, kilka pierścieni, dwa naszyjniki z wisadłami... myślał i liczył, czy tego będzie dosyć.

Wtem Hengo zdjął z ławy dwa chrześzczące naramienniki i podniósł je do góry.

— Staremu Wiszowi by się to zdało — zawołał — i przystało.

— Po co? — rzekł gospodarz. — Chyba, aby mi synowie włożyli do mogiły... Na wojnę iść już nie myślę, na to są chłopcy doroste⁶⁶ — a doma — co mi po tym?

⁶⁰ruciany wianuszek — wianuszek z ruty, rośliny o drobnych żółtych kwiatach, będącej symbolem panieństwa; ruta — znana jest od starożytności jako zioło lecznicze, służące także w kuchni do nacierania mięs w celu zachowania ich świeżości; daw. wierzono również, że ruta chroni przed złym urokiem. [przypis edytorski]

⁶¹gościniec — podarunek dawany w podziękę za gościnę. [przypis edytorski]

⁶²potrząsnęła — dziś popr. potrząsnęła a. potrząsnęła. [przypis edytorski]

⁶³ksiądz (starop.) — książe. [przypis edytorski]

⁶⁴żupan — naczelnik żupy, czyli okręgu; odpowiednik kasztelana a. (w Europie Zach.) komesa. [przypis redakcyjny]

⁶⁵wiano — posag. [przypis redakcyjny]

⁶⁶chłopcy doroste (daw. forma) — dziś: chłopcy dorośli. [przypis edytorski]

— Rzekliście do mogiły — odezwał się Hengo. — Niech was bogowie długo chowają — ano i do grobu to wziąć nie szkodzi... Wszak ci u was zwyczajem, że na stos się ubiera i zbroi, jak takiemu bogatemu kmieciowi przystało.

Stary ręką zamachnął w powietrzu.

— Co mi tam! — rzekł. — Chcieć i brać łatwo, ale co dać za to? Nie bardzośmy zapaśni⁶⁷.

— Juźci choć bursztyn i skóry macie, bo wam tu do morza bliżej, a i w ziemi go tu kopiecie...

Wisł patrzył na drzwi, skąd się powrotu synów spodziewał. Ukazali się też wkrótce oba⁶⁸, jeden dźwigając wór duży, drugi na plecach niosąc pęk spory skór różnych, powiązanych pyskami. Rozłożono to na ziemi, Niemiec chciwie w worku grzebać się zaczął, aż mu oczy błyszczwały. Wydobywał po jednym⁶⁹ bryły mułem i ziemią okryte, gdzieś niedługo jasnymi obłamy połyskujące... W tych zdawał się świecić, jakby zamknięty płyn jakiś, który stęzał i zmarł na kamień. Skóry też zwierza zabitego zimą, włosom świeciły lśniącym, a gdy Niemiec palcami ich próbować zaczął, nic mu w nich sierści nie pozostawało.

Handel

Dopiero się targ rozpoczął, milczący, bez słowa... Hengo odkładał, co mieć pragnął, stary głową trząsał i odrzucał... Razy kilka tak liczono skóry i to, co na stole leżało, ważono w rękach kawały bursztynu, ujmowano i dodawano.

Wisł, to Niemiec trzęsli głową. Jeden to drugi coś ustępował, jeden narzucał, to drugi... Szło to powoli, niekiedy przestankami dzielone długimi, w ciągu których umowa zerwaną się zdawała. Hengo niby swój towar chciał pakować, chłopcy skóry brać zaczęli. Ociągano się z tym jednak, aż nareszcie Hengo rękę wyciągnął i stary w nią uderzył dłonią. Zgoda zawartą została. Wisł zgarnął licząc swój nabytek i natychmiast rozdzielać go począł, wśród powszechnych oznak radości. Ścisłano go za kolana. Dwór cały odzywał się wykrzykami... Niemiec wiązał skóry i pakował bursztyny.

Pot mu ciekł z czoła, napił się wody i usiadł na ławie.

— Patrzcież no — odezwał się gospodarz. — ileśmy to wam dać musieli, a wiele⁷⁰ od was bierzemy. We dwie garście się to zmieści. Czemu wasze ma być tak drogie, a nasze tak tanie?

Hengo uśmiechać się począł.

— Naprzód — rzekł — tom ci ja niemal stawił życie⁷¹, wioząc wam tu towar do dworu. Niezdrowo to przedzierać się lasami. A to, co ja wożę, tego ziemia nie rodzi, ani ludzie robią, ale duchy po pieczarach mieszkające, które małych człowieczków mają postać... Oni aż do wnętrzości ziemi za tym kruszcem wdzierać się muszą. Taki człowiek, jak ja, wiele świata przejechać musi, zanim się do nich dostanie i cokolwiek wyprosi. Ani dzień, ani dwa, ale miesiące i lata wędrować trzeba, nim się człowiek do nich dobije.

Życie się stawi⁷² co dzień i od dzikiego zwierza, i od obcych ludzi, którzy radzi złupić podróznego. Choć się rzeki i góry, i parowy zna, często się zbłądzi, głodem przymrze, nie dośpi... a rad, kto wyjdzie ze skórą całą. Co za dziw, że dużo wziąć potrzeba. Wam w las pójść za zwierzem, którego u was pełno, to zabawka — bursztyn samo wyrzuca morze albo ziemia rodzi...

Wisł milczał słuchając. Parobcy i synowie rozstąpili się ku ognisku i w głąb świetlicy, każdy chwalać tym, co otrzymał. Niewiasty szepcząc kryły się w komorze i jedna tylko córka gospodarza, piękna Dziwa, w przymkniętych drzwiach wyglądała ciekawie.

Rozmawiali powoli, słuchano ich pilnie.

— A jeśli wam tak ciężko i niebezpieczno — mówił stary — po co wędrujecie? Macie swoją chatę i pole?

Podróż, Los

Hengo brwi namarszczył.

⁶⁷zapaśny — posiadający zapasy czegoś; zasobny. [przypis edytorski]

⁶⁸oba — dziś: obaj. [przypis edytorski]

⁶⁹po jednym — dziś: po jednej. [przypis edytorski]

⁷⁰wiele — tu: ile. [przypis edytorski]

⁷¹stawić życie — ryzykować życie. [przypis edytorski]

⁷²życie się stawi — życie się ryzykuje. [przypis edytorski]

— Dlaczego wy na łowy idziecie, choć zwierz bywa dziki? Człowiek się rodzi do swojego życia i odmienić go nie może. Nie tyle za bogactwami goni, co za dolą⁷³ swoją, która go w świat pędzi. Narody całe płynęły nieraz kędyś ze wschodu... ze starych siedzib na nowe, albo to im tam ziemi brakło? Tak i mnie duch mój włóczyć się każe.

— A dużoście już świata zjeździli? — zapytał Wisz.

Hengo się uśmiechnął.

— Tak dużo, że nie zapamiętam, z ilu rzek piłem wodę, przez wiele⁷⁴ gór wierzchołkim się przedzierał, widziałem dwa morza... a języków, którym słyszał, nie zliczę... a ludzi różnych...

— Przecież ze wszystkich narodów naszych pono najwięcej — odezwał się stary — My, Polanie, rozmówić się możemy i z tymi, co u Odry, i co nad Łabą siedzą, i z Pomorcami⁷⁵, i z Ranami⁷⁶ na Ostrowiu, i z Serby⁷⁷, i z Chrobaty⁷⁸, i Morawiany⁷⁹, i aż do Dunaju... i dalej. A któż policzy... jest nas jako gwiazd na niebie.

— Hm! — mruknął Hengo — i nas też niemało...

— A ziemi też dla wszystkich dosyć — dokończył Wisz. — Każdy u siebie doma ma, czego mu trzeba — ziemię matkę pod nogami, słonko nad głową, wodę w strumieniu, chleb w rękach.

Hengo słuchał milcząco.

— Tak ci jest — rzekł — przecie⁸⁰ jedni drugich nachodzą — i z głodu, i z chciwości, i dla niewolnika, gdy go zabraknie.

— Dzieje się tak u was — przerwał stary. — My wojny nie pragniemy ani w niej smakujem. Nasi bogowie pokój miłują jako my.

Niemiec się skrzywił.

— Kto wam tu co zrobi? — mruczał. — Kraj szeroki, pustynie — łatwo by wejść, ale wyniść trudno.

— Myśmy też — rzekł Wisz — od was się nauczyli bronić i wojować, bośmy tego dawniej nie znali. Prawda, że tam u zachodu wasze duchy lepszy oręż kują, ale i nasz kamień stary, i pałka niczego.

— Myśmy już o kamieniu zapomnieli — odezwał się Hengo — pogrzebaliśmy stare młoty po mogiłach i już ich prawie nie widać. Nie zdał się już teraz kamień, gdy o kruszec łatwo, a ludkowie nasi po pieczarach coraz więcej go znoszą.

— My też mamy go od morza i od łądu, z różnych stron przywożonego — ciągnął Wisz — przecie⁸¹ dzieci uczymy kamień szanować, bo go pierwsi bogowie pokazali, jak obrabiać, praojcom naszym.

I każdemu do grobu wkładamy młot — siekierę bożą, kamienną, aby się u swoich bogów nią wyświadczył, kim jest i skąd idzie. Inaczej by go nie poznali. A będzie tak na wiek wieków i u wnuków naszych.

Hengo słuchał ciekawie. Wtem stary podniósł się z ławy i sięgnął ręką na półkę, ponad dzieżę chlebną, gdzie rzędem leżały młoty i siekiery kamienne, poprawiane w drzewo i powiązane mocno. Ujął ich kilka w rękę pokazując Niemcowi.

— Po dziadach, pradziadach myśmy je odziedziczyli — mówił. — Były one ofiary bogom i łby wrogom, i zwierzom rogi. Gdyby nie kamień, nie byłoby człowieka i życia. Z kamienia powstał człowiek i kamieniem żył. Z niego wyszedł ogień pierwszy, żyto kamień stał na mąkę — i błogosławiony jest. Wasz kruszec zjada woda i ziemia, i powietrze, a kamienia nieśmiertelnego nic nie pożre.

To mówiąc młoty swe z poszanowaniem na półce położył.

W ciągu rozmowy niewiasty służebne koło ogniska się kręciły rozpalając je. Przez

Dziedzictwo, Bóg

Kobieta, Duch, Poezja,
Bóg, Pozycja społeczna

⁷³dola — tu: los. [przypis edytorski]

⁷⁴wiele — tu: ile. [przypis edytorski]

⁷⁵Pomorcy — rosyjscy osadnicy nad Morzem Białym. [przypis redakcyjny]

⁷⁶Ranowie — plemię zachodniosłowiańskie, zamieszkujące wyspę Rugię. [przypis redakcyjny]

⁷⁷Serby — Serbowie. [przypis redakcyjny]

⁷⁸Chrobatowie — plemię słowiańskie zamieszkujące na Łysej Górze, rywalizujące z Polanami o panowanie nad krajem. [przypis redakcyjny]

⁷⁹Morawianie — plemię słowiańskie zamieszkujące Morawy na terenie dzisiejszych Czech. [przypis redakcyjny]

⁸⁰przecie — mimo to. [przypis edytorski]

⁸¹przecie — mimo to. [przypis edytorski]

drzwi od komory otwarte dozorowała je Jaga. Pracowały z nimi niewiastki i córki, tylko Dziwa w wianku, z założonymi rękami z dała się temu zachodowi przypatrywała. Najmłodszą była w domu, najpiękniejszą i najukochańszą, a pieśni najśliczniejsze śpiewała. Matka ją najciekawszych baśni uczyła, ojciec najstarszymi podaniami karmił. Wiedzieli wszyscy, że ją duchy nawiedzały, że we snach szeptały jej o tym, o czym nikt, ani ojciec, ani matka, ani siostry nic nie wiedziały. Kto chciał wiedzieć przyszłość, jej pytał — pomyślała, popatrzała, powiedziała. A pieśni się u niej rodziły tak jak na wiosnę nad strumieniem kwiaty. Gdy na rozstajach i u świętych źródeł ofiary składano, nikt tam nie przodował, tylko ona jedna i szanowali ją wszyscy, a z młodzieży nikt nawet spojrzeć na nią nie śmiał zuchwale. Wszyscy wiedzieli, że ją sobie duchy wybrały za oblubienicę.

Dlatego, gdy drugie siostry i bratowe same w las się iść lękały, tam gdzie duchy latają unosząc się nad strumieniami, nad jeziorami, nad górami i wąwozami — Dziwa szła śmiało, wiedząc, że się jej nic złego nie stanie, że niewidzialna ręka zwierza i wilkołaka odegna, smoka i węża nie dopuści.

U ogniska warzyła się i piekła wiecek, a że gość był w chacie, dostatniejsza niż powszednio. Ćwierć kozłowa obracała się u ognia, w wielkim garncu warzyło mięsowo z krupami. Jaga też zawczasu w cebrzyk drewniany utoczyć kazała piwa, jeden z chłopców przyniósł miodu, który tylko dla gości dawano. Znac było dostatek w domu, bo i nabiału nie brakło, zwierzyny, kołacza i chleba.

Wszystko to na stół zniesiono, a Wisz skinieniem gościa zaprosił; sam siadłszy w rogu, gdzie jego miejsce było. Niżej na ławach synowie siedli, a niżej jeszcze parobcy...

Dziewki i niewiasty, nie śmiejąc usiąść z mężczyznami, służyły. W milczeniu zabrano się do mięsa palcami je odrywając, tylko Hengo noża na skórzanym pasku dobywszy, dla siebie krajać je zaczął. Na ten obcy zwyczaj dziwnie patrzano, bo krom⁸² chleba dużego wszystko się palcami brało i jadło. Postawiono garnuszki i czerpaczki przed siedzącymi z wodą, piwem i miodem. Wisz zlał trochę na ziemię... Głodny podróżny raczył się i popijał do syta, a nierychło mu na myśl przyszło, iż dziecko głodne w szopie przy koniach zostawił. Szepnął więc coś staremu Wiszowi, który głową pokiwał.

— Jedzcie spokojnie — rzekł. — Nie zapomną o nim — u nas obyczaj nie tylko o panu pamiętać, ale i o sługach, a gdybyście psy mieli z sobą, i te by głodu nie zaznały. Zwierzęta też, którym bogowie mowę odjęły, kto wie, co w sobie noszą? Przecie naszą mowę rozumieją, w życiu nas strzegą, a po śmierci żałują.

Mówił to właśnie patrząc na psy swoje, które dobywszy się z zamknięcia, gdy zwierzyły wieczerzę, wcisnęły się do chaty i pod stół, kości gryząc, które im rzucano.

Słońce się miało ku zachodowi, gdy najadłszy się i napiwszy, Wisz wstał, tuż za nim wszyscy z ław ruszyli. Podniósł się i Hengo; miejsce opróżniając dla niewiast, wyszli na podwórko z chaty.

Stary, na kiju się opierając, Niemca z sobą powiódł ku rzece, dawszy mu wprzód sakwy zrzucić w szopie, bo się nazajutrz do dnia⁸³ w drogę wybierał. Siedli znowu oba na tych samych kamieniach nad wodą. W łożach śpiewały słowiki... Nad błotami zwijały się czajki krzykliwe i niespokojne, w lesie kukulka coś liczyła po jednym, a na moczarach bąk kiedy niekiedy jak stróż na czatach — hukał... z daleka. O kilkanaście kroków od nich dwa bociany, których gniazdo na szopie widać było, wieczorną odbywały przechadzkę, dzióbki żabki przestraszone...

III

Pomilczawszy chwilę Wisz spojrział na Niemca.

— Dostaliście się tu szczęśliwie — a dalej? Dokąd myślicie?

— Dokąd? — z wolna powtórzył, jakby nie chcąc się z tym zdradzić, co zamierzał, Hengo. — Dokąd? Ot, sam dobrze nie wiem. Wy tu na znacznej przestrzeni sami ze swoimi siedzicie i panami jesteście... Ja, zem tu już raz się kiedyś zabłąkał, przywlokłem się i teraz. Dalej puszcza, iść choćby za rzeką obłąkać się łatwo, a na złych ludzi trafię gromadę — którzy z życiem nie puszcza. Po lada jakich chałupach w lesie tłuc się nie

⁸²krom — oprócz. [przypis redakcyjny]

⁸³nazajutrz do dnia (daw.) — jutro przed świtem. [przypis edytorski]

Jedzenie, Obyczaje, Obcy,
Gość, Mężczyzna, Kobieta

Zwierzęta

myślę, pożytku z tego mało... ale... toć też gdzieś, nieopodal kneź⁸⁴ wasz siedzi... Gdyby do jego grodu nad jeziorem nie było daleko... puściłbym się...

Wisz brwiami siwymi ruszył, a ręką w prawo, nie mówiąc nic, pokazał.

— Jesteś ci kneź... na grodzie nad jeziorem, a do niego w dzień niespełna stanąć łatwo. Kneź, kneź! — powtórzył z przekąsem. — Ten kneź już sobie prawa do wszystkiej naszej ziemi rości, po wszech kniejach poluje, a ze swymi zbrojnymi ludźmi czyni, co chce... To srogi człek — jemu się w paszczę dostać, jak wilkowi głodnemu... Ano, i na wilki ludzie sposoby mają.

Niemiec zmilczał.

— Wasz ci to kneź, nie obcy — rzekł po chwili. — Trzeba przecie, żeby naród miał głowę i wodza — a co by począł, gdyby go wróg naszedł?

— Niech nas od tego bogi bronią — mówił stary. — My to wiemy, póty naszej woli⁸⁵, dopóki pokoju. Przyjdzie wojna, z nią iść musi niewola. A kto z wojny skorzysta? Nie my, ino kneź nasz i jego słudzy. Nam wróg chaty popali, bydło zajmie, oni niewolnika nabiorą dla siebie i łupu. Tyle z tego, że nam dzieci poginą; a kto padł w wojnie, temu i mogiły nie usypią, krucy⁸⁶ ciała rozniosą.

I westchnął.

— Pan to jest mocny, ten, co na grodzie siedzi? — spytał Hengo.

— Bogi mocniejsze od niego — mruczał Wisz — a i gromada silną bywa... Ja nie wiem więcej, dań mu dają, jaką każe — i znać go nie chcą; ani jego, ani całego ich Leszków plemienia.

— Wyście u siebie panem — dorzucił pochlebając Hengo.

— A pewnie — rzekł Wisz. — Gdybym nim tu nie miał być, toć są jeszcze ziemie puste, poszedłbym, jak ojcowie chadzali, z moimi gdzie indziej, gdzie wojna nie dochodzi i niewola. Zaorałbym nową granicę wołami czarnymi i siadł.

Jakiś półumieszek szydarczy Niemcowi się po ustach przesunął i dodał:

— Hej no — gdybyście mi odpowiedzieli a ukazali drogę do Gopła, a do stolba⁸⁷ kneziowego — kto wie? powłóklbym się jeszcze... zobaczyć i tego świata trochę.

Gospodarz pomyślał nieco.

— Czemu nie! Próbujcie szczęścia — rzekł. — Z waszych tam już niejeden bywał, niejednego też może znajdziecie. Kneź ma żonę z niemieckiego kraju, po niemiecku rad rządziłby nami.

Wstał stary z kamienia.

— Słońce nie zaszło jeszcze, macie dobre nogi? — zapytał. — Pójdziemy za las, na górę, skąd świata widać niemało... Stamtąd wam drogę ukażę łatwo... Chcecie za mną?

Niemiec, który łuk i procę zostawił we dworze, prawie będąc rozbrojony, zawahał się nieco.

— Tak? Z rękami gołymi? — spytał.

— Jam tu na mojej ziemi — odparł stary obojętnie — mnie tu zwiierz nawet szanuje. Innej broni nie potrzebuję — dodał, róg wyjmując z zanadza — nad tę jedną. Gdy się głos rozejdzie po lesie, zrozumieją.

Szli więc razem. Od strumienia lekko się podnosząc ku górze, zielona łąka wiodła ich ku lasom. Stary wśród zasieków znalazł przełaz i ścieżkę. Wprędce byli już wśród ciemnej gęstwiny — a tu Wisz jak w domu, choć nigdzie śladu drogi żadnej nie było, kierował się nie patrząc prawie. Hengo drapał się za nim — milczeli idąc oba... Wzgórze, niezbyt wyniosłe, z wolna, nieznacznie wspinało się, lasem okryte. W zaroślach ptastwa mnóstwo zlatywało z gałęzi, na których się już noclegować zabierało.

Zdawały się gniewne na starego gospodarza, że ich spokój zakłócił. Mignęły sine skrzydła kraski, srocza w białej spódniczce podniosła się gderząc, podlatując, przysiadając i zrywając się przed nimi, aby ich lając, przeprowadzając dalej. Spod drzewa, u którego czatował, mignął lis żółtym ogonem, zawinął się i znikł wsunawszy do jamy. Na gałęziach pomykały wiewiórki, ledwie dojrzone, tak zwinnie skakały z jednego wierzchołka na

⁸⁴kneź — kniaź; tytuł władcy. [przypis edytorski]

⁸⁵wola — tu: wolność. [przypis edytorski]

⁸⁶krucy — dziś popr. forma lm.: kruki. [przypis edytorski]

⁸⁷stolb a. stolp (daw.) — wieża obronna, wolno stojąca, wzniesiona w obrębie murów zamku; donżon. [przypis edytorski]

drugi. Stary po drodze podnosił głowę ku barciom⁸⁸, bo ich tu pełno było na drzewach, reszta pszczół spóźnionych wracała z łąk niosąc plon, cisnąc się do nich przed rosą, aby im skrzydła nie ociężały.

Szli tak coraz głębiej, a Niemcowi, nienawykłemu do pieszej wędrówki, za starym trudno było nadążyć. Wtem las się rozstał, polanka, trawą bujną zarosła, wierzch wzgórze okrywała. Wśród wielkiej płaskiej przestrzeni wznosiła się sypana mogiła, z której widok rozlegał się na okolicę, jak oko sięgnąć mogło. Wspaniały był i wielki... Wisz stanąwszy tu i oglądając się po swej ziemi, mógł się czuć panem. Hengo, spojrzawszy na niezmierną przestrzeń u nóg swoich rozłożoną, stanął zdumiony i widocznie rozradowany. Dolina, którą mieli u stóp swoich, była w większej części lasami okrytą. Zachodzące słońce jaskrawym blaskiem ją oblewało, promienie czepiały się wierzchołków drzew gdzieniegdzie w złotych odbijających jeziorach i przeglądających między drzewami i łąkami rzek wstęgach.

Patrząc nań z góry, rzekłbyś, że cały kraj ten, cały świat zarastała puszcza jedna, szeroka jak morze i jak morskie równiny siniejąca w oddaleniu. Jak fale też kołysały się bliższych drzew wierzchołki. Wśród tej ciemnej zieleni jodeł i sosen, gdzieniegdzie młodych złocistych lip i brzoź, i majowych łąk zieloność się przebijała. Dalej ściśnięte drzewa już oku nic widzieć nie dopuszczały nad wierzchołki, nad które mało starszych samotnie strzelało ku górze. Głuchy szum zaledwie chwytano ucho... W dwóch tylko miejscach sinego dymu słupy wznosiły się ku górze, niezgięte żadnym wiatru powiewem... Na widnokręgu pasami długimi rozścielały się do snu mgły wieczorne.

Wisz wskazał Niemcowi w prawą stronę.

— Tam... w końcu dnia z końmi waszymi dostaniecie się łatwo. Trzymajcie się ciągle rzeki, a minąwszy do niej wpadające strumienie, szukajcie brodu i przejdźcie na drugą stronę.

Chciał mówić dalej, gdy ucho jego, do chwytania i rozumienia najmniejszego szelestu nawykłe — coś z dala uderzyło. Zatrzymał się, głowę spuścił i słuchał.

I Hengo też w dolinie pochwycił jakiś oddalony tętent głuchy, który się zdawał przybliżyć. Wiszowi twarz się zachmurzyła, ręką pokazał na kierunek i spytał.

— Rozumiecie? A teraz — dodał — chodźmy; boję się, czyśmy wilka nie wywołali z lasu. Tętent słyszę... Jeżeli jedzie kto, to chyba kneziowscy słudzy, utrapiona zgraja, która nigdy z próżnymi nie odchodzi rękami. Smerdowie⁸⁹ jego i posłańcy... Po co? Wiedzą chyba oni sami. Dokąd? Nigdzie jak do Wisza, u którego miód stary stoi...

Stary poruszył się z żywością prawie młodzieńczą i nie patrząc już prawie na Niemca posunął się tą samą drogą w dół, którą na górę wchodzili. Lecz teraz pędził żywiej i przesunąwszy się przez las — spoza ostatnich drzew ujrzeli rychło zieloną łąkę, a na niej brzegiem rzeki posuwających się pięciu konnych, na których Hengo ciekawe zwrócił oczy.

Przodem jechał dowódca, parami za nim czterej inni... Łatwo w pierwszym poznać było starszego, koń pod nim rośniejszy i pokaźniejszy ubiór odznaczał kneziowego sługę. Był to barczysty chłop, z włosami długimi, które mu gruby kark okrywały. Na głowie miał czapkę ze sterczącym przy niej piórem białym. Odzież na nim z sukna jasnego obszycie miała czerwone, u boku miecz sterczał w pochwie, na plecach łuk nad głową się podnosił i łubiany⁹⁰ wór na strzały.

Jadący za nim w rękach trzymali toporki, zbrojni też w łuki i proce, obwieszeni sakwami... Wisz zobaczywszy jeźdźców jak noc się zachmurzył — porwał róg zza koszuli i trzy razy prędko raz po raz zatrąbił, do chaty znać oznajmując⁹¹ o nadjeżdżających.

Gdy głos ten się dał słyszeć, jezdni na koniach poruszyli się żywiej i pierwszy z nich obejrzał dokoła, szukając sprawcy... mógł już z brzegu rzeki, nad którą jechał, zobaczyć Wisza, a ten też niezwłocznie pospieszył na przełaj, ku niemiłym gościom.

⁸⁸barć — naturalne siedlisko pszczół. [przypis edytorski]

⁸⁹smerda (daw.) — sługa książęcy (tu: w randze przełożonego); u Słowian: wolna ludność chłopska popadła w zależność od księcia. [przypis edytorski]

⁹⁰łubiany — wykonany z łuby, czyli tzw. dartki drzewnej: długich, cienkich pasów struganych z miękkiego drewna, służących do wyplatania koszy itp. [przypis edytorski]

⁹¹oznajmując — dziś: oznajmiając. [przypis edytorski]

— Ej! gadziny przekłete! — mruczał idąc. — Smoki nienasycone... Smerda pański! Bodaj ich razem obu pioruny ze skóry darły! — Odwrócił się do Niemca. — Wam to na rękę, bo was pewnie i wasze sakwy ze sobą chętnie zabiorą, ale mnie...

Hengo nie okazywał twarzy wcale, czy był rad lub nie spotkaniu.

— Juścić — rzekł — gdyby co złego groziło, prawa gościnności bronić mnie każą.

— Jeżeli ja sam siebie od nich obronię — mruknął Wisz. — Pięciu ich, nie tak to straszna rzecz, moi chłopcy powiązaliby ich na skinienie, ale u stolba⁹² znajdzie się ich dziesięć razy tyle, gdyby się mścić chcieli.

Szli co prędzej ku zagrodzie.

Smerda kneziowski jadący przodem konia zatrzymał, starego poznawszy lub się domyślając gospodarza. On i jego towarzysze mniej się mu jednak niż Niemcowi przypatrywali. Czuli w nim obcego, a obcy dla nich zawsze był dobrym obłowem...

Gdy podeszli, starzec się smerdzie pokłonił, chociaż ten mu nie myślał oddać powitania. Skłonił się i Hengo, ale mu twarz pobladła, czuł, że chiwe oczy wszystkich na niego się skierowały.

— Kogóż to z sobą prowadzicie, stary? — wołał smerda. — Obcy? Skąd?

Czterej jezdni wnet go obstąpili dokoła.

— Znad Łaby jestem, przekupień, człek spokojny, nieobcy... — rzekł, nabierając śmiałości trochę, Hengo — nieobcy, bom tu nieraz bywał z towarem... wszędy mnie swobodnie przepuszczano...

— Znamy my tych ludzi spokojnych! — krzyknął śmiejąc się smerda — Znamy... Kto wie, na co wypatrujecie drogi po kraju, szukacie brodów po rzekach, zaciosujecie znaki po drzewach... Aby potem poprowadzić...

— Spokojny człek — odezwał się Wisz powoli — dajcie mu pokój, chleb z nim łamałem.

— A mnie co do tego? — zawołał smerda gniewnie. — Kneź surowo zakazuje, aby się tu obcy po kraju nie wałęsali. — Pójdzie z nami.

— Pojadę z wami po dobrej woli, miłościwy panie — rzekł szybko Hengo — A gdy na twarz padnę przed kneziem, łaskę u niego zyszczę⁹³, bo pan jest sprawiedliwy... Jam samowtór⁹⁴ z chłopięciem... i — cóż ja złego zrobić mogę?

— Związać mu ręce — krzyknął smerda — ano, zobaczymy...

Gdy to mówił, dwóch pacholków skoczyło z koni, aby rozkaz jego wykonać. Smerda skierował się ku zagrodzie.

Stali tu już parobcy i synowie, stała we drzwiach stara Jaga, z równie starą służką — żadnej z młodszych niewiast widać nie było.

Na znak dany przez ojca wszystkie się ukryły po kątach i zbiegły do lasu, aby się z obcymi ludźmi zuchwałymi nie spotykać. Wyjaśniła się⁹⁵ też twarz Wisza, gdy w podwórku ani córek, ani synowej żadnej nie zobaczył.

Smerda zlął z konia w wrót, ludzie jego także, dwu z nich poprowadziło Henga z sobą, wydrwiwając się z niego, popychając i bijąc. Ręce już miał w tył związane sznurem, którego koniec trzymał jeden z pacholków. Konie poszły do szopy, ludzie wprost kroczyli do dworu. Tu Jaga, pokłonami ich witając, zapraszała. Wisz stary szedł zamyślony i chmurny. Zaszumiało wnet w izbie, gdy obcy się do niej wcisnęli. Smerda padł na ławę, pierwsze, gospodarskie zajmując miejsce. Wołali już piwa i miodu, które zaraz niesiono, aby sobie gardła zalali. Gospodarz, nic nie mówiąc, z dala zajął miejsce na ławie.

— No, stary gospodarzu — ozwał się smerda — wy to już wiedzieć powinniście, z czym my jedziemy... Należy kneziowi dań...

— A dawnościście ją brali? — mruknął stary.

— Myślicie się rachować z nami? Kmieć z kneziem? — rozśmiał się smerda.

⁹²*u stolba* — pod wieżą, w okolicy wieży. [przypis edytorski]

⁹³*zyszczę* (starop.) — zyskam, pozyskam. [przypis edytorski]

⁹⁴*samowtór* (daw.) — sam z kimś, we dwóch; przysłówek oznaczający wykonywanie jakiejś czynności przez dwie osoby; *samotrzeć* — sam z dwoma towarzyszami, we trzech; *samoczwór* — sam z trzema towarzyszami, we czterech; *samopiąt* — sam z czterema towarzyszami, w pięciu; *samoszóst* — sam z pięcioma towarzyszami, w sześciu itd. [przypis edytorski]

⁹⁵*wyjaśniła się* — tu: rozjaśniła się, rozpoznała. [przypis edytorski]

— Kmieć z kneziem, bo ja tu, na tej ziemi, kneziem jestem — mówił Wisz. — Ze skóry nas drzecie pod pozorem obrony.

Smerda chciał się śmiać, ale popatrzawszy na starego, rychło mu ochota odeszła, spowolniał⁹⁶ jakoś.

— Pijcie i niech wam tak będzie na zdrowie, jako życzę — dodał stary. — A potem o sprawie.

Kneziowski sługa, pomyślawszy, stał się łagodniejszym, czerpakiem piwa z cebra nabrawszy, począł je chciwie żłopać. Towarzysze też jego garnuszkami czerpać jęli, aby ugasić pragnienie. Hengo związany stał u progu. Chwilę trwało przerywane chlipaniem milczenia. Smerda wąsy otarł i zwrócił się do Niemca.

— Gdzie twoje konie i sakwy?

— Znajdą się jutro razem ze mną przed kneziem — rzekł Hengo. — Proszę was, w pokoju mnie zostawcie.

— Zrobię z tobą, co chcę! — krzyknął smerda.

Wisz chciał bronić obcego, gdy Hengo z rękami związanymi, za sobą sznur wlokąc, szybko podszedł do siedzącego na ławie smerdy, przysunął mu się do ucha, zasłonił dłonią i żywo, długo coś mu szeptać począł. Z twarzy nie widać mu było przestachu... Gdy mówił, z wolna lice kneziowskiego sługi mieniło się⁹⁷, marszczyło, rozjaśniało. Popatrzał z ukosa na Niemca, głową potrząsnął i rzekł do swoich ludzi:

— Rozwiązać mu ręce — pojedzie jutro z nami, na grodzie się z nim rozprawim.

Uwolniony tak cudownie od sznurów, które mu ręce krępowały, Hengo ze spuszczoną głową usiadł w kącie. Smerda, już co innego mając na myśli, zwrócił się do starej Jagi.

— Matko stara — zawołał — a gdzież to niewiastki i córki wasze? Radzi byśmy na nie popatrzeli, gładkie mają liczka.

— I dlatego wam ich nie pokażą — wtrącił gospodarz. — Co wam do nich?

A Jaga dodała:

— Nie ma ich od rana. Poszły w las wszystkie za grzybami, za rydzami, chyba i na noc nie powrócą.

— W las! — zaśmiał się smerda, któremu zawtórowały śmiechy jego towarzyszków, piwem rozochoconych. — Oj! Szkodaż to, szkoda, żeśmy ich po drodze nie spotkali. Byłoby się z kim zabawić, choćby i do jutra.

Wisz spojrzął z ukosa na mówiącego, któremu śmiech zamarł na ustach.

— Przy takiej zabawie — rzekł Wisz — jakby was ojciec i bracia zastali, moglibyście i na wieki w lesie pozostać, a nigdy z niego nie wrócić. — Wilcy z krukami tylko by o was wiedzieli.

Cicho, ponuro wymówił te słowa. Smerda je usłyszał i zachmurzył się. Drudzy znowu około kadzi z piwem chodzili i on też, milcząc, do niej powrócił. Tymczasem na dany znak synowie Wisza podeszli do rozmowy, podsunęła się i Jaga, a Wisz z wolna poszedł naprzód ku ognisku, potem od niego ku drzwiom, gdzie się z wiadra wody napił. — Tu nieopodal rozwiązany siedział Hengo, gospodarz dał mu znak i wyszli razem do sieni.

Nic nie mówiąc, stary ręką ukazał Niemcowi na drzwi i wrota — dając do zrozumienia, by uchodził, lecz Niemiec — obejrząwszy się, szepnął mu do ucha:

— Ja się ich nie boję, nic mi nie zrobią — dostanę się z nimi do knezia. Towaru tylko nie wezmę z sobą wszystkiego — by darmo się nie wozić z ciężarem.

Wisz popatrzał nań zdziwiony.

— Dlaczegoż uchodzić nie chcesz? Spod mojego dachu na co ma cię spotkać nie-szczęście?

Hengo uśmiechnął się chytrze, głową potrząsając.

— Nie boję się — nic mi nie zrobią... Wykupię się im, bądźcie spokojni, tylko wam jedną sakwę zostawię.

Milczeniem gospodarz zgodził się na to, a Niemiec wysunął zaraz ku szopie, skąd parobek wyniósł po chwili sakwę, którą w komorze ukryto. Hengo podziękowawszy gospodarzowi, wrócił do izby i siadł znowu w swoim kącie, nim postrzeżono, że go nie stało⁹⁸.

⁹⁶spowolnieć — tu: spokojnie; zachowywać się „po (według) czyjejś woli”. [przypis edytorski]

⁹⁷mienić się (starop.) — zmieniać się. [przypis edytorski]

⁹⁸że go nie stało (daw.) — że go brakowało. [przypis edytorski]

W izbie gwar był i śmiechy.

Smerda orzeźwiał też po piwie, ze starą babą żarty strojąc, a towarzysze mu rozgłośnym śmiechem wtórowali. Trwało to aż do nocy, wniesiono łuczywo suche, którego drzazgi między kamienie wetknięte zapalono, aby izbę oświecały.

Zobaczywszy światło, smerda się dopiero obejrzał za gospodarzem dookoła.

— Gdzież gospodarz? — zawołał.

Wisz stał u progu chaty — trąciła go Jaga, niechętnie się zawlókł do środka. Ludzie mu widocznie nie w smak byli. Zobaczywszy starca, smerda wstał, idąc ku niemu, skinął i na podwórze z sobą prowadził.

— Od knezia jadę do was i do drugich kmieci, i żupanów — rzekł. — Kneź was pozdrawia uprzejmie.

Stary skłonił głowę i po siwych włosach powiódł zafrasowaną dłonią.

— Pozdrowienie łaskawe — rzekł — ano, na tym nie koniec. Kiedy zdrowia życzysz, pewnie czego żąda, inaczej by o kmieciu nie wspomniał.

Smerda brwiami ruszył.

— Ludzi nam bardzo, bardzo brak — rzekł. — Jednego ze swoich dać musicie do kneziowskiej drużyny. Wszak ci to ona was i ziemi broni.

— Cóż to? Na wojnę myślicie? — rzekł Wisz.

— My jej nie wydamy⁹⁹ nikomu, ale na grodzie ludzie muszą być pogotowiu, do obrony — mówił smerda. — Dwóch nam zmarło z zarazy, jednego zwierzę rozdarł w lesie, a kneź też ubił jednego, trzeba nam ludzi... U nas się źle nie dzieje... Głodu nie mają, jedzą razem ze psy kneziowskimi, a po całych dniach na brzuchach się wylegają. I piwa się im nie skąpi. Przyjdzie wyprawa, z łupu się co dostanie.

— Albo się pójdzie w niewolę — dodał Wisz.

— Jeżeli nie dwu, jednego musicie dać — zakończył smerda.

— A jak żadnego? — zapytał Wisz.

Smerda się zamyślił.

— To was na sznurze powlokę do grodu — rzekł smerda.

— Chociem kmieć wolny? — spytał gospodarz spokojnie.

— Mnie co do tego! Kneź przykazał.

— Tak, tak! — zawołał Wisz zadumany patrząc w ziemię. — Wziął się obyczaj taki. Patrzcie tylko, żeby was kiedy kmiecie na postronkach nie ciągnęli, jak się im naprzykrzy.

Zmilczał posłaniec.

— Nie przeciwie się¹⁰⁰ — szepnął po cichu. — Kneź tymi dniami zły bardzo... Przez sen, gdy w podsieni zadrzemie, zgrzyta zębami i jak wilk człapie. Na kmieciów się odgraża bardzo. Zamiast dwu, dajcie mi jednego człowieka — i skórę na kozuch, bo mi się mój dobry podarł na usługach.

Zamyślony stał gospodarz długo w podwórzu, skinął potem na smerdę, by z nim szedł, wrócili do chaty. Na ławie siadł stary, kij między nogi wzięwszy, wsparł ręce na nim i po chłopcach swoich poglądał, jakby szukał ofiary.

— Hej, Sambor — odezwał się do stojącego z tyłu za gromadką, śmiejącego się z dworakami chłopaka. — Sambor, chodź tu!

Przywołany tym imieniem parobczak wyprostował się i podszedł.

— Tobie w polu nie bardzo się chce robić, a koło domu też nie lepiej — rzekł do niego. — Więcej leżysz i śpiewasz, niż pracujesz... Ty byś się zdał do lekkiego chleba, przypasawszy mieczyk drugich ganiać i piórko za czapkę wetknąwszy, popisywać się urodą. Ty na kneziowski dwór pójdiesz z ochotą?

Nagle zagadnięty parobczak, choć mu się niedawno twarz śmiała, posmutniał nagle. Oczyma niespokojnymi potoczył dookoła — zobaczył, jak mu się smerda przypatrywał ciekawie, ogarnęła go trwoga i padł przed starym na kolana.

— Ej! ojcze panie, po cóż mnie w niewolę dajecie? — krzyknął.

— Co za niewola — przerwał smerda. — Będziesz wojakiem. U knezia lepiej niż tu, a jak się spodobaś panu, kto wie, co będzie z ciebie.

Wisz po schylonej jego głowie ręką pogładził.

⁹⁹wydać wojnę — wypowiedzieć komuś, wszcząć z kimś wojnę. [przypis edytorski]

¹⁰⁰przeciwie się (daw.) — sprzeciwiać się. [przypis edytorski]

— Musi jeden iść za wszystkich... — rzekł. — Na ciebie kolej, Sambor.

Stara Jaga, opodal stojąca, ręce załamała, bo choć parobczak synem jej nie był, ale się w chacie wychował i jak dziecko własne go kochano.

Drudzy parobcy tym oznajmieniem strwożeni cofnęli się w głąb — opuściła ich wesołość. A tuż i smerda dłoń szeroką na ramię Samborowi położył, jakby go brał w posiadanie.

— Pójdiesz z nami — rzekł.

Podniósłszy oczy parobczak spotkał wejrzenie Wisza, skierowane ku niemu — które doń coś mówiło, coś, co oni tylko dwaj rozumieli.

Sambor się uspokoił i wstał, smutny jeszcze, ale milczący, nie narzekając już na losy swoje.

Kto by się wsłuchał był w głosy, które wewnątrz chaty się ozwały, gdy Jaga wyszła, załamawszy ręce — domyśliliby się, że tam niewiasty za Samborem zawodzić musiały. Nikt jednak nie śmiał ozwać się głośniejsz, aby obcy nie posłyszeli głosów niewieścich i nie domyślili, że się od nich pochowały¹⁰¹. Dano jeść przybytemu smerdzie i ludziom jego, a piwo z cebrow dokończywszy wszyscy poszli do spoczynku. Wisz ich zaprowadził do obszernej szopy, na siano. Obok niej stały konie niemieckie. Niemca też puszczono, nie bardzo się troszcząc o niego — i szedł przy nich nocować.

Gospodarz z Samborem sami pozostali w podwórku. Chłopak chciał zacząć rozmowę, gdy stary dał mu znak, aby z nim za wrota szedł, i wywiódł go nad rzekę. Księżyc wschodził nad lasami. Siadł stary, milcząc długo. Słowiki tylko krzyczały...

— Nie płacz ty i nie narzekaj — począł po cichu Wisz. — Nikt nie wie, gdzie go jaka dola czeka. Chcieli wziąć jednego z was, a ja bym i sam im dał... bo mi tak było potrzeba... I nie tylko mnie, ale i drugim.

— Za cóż ja idę? — nieśmiało spytał Sambor.

— Boś ty rozumniejszy od drugich — mówił stary. — Bo masz oczy i język, bo więcej nas kochasz niż drudzy, bo ja tobie ufam i miłuję cię. Jesteś obcy, a mam cię za syna. Posłałbym syna... oni oba ziemianie i rolniki, i myśliwce, i bartniki... a ty śpiewać lubisz, ale myśleć umiesz.

Zatrzymał się trochę, wsłuchując się w wieczorną ciszę — a potem mówił dalej, głos zniżając.

— Słuchaj, Sambor — ja ciebie nie na zgubę ślę, ale z potrzeby. Wielkie się u nas rzeczy gotują, kneziowie nas za łby chcą wziąć, postrzyc w niewolniki i Niemców z nas porobić. Z Niemcami się znoszą¹⁰²... Nam dojadło¹⁰³ to... My nic nie wiemy, co oni tam robią, aż nam na szyję więzy spadną. Ty idź, patrzaj, słuchaj, nastaw uszy. Musimy wiedzieć, co się u nich dzieje. Po to ja tam ciebie ślę... Usta zamknij, oczy otwórz, posłuszny bądź... kłaniaj się nisko... a o nas nie zapominaj. Czasem tam kto z bliźniakami¹⁰⁴ przyjdzie, z pokłonem... Powiecie mu, co posłyszycie. Przyszedł czas... przyszedł czas... albo Leszki nas spętają, albo my ich wyżeniemy i wydusimy. Ano — st! st!

Stary palce położył na ustach. Sambor przystąpił doń i objął za kolana.

— A! — rzekł. — Iść między obcych, porzucić was, ciężka to dola. Myślałem — z wami poczęło się życie i przy was skończy.

Wisz przerwał mu.

— Nie na wieczność tam idziesz — rzekł cicho — jak będzie pora, skiniemy na cię — powrócisz... Nauczysz się tam wiele, napatrzysz, dowiesz, bo cię się strzec nie będą. Na Kupalę¹⁰⁵, na koladę¹⁰⁶ do mnie ci pozwolą... A od stolba do nas nie kraj świata!

I pogłaskał go po głowie... ale Samborowi mimo tych obietnic ciężko na sercu było.

¹⁰¹ *że się od nich pochowały* — że się przed nimi pochowały. [przypis edytorski]

¹⁰² *znosić się z kim* — zmawiać się. [przypis edytorski]

¹⁰³ *dojeść komuś* — dokuczyć; tu: forma 3.os.lp.r.n. dojadło: dokuczyło. [przypis edytorski]

¹⁰⁴ *bliźniaki* — tu: gliniane naczynie złożone z dwóch połączonych ze sobą dzbanów, w którym noszono jedzenie pracującym w polu itp.; dwojaki. [przypis edytorski]

¹⁰⁵ *Kupała* — święto pogańskie ludów słowiańskich, bałtyckich, niektórych germańskich, celtyckich i ugrofińskich, przypadające na najkrótszą noc roku (przesilenie letnie, z 21 na 22 czerwca). Święto ognia, wody, słońca i księżycy, urodzaju, płodności, radości i miłości; jego obchody skupiały całą lokalną społeczność. [przypis edytorski]

¹⁰⁶ *kolada* — święto obchodzone w okolicach Nowego Roku (a właściwie najdłuższej nocy kalendarzowej). [przypis edytorski]

— Mój ojciec — szeptał tęskno. — Co ty każesz, ja muszę. Ale ja tu tak jak wolny byłem, tam idę na pęta i pod grozę. U was my wszyscy dziećmi, tam wszyscy niewolnikami. Gorzki to chleb, co go w pętach jeść potrzeba.

Wiesz, jakby skarg tych słuchać nie chciał, nie odpowiedział na nie.

— Patrz a ucz się — powtarzał. — Zapamiętaj wszystko. Nam się stamtąd wszystkim niewola gotuje, jeśli o sobie nie pomyślimy. A kto z nas wie, co się w tym wilczym dole praży i smaży? Żaden z kmiociów nie ma tam swojego. Ja tam twoje oczy posyłam za moje. Kneź — sroga bestia, ale pokłony lubi, bij mu je, zyszczesz łaski, nie będą się taić przed tobą. Piją, a po pijanemu wygadają, co u trzeźwego na myśli.

Stary szeptał coraz ciszej, kiedy niekiedy chłopaka bijąc po ramieniu... ten stał z głową zwieszoną, zachmurzony, księżyc już się był podniósł¹⁰⁷ w górę i świecił w rzece odbity, gdy po długiej rozmowie się rozeszli. Sambor jak wkuty na podwórku pozostał, oparty o wrota. Psy przyszyły mu się łasic do ręki, pogłaskał je. Słuchał śpiewu słowików i klekotania żab, i hukania bąka na błotach, jakby chciał sobie w pamięć wrazić tę muzykę nocną puszczy, którą nierychło znowu usłyszeć się spodziewał.

Sen go nie brał — siadł na kłodzie i przesiedział noc całą do dnia.

Już się we dworze niewiasty ruszać zaczęły, gdy parobczak poszedł obchodząc zagrodę ku tylnym wrotom, jakby się tam kogo spotkać spodziewał.

Jaga wyszła naprzód i pospieszyła ku niemu.

— Samborze, mój miły, nie trwóż się i nie tęsknij — powrócisz.

Ale sama łzę fartuchem otarła. Wtem przez drzwi wpólotwarte pokazała się Dziwa, która w rękach trzymając kosy, zadumana plotła je powoli. Spojrzała na chłopaka i smutnie mu się uśmiechnęła.

— Co ty tak stoisz ponury? — rzekła powoli, głosem jakimś spokojnym, a jak śpiew przeciągłym. — Co tobie? Nie wstyd ci mieć strach w sercu, a łzy w oczach? Nie każdemu dano siedzieć w chacie i spoczywać, różne losy, różne dole. Dobrej myśli bądź! Czasem ja widzę, widzę daleko, widzę jasno, czasem ja jutro odgadnę... Nie smuć się, Sambor. Złego ci się nic nie stanie.

— Szkoda mi was porzucić — rzekł chłopak — a tęskno będzie.

— I nam za wami! — rzekła Jaga.

— Nam za wami! — powtórzyła Dziwa. — Ano, wy do nas wróćcie.

— Kiedy? — zapytał Sambor.

Dziwa puściła z rąk włosy, oczy utopiła w ziemię, cała jej postać przybrała uroczysty wyraz i poczęła mówić z wolna, nie patrząc na chłopca.

— Wróćcie, wróćcie, gdy nad Gopłem luna stanie, trupy spłyną po jeziorze... Kneź stary z lasu wyjedzie, nowe przyjdzie panowanie, gdy popioły wiatr rozwieje, kiedy krucy się nasycą, kiedy bartnik zbierze pszczoły. Kiedy zrąb nowy postawią nad Lednicą u jeziora. Powróćcie, zdrowi, cali... Z jasnym mieczem, z jasnym czołem.

Coraz ciszej mówiąc, zamilkła, podniosła oczy na stojącego przed sobą Sambora i rękami obiema śląc mu pożegnanie, z uśmiechem, jakby oprzytomniona nagle, chwyciła rozpuszczone kosy, wbiegła do chaty i drzwi zatrasnęła za sobą.

IV

Wszystko się już budziło po szopach i oborach... Parobcy szli wypędzać stada... Dziewczęta czerpały wodę u studni. Smerda ze swoimi wstawał, napędzając do drogi, Hengo chłopca ślał do wodopoju, na ognisku stare sługi rozpałały ogień. Wiesz, który sen miał lekki, z siermięgą na plecy zarzuconą wyszedł o kiju obejrzyć naprzód, jaki się dzień obiecywał.

Niebo nad rankiem szare chmury okryły, od strony tylko wschodu rumieniały one, a choć wiatru czuć nie było na ziemi, górą obłoki pędziły żywo wyprzedzając się i kłębiąc. Nad błotami stały gęste opary, poruszały się to bledniejąc, to szarząc. Rosa kroplista, biała okrywała trawy i szklila się na zielonych liściach młodych. W szopie słychać było beczące owce, na pastwiskach rżące konie, u brzegu mrużącą rzekę i jeszcze zawodzącego nieznużonego słowika.

¹⁰⁷ się był podniósł — daw. forma czasu zaprzeczonego używana dla mówienia o czynności poprzedzającej inną, również przeszłą. [przypis edytorski]

Dwa kruki z zachodu z wolna ciągnąc zatrzymały się nad chałupą i poleciały dalej leniwo... Stary obejrzał się za nimi i pokiwał głową.

Sługi z szopy niosły świeżo udojone mleko kobyłę. W izbie stał już znów ceber piwa i placki dla gości, aby o głodzie ze dworu nie wyjechali. Na ławie Wisz zawczasu położył niedźwiedzią skórę, której mu było żal, ale smerdzie ją trzeba było dać, aby złej woli nie miał i nie skarżył przed panem.

Sambor, posłuszny, już węzełek swój na drogę wiązał, skórznie ozuwał i mocno około nóg sznurował... Procę i łuk nałożył na siebie, toporek u pasa uwieszał. Smutnoż mu było. A przecież, młody, pocieszał się trochę, że na białym świecie dużo zobaczy... Więcej za jeden dzień¹⁰⁸ niż w zagrodzie za życie całe.

I żal mu było wszystkich, bo ku chacie spoglądał, ale oprócz starej Jagi, która mu kołacz do torby przyniosła, nie zobaczył już nikogo. Parobcy tylko na szyi mu się wieszali.

Smerdowi towarzysze, on sam i Hengo, i gospodarz stary, zebrali się około ogniska. Wszyscy jechać spieszyli, bo się im zdało, że deszcz lunie prędko, tak groźne ciągnęły chmury, tylko Wisz spokojny ręczył, iż się niebo rozpogodzi.

Niemiec nie zdawał się frasować¹⁰⁹ wcale, że go zabierano do kneziowego grodu, szedł jakby po dobrej woli, choć oczy towarzyszków chciwie się na jego sakwy zwracały. Milczący Gerda więcej nadeń był strwożony i z tego nikt się słowa nie dopytał.

Śmieli się z niego wszyscy, palcami wytykając: Niemy!

Po dobrej chwili, najadłszy i napiwszy się, ruszyli wszyscy do koni. Sambor staremu do nóg padł, ale ten skinąwszy tylko, odprawił go sucho. Konia mu z domu nie dawano — musiał więc pieszo zdążać za drugimi.

Smerda ruszył przodem, za nim czterej jego towarzysze, około których szedł nowozaciężny z głową spuszczoną, dalej Hengo z chłopakiem. Tak wyciągnęli za wrota i brzegiem rzeki się kierując, wkrótce znikli w zaroślach z oczów staremu Wiszowi. Sambor, obejrawszy się, nie dojrzał już nic, tylko słup dymu nad zagrodą wzbijający się ku górze.

Jak przepowiedział stary, tak się stało — mały tylko jak rosa deszczyk przekropił, zapachniały po nim brzozy, niebo się jasne zza szarych zaczęło ukazywać obłoków. Cała chmur nawala zbiła się na zachodzie, nad głowami podróżnych wyjaśniło się i blade słońce wyjrzało zza przejrzystych rąbków, jak oblubienica, gdy się z pościeli podnosi. Podróżni jechali w milczeniu. Konie ich same prawie torowały sobie drogę, choć znaku jej żadnego nie było.

Smerda jadąc drzemał — spali też na koniach, choć ciągle się budząc jego towarzysze, Hengo tylko i Sambor czuwali.

Jadąc to samym rzeki brzegiem, to się spinając nieco ku górze — łąkami naprzemiany i gąszczami, które konie łamały, liście w pyski chwytając — posuwali się dalej coraz milcząco... Tuż na prawo stały lasy ciemne, podszyte, szeroko zwieszając gałęzie. Gdzieniedzie z tych głębi puszczy, gniły strumień, trawą i mchami obrosły dobywał się szemrząc i ciekł do rzeki wąskim korytem.

Ćwierć dnia tak już upłynęło, gdy na pagórku ujrzeli kamień wielki, a dokoła niego pomniejsze ustawione jakby na straży. Niektóre z nich już były w ziemię zapadły, na innych mech siwy porastał... Stary, zgarbiony człek, z kijem białym, około kamienia się przechadzał. Było to prastare uroczysko, gdzie niegdyś składano ofiary... Stary około kamienia stanąwszy ręce wyciągnął, coś mruczał i ziele jakies nań rzucał. Lecz wprędce go z oczów stracili.

Dalej sypana mogiła wysoka stała u brzegu, cała darnią porośła, u dołu zarzucona zielonymi gałęziami. Tu każdy, ułamawszy więc po drodze, rzucił ją wymijając, Hengo tylko, choć patrzył ciekawie, wstrzymał się od tej ofiary.

— Co to za mogiła? — zapytał Sambora.

— Leszkową się zowie — odparł chłopak. — Tu kneź stary, broniąc wrogowi przejścia rzeki, strzałą rażony zginął. Wojsko się rzuciło, najezdnicę rozbiło, a panu swemu po garści rzucając ziemię, mogiłę usypało... Pod mogiłą skarby wielkie być mają, których duchy pilnują. Raz w rok na Kupalę otwiera się mogiła i może wnijść po skarby kto chce,

¹⁰⁸za jeden dzień — dziś: w jeden dzień; w ciągu jednego dnia. [przypis edytorski]

¹⁰⁹frasować się — martwić się. [przypis edytorski]

a brać ile mu się podoba; ale musi spieszyć z powrotem, bo gdy kury zapieją, zamyka się mogiła i niejeden już w niej pozostał.

Samborowi ze smutku na baśń się zebrało, mówił więc, jak jeden chciwy skarbów parobek podkrał się nocą kupałową pod mogiłę, jak w nią wszedł, znalazł gmachy wielkie, cudne izby pełne złota, i jak coraz idąc dalej, nie opatrzył się, aż kury zapiały... I rok go cały nie było... Dopiero gdy się znowu otwarła, wyszedł z niej żywy, ale niemy, gdyż duchy mu usta zamknęły, aby ich tajemnic nie zdradził.

Dalej kraj było widać ludniejszy nieco, w prawo i lewo po gajach dymiło się w chizynach¹¹⁰, nad rzeką spotykali gęsto wygasłe ogniska i końskich kopyt ślady... Tu i owdzie leżała kość biała...

Około południa stanęli w dębinie zielonej, gdzie i pasza dla koni była obfita, i woda blisko — dla wypoczynku. Tu zsiadłszy, wszyscy pokładli się w cieniu, a kto co miał, spożywał. Sambor dobył białego kołacza Jagi, popatrzał nań i schował — głodnym być wolał, niż go stracić... był to kołacz domowy!

Słońce jak wczoraj dopiekało, najmniejszy prawie powiew wiatru nie ochładzał skwaru. Naokół znowu nic więcej widać nie było, jeno lasy i gęstwiny, łąki i moczary. Gdzieś niedziedzie w kotlinie leżało jezioro jasne, lśniące jak oko, zdając się przyglądać krajowi, nad nim jak rzęsy sterczały trzciny i jak brwi pasy lasów stały.

W pół dnia wszystkie nawet ptastwo ucichło, brzęczały tylko koniki i polatywały bąki, milczenie wielkie do snu kołysało. Smerda drzemał, Hengo brwi ściągawszy coś rachować się zdawał, gdy Sambor w dali głos ludzki postyszał.

Nie widać było nikogo, uszu jednak dolatywało śpiewanie powolne, które się coraz zbliżało. Cichy to był i stłumiony śpiew, drżącym nucony głosem samemu sobie, brzęk jakby poruszanych strun mu towarzyszył. Słów jeszcze nie mogło pochwycić ucho — ale nuta była żalosna, grobowa, smętna.

Wszyscy ciekawie oczy zwrócili ku brzegowi rzeki, skąd się głos dobywać zdawał.

Dołem, wybrzeżem piaszczystym, szedł starzec ślepy, mały go chłopak prowadził. Włókł się z wolna, w rękę trzymał gęślę¹¹¹, po strunach jej przebiegając ręką drżącą. Smerda, który się przebudził, ujrzawszy go z góry, zawołał:

— Bywaj tu, stary!

Ślepiec się zatrzymał, z wolna głowę podniósł i oczy białe, krwawymi obwiedzione powiekami.

— Bywaj tu stary, chodź, spocznij — powtórzył smerda — placka przełamiemy z tobą i posłuchamy pieśni.

Śpiewak struny przebiegać zaczął palcami, ale pieśń się przerwała. Stanął, myślał, potem chłopcu dał znak kijem i ku wzgórzom iść zaczęli.

— Dokąd idziesz, stary? — spytał smerda.

— Albo wiem? — po świcie... — rzekł oślepy. — Z pieśniami idę od chaty do chaty.

To mówiąc, miejsce, na którym stał, począł kijem obmacywać i ostrożnie osunął się na ziemię. Gęślę złożwszy na kolanach, dumał. Pomilczawszy nieco, jakby życie jego pieśnią być musiało, jakby mu ona, nie wylewając się z piersi, nabrzmiewała w nich, jakby mu była tchnieniem... bez którego ostać się nie mógł, niezrozumiale, cicho, sam sobie nucić zaczął.

Milczeli wszyscy. Jeden z pacholków dobył z torby placek i położył go na rękach starego, który powoli do ust zaniósłszy, gryźć począł. Chłopak, który go wodził, poszedł do rzeki garnuszką zaczerpnąć wody.

Sambor siadł przy nim.

— Stary Słowanie — rzekł — na noc... zajdźcie do Wiszowego dworu... Tam was ugoszczą radzi.

— Na noc? do Wiszowego dworu? nie moimi nogami — rzekł ślepiec. — Nogi stare i starte. Dybię nimi powoli... jak ślimak się wlokę... A co ujdę kawał drogi, sięść i spocząć każą nogi. A do Wisza, do starego, daleko... daleko...

¹¹⁰chizyna (z ukr.) — chata, chałupa. [przypis edytorski]

¹¹¹gęśla a. gęśle — ludowy instrument strunowy, smyczkowy. [przypis edytorski]

— Przecie wy tam zajdziecie — mówił Sambor. — A gdy u wrót staniecie, pozdrówcie ich tam od tego, co dziś ich pożegnał.

— Wy z Wiszowej zagrody? — spytał stary. — A któż z wami, a wielu... czuję ludzi dokoła? Chociaż oczy nie widzą...

Wtem smerda wtrącił.

— Kneziowscy ludzie... Hej! do grodu jedziemy, do stołba. I ten z nami. A wy byliście na grodzie?

— Dawniej... dawniej! — rzekł stary. — Teraz tam nie ma po co... Tam mieczyki śpiewają i żelazo gra... Pieśni słuchać nie ma czasu.

Westchnął.

— A po co kneziowi pieśń? — zawołał smerda. — To babska rzecz.

— A wojna... wojna — jakby sam do siebie mówił ślepy Słowan — wojna dzikich zwierząt sprawa. Póki obcy duch nie zawiał na Polany, orali ojcowie i śpiewali, i bogów chwalili w pokoju, oręża nie potrzebowali, chyba na zwierza...

Smerda się rozśmiał.

— Eh-e! — rzekł. — Nie te to czasy!

— Nie te święte czasy, co bywały — ciągnął śpiewak ślepy. — Nie te czasy, gdy u nas gęśli bywało więcej niż żelaza, a śpiewu niż płaczu. Dziś ślepy gęślarz lasom pieje¹¹², a słuchać go nie ma komu. Niech się uczą lasy, jak żyli ci, co śpią po mogiłach, po kamiennych. A jak pomrą starzy, pieśń z nimi pójdzie do ziemi, synowie o sprawach ojców wiedzieć nie będą — zamilkną mogiły. Stary świat padnie w ciemności...

Mówił tak z wolna, a słowo w pieśń przechodziło nieznacznie i nie postrzegł się, jak nucić zaczął. Ręce chleb porzuciwszy, same po strunach biegać zaczęły, a struny skarżyły się i płakać.

— Jam może śpiewak ostatni — rzucił Słowan. — Mnie oczy wybrano w młodości, aby dusza w drugi świat patrzała. Jam wszystkie ziemie zwędrował, a nie widział żadnej, od Dunaju huczącego do Białego Morza, od Chorbatych Gór¹¹³ wierzchów, aż do lasów u Łaby. Niosły mnie nogi, nie oczy, bez drogi; gdzie dola wiodła, gdzie się ludzi zebrała gromada. Siadałem na ziemi, stawali kołem nade mną, niewiasty plaskały w dłonie, starzy po ojcach płakali. Szedłem od uroczyska do uroczyska, od mogiły do mogiły, od źródła do źródła... hen, hen, aż gdzie się kończy ludzka mowa.

Zamilkł. Smerda pół słuchał, pół drzemał. Gdy ustał, odezwał się.

— Śpiewaj, śpiewaku, dalej.

— O czym wam śpiewać? — mruczał jakby sam do siebie ślepiec. — Wam pieśni innej potrzeba, wy starej nie rozumiecie. O czym śpiewać? O praojcach znad Dunaju, o prapraojcach ze wschodu, o braci znad Łaby i Dniepru? Wy ich nie znacie, o białych i czarnych bogach, o Wisznu i Samowile?

Głos mu się zniżał, głowa trzęsła...

— Dawniej bywało inaczej! Śpiewaka witały gromady, wiodła starszyzna pod świętą dąb, nad świętą zdrój, na horodyszcze¹¹⁴ wiecowe, na żalniki¹¹⁵ mogilne. Starzy i młodzi stawali kołem, słuchali... Miód i piwo przed ślepym stało — wianki mu kładli na skronie. Na grodzie kneź dawał mu ławę okrytą, miejsce poczystne¹¹⁶; dziś my pastuchom śpiewamy na wygonie... o głodzie i wodzie.

— Śpiewaj no, stary... śpiewaj! — rzekł smerda.

— Śpiewaj nam! — powtórzyli za nim drudzy...

Słowan w struny uderzył.

— Hej! hej — posłuchajcie... starej pieśni znad Dunaju.

Cicho się stało dokoła — on nucił słabym głosem:

— Zza rzek siedmiu, zza gór siedmiu, znad Dunaju pieśń ta leci. Król dunajski w wielkiej trwodze; z wielkim ludem Czytaj idzie. Zabrakło mu ziemi doma; siołom¹¹⁷ roli,

¹¹²pieje — tu: śpiewa. [przypis edytorski]

¹¹³Chorbate Góry — Karpaty. [przypis edytorski]

¹¹⁴horodyszcze — miejsce, na którym stał dawniej gród. [przypis edytorski]

¹¹⁵żalnik (daw.) — cmentarz. [przypis edytorski]

¹¹⁶poczystny — będący oznaką czci wobec kogoś; godny, naczelny, najważniejszy. [przypis edytorski]

¹¹⁷sioło — wieś. [przypis edytorski]

bydłu paszy i do Boga Wiszny¹¹⁸ woła: lud umiera, daj mi ziemi — Bóg się ulitował, rzecze: tam, za Dunaj idź z gromadą, na pustynie, na szerokie. A ty, królu na Dunaju, nie waż mu się stać oporem. Ręce łamie król w rozpacz! Czytaj zawojuje ziemię, Czytaj państwo mi podbije! Czy pokojem iść, czy wojną? czy mu opór stawić zbrojno? Dziewki woła: Radź, dziewczyno... Kamiana mu radzi: Królu — wojsko postaw nad Dunajem. Nie zwojuje ludu twego. Czytaj idzie, tłumy za nim; kędy przyjdzie lud zabiera, iść mu każe. Dziewki płaczą, on im rzecze: lzy otrzyjcie, wiodę was w zielone kraje, kędy dżicy ludzie żyją, roli orać nie umieją... Będziem uczyć i panować... Dziewkom oschły lzy i idą... Idą, idą, Dunaj biały... stał na drodze... z wzdętą wodą... Lody na nim roztajały... Król Dunaju strzeże brzegu. Wojsko wielkie — jak przejść wody? Jak pokonać wojska siłę? Myśli Czytaj, myśli, woła: na kolana, do modlitwy, Bogu módlcie się Koladzie, Samowile, co wiatr trzyma. Niech rozpuści wiatrom wodze, niechaj Dunaj lodem stanie. Przejdziemy go suchą nogą. Padli na twarz przed Koladą, modlą się do Samowily. Wiatry przyszły, Dunaj ścięły, wojska idą suchą nogą. Król dunajski słuchał rady. Wojsko zebrał, stoi w polu, u Dunaju leży obozem... Samowila wiatrem smaga i na Dunaj wieje mrozem, a gorącym wojsko pali. Przeszli Dunaj... A gdzie stało wojsko, kośćmi pobiełalo. Kamiana patrzy i płacze. Czytaj wnet zajmuje ziemię, plugi idą w żyzne pole, bydło ryczy, domy stają, ludzie ucą się siał ziarna. O Kamiano, rada marna! przeciw Bogom nic nie nada¹¹⁹. I Kamiana leci blada, w biały Dunaj głową pada. Pieśń się o tym ludziom pieje. Bóg wam zdrowia niechaj daje, a pieśń przy mnie niech zostaje...

Skończył śpiewak, panowało milczenie.

— Inną jeszcze — zawołał smerda. — Nie żałuj nam, stary!

Ślepiec znowu uderzył w struny.

— Dłuższa to pieśń, od Chorbackich Gór — rzekł — młodsza pieśń, może się wam spodoba lepiej.

I nutę wziął też inną, raźniejszą a ognistszą, i słowa mu żywiej biec zaczęły, a białe oczy połyskiwały straszno.

— Wisło biała, matko biała, czemu mętne wody twoje? Jakże mętne być nie mają, kiedy do nich lzy padają? Lud u brzegu ręce łamie, ręce łamie i ratunku woła, a ratunku nie ma... Smok w pieczarze siadł pod górą, co zobaczy to pochłonie, co pochwyti, to pożera. Kiedy z głodu ryczy wściekły, cała góra drży od ryku. Kiedy syty dysze¹²⁰ w jamie, oddech powietrze zaraża... Noc i dzień spoczynku nie ma — pola puste, lud ucieka, zwierz do lasu goni z trwogą... Trzody wyplenil i ludzi, dławi niewiasty i dzieci, a nigdy pastwy nie syty, ciągle ryczy, ciągle dyszy. — Czymże zgładzić żmiję, smoka? Miecz mu skóry nie przebije, pałka czaszki nie roztrzaska, gardła mu nie zduszą dłonie i piorun go nie zabije, i woda go nie pochłonie, i ziemia go nie przykryje. Krak na grodzie smutny siedzi, myśli, дума, brodę zwija, podparł się i patrzy w ziemię. Jak mam pożyć¹²¹ tego smoka, jak potworę tę umorzyć¹²²? Myśli miesiąc, myśli drugi, smok żre ludzi, myśli trzeci, a smok ryczy... Rady! Rady! Płacze, ręce załamuje. — Jak mam pożyć tego smoka, jak potworę tę umorzyć?

Siedem razy miesiąc¹²³ rośnie, siedem razy się roztapia, aż Krak Skubę wołać każe. Skubo, człeczce, rób coś rzekę¹²⁴: zabij wołu, owcę zabij, wnętrzności wyrzuć do wody, a smoły weźmij gorącej, a siarki nabierz palącej, a węgla, nabierz czerwonych. Wypchaj ścierwo siarką, smołą, podrzuć je pod smoczą jamę, kiedy żmij¹²⁵ żaryczy z głodu. Smok niech ogień ten pochłonie, niech mu wnętrzności przepali, niech pęknie dzika potwora. Poszedł Skuba i tak czyni, jako mądry król rozkazał. Zabił wołu, owcę zabił, nadział siarką, węglem, smołą, do pieczary je przywleka.

Gdy smok wyje z głodu wściekły i głodną paszczę otwiera: Naści strawę, żmiju-smoczce. — Połyka straszna paszczęka, ryknie, aż drży góra cała i gród z stołbami się chwieje.

¹¹⁸ Wisznu — w hinduizmie bóg przenikający wszystko i wszystko w sobie zawierający, związany ze światłem, ogniem i Słońcem. [przypis edytorski]

¹¹⁹ nie nada (z ros.) — nie wolno (w domyśle: czynić). [przypis edytorski]

¹²⁰ dysze — dziś popr. forma 3 os. lp: dyszy. [przypis edytorski]

¹²¹ pożyć — tu: zmóc, zwalczyć, pokonać. [przypis edytorski]

¹²² umorzyć — tu: zabić; sprawić, żeby ktoś umarł. [przypis edytorski]

¹²³ miesiąc (daw.) — księżyc. [przypis edytorski]

¹²⁴ coś rzekę — co ci mówię. [przypis edytorski]

¹²⁵ żmij — tu ogólnie: gad. [przypis edytorski]

W smoku palą się wnętrzności, trzewia ogień mu wyżera. I z jamy głowę wywleka, leci do Wisły i żłopie. Żłopie, aż się nadął cały i rycząc rozpukł¹²⁶ i zdycha.

Wtem Krak z mieczem idzie z grodu, łeb żmii strasznej ucina, na żerdź go wtyka wysoko. Patrzaj narodzie, mój miły, że się tve męki skończyły. Ptacy niosą wieść wesołą, wiatry polami z nią biega, niech rolnik wychodzi z pługiem, niech pastuch bydło wyżenie¹²⁷, niech dzieci idą na łąki — nie ma już smoka na ziemi.

Nad smoczą jamą na górze gród się kamienny podnosi, tam Krak króluje spokojny, na cztery strony spoziera, cztery zwojował narody. A broda rośnie mu siwa i już mu piersi zakrywa, już i do kolan mu sięga. A kiedy dotknie się ziemi, król wie, że umrzeć mu pora. Ni się weseli, ni smuci, że swe królestwo porzuci, dwu synów ma już u boku i córkę Wandę ma jedną. Broda dorosła już ziemi. — Przyszła już na mnie godzina; weźcie królestwo na dwoje. Siostrze dać królewskie wiano i życie w braterskiej zgodzie. Płacz po swym ojcu, narodzie! Naród zapłakał i ciało niesie na górę Lassotę, na stosie go posadzili, tryznę¹²⁸ z obiata¹²⁹ sprawili, popioły Kraka zebrali, każdy wziął po garści ziemi, szli i sypali, dopóki mogiła w górę nie wzrosła.

Kraj na pół bracia dzielili, poczną panować Krak z Lechem. I Krak ma ziemi połowę i Lech połowę ma ziemi. Lech patrzy na brata z trwogą, starszy mi kark zgniecie nogą. Jedźmy do lasu na łowy, bracie, na zwierza dzikiego, jedźmy razem w puszcę ciemną... będziemy gonić jelenie, będziemy zabijać niedźwiedzie. Siedli na koń, siostra z wieży prosi: Nie jedźcie na łowy — krucy dziś krakali rano i sen miałam w nocy krwawy. Weźcie czeladź, weźcie z sobą, zwierz jest dziki, las jest czarny. A Krak śmieje się i rzecze: Zwierz i las nie straszny dla nas. Aż w puszcę ciemną wjechali — wtem młodszy staje i rzecze: Tutaj ci bracie umierać, ja całe państwo zagarnę. Rzekł i młotem w skroń mu ciska, aż krew szkarłatna wytryska i Krak na ziemię upada. Co tu czynić z ciałem brata? Z ziemi wilcy je wygrzebią, po trupie poznają ludzkie. Mieczem go rąbie na ćwierci, tnie go na drobne kawały i na rozstajach je grzebie. Piaskiem białym przysypuje, nogami ubija ziemię. Księżyc i gwiazdy patrzyły, puszcza ich widziała ciemna; księżyc, gwiazdy nie wydały, puszczy nikt nie słuchał głosu.

Jedzie na gród Lech i płacze, suknię rozdarł, ręce łamie. Biada mi — oto zwierz srogi brata zagryzł w ciemnym lesie. Krew widzicie na mej szacie, bom go bronił nadaremno. Lech wziął po nim ziemią całą i sam panował na grodzie. Na rozstajach kędy ciało białym piaskiem przysypane, jasne lilije wyrosły, kwitną i z wiatrem bujają, wiatrom jęcząc powiadają: Tutaj jest Kraka mogiła, ręka brata go zabiła. Ludzie idą nocą drogą, dziwne głosy słyszą z trwogą, wiatr odwiewa Kraka ciało. Na zamek niosą je ludzie, starszyzna na gród się zbiera. Niechaj ten, co zabił brata, idzie z ziemi na kraj świata, kędy oczy go poniosą.

Wanda została jedyna, która bogom ślubowała. Ona będzie nam królową. — Jak mam być królową waszą, kiedy bogom ślubowała, że męża nie będę miała?... Wanda morza, Wanda ziemi, Wanda powietrza królowa, naród śpiewa i wykrzyka: — Córka Kraka niech panuje!

Na granicy, na rubieży, Niemiec siedzi jak lis w jamie, wieść do niego szybka bieży, dziewczka siedzi na stolicy, wianek ma miasto¹³⁰ korony, kądziel miasto miecza trzyma, męża nie chce, pana nie ma!

Rytgar kupy zbiera zbrojne, na bezbronny kraj, na wojnę. I stanęli na granicy, i śle posły do dziewicy: — Mężem twoim chcę być, Wando, lub tve ziemie ogniem, mieczem przejdziem, spalim i wysieczem. — Już pola wojsko zalewa i las oszczepów się jeży, świecą tarcze, chrzęszczą bronie. Przyszły posły, Wanda staje. — Ślubowałam bogom wiarę, męża nigdy mieć nie będę. Chcecie wojny? Wojsko sprawię, niech rozstrzyga bitwa krwawa. Posły poszły, wojska płyną, pola, góry wnet obsiadły, Wanda z mieczem, skronie w wianku, przodem jedzie, twarzą świeci. Patrzaj Niemcze, licz swe siły. Spojrzał Rytgar, kędy były, ani śladu ani slychu, pierchło wojsko w lasy, góry. Sam się został

Brat, Władza, Podstęp,
Morderstwo, Las, Ciało,
Kłamstwo, Prawda, Kara,
Wygnanie

Kobieta, Król, Władza,
Bóg, Małżeństwo, Mąż,
Niemiec, Chciwość,
Zwycięstwo, Ofiara

¹²⁶rozpukł — rozpękl; pękl; por. wyrażenie: *śmiać się do rozpuku*. [przypis edytorski]

¹²⁷wyżenie — wypędzi (na pastwisko). [przypis edytorski]

¹²⁸tryzna — stypa; starosłowiański uroczysty obrzęd pogrzebowy obejmujący ucztę, wspomnienie zmarłego oraz urządzone na jego cześć igrzyska. [przypis edytorski]

¹²⁹obiata — ofiara składana bogom u daw. Słowian. [przypis edytorski]

¹³⁰miasto (daw.) — zamiast. [przypis edytorski]

Rytgar srogi. Losy swoje klnie i bogi, miecza dobył, pierś przesywa, królujże, Wando szczęśliwa. Zwycięska wraca królowa... i na gród swój naród woła. Wysła z wianuszkiem u czoła, w sukni białej, z kwiatkiem w dłoni.

— Pozdrawiam was, cni ojcowie. Przyszła na mnie ma godzina, życiem bogom ślubowała, na raz oddam im je całe; niż o rękę bić się mają ci, co ziemi pożądają. Wiedźcie mnie do Wisły brzegu, nad głębinę, nad wir wielki. — Rzekła i w Wisłę się rzuca. Naród płacze swej królowej, cały się zbiega do ciała i sypie pani mogiłę, i pieśń o niej wieczną śpiewa.

Bóg wam zdrowie niechaj daje — a pieśń przy mnie niech zostaje...

Nieopodal siedzący Hengo, gdy o Rytgarze zaśpiewał stary, jał dyszeć i sapać tak, że go ślepiec poczuł. Wnet też, ledwie dokończywszy, począł się kijem o ziemię opierając, podnosić. Pomogli mu Sambor i pacholcy.

— Cóż ci to, stary? — zapytał smerda.

— Obcegom poczuł — rzekł trzęsącym głosem Słowan — przed obcym śpiewałem... jakbym miód lał w kałużę!

I wnet mrucząc niespokojny, z nasepionymi brwiami, wyrwać się zaczął do pochodu, chłopca przed sobą kijem gnając. Nie śmiano go wstrzymywać. Parę razy gniewny odwrócił głowę i oddalił się szybko, dłonią ucisnąwszy struny, aby dźwięku wydać nie śmiały, usta zacisnąwszy, aby się z nich głos nie dobył.

V

Cała też gromada do koni zaraz ruszyła, bo czas było w dalszą drogę. Tuż i rzekę w bród przebywać było potrzeba, a Gerda na swojego konia wziął Sambora... Na przeciwnym brzegu widniało półko zasiane i obrzucone zasiękiem¹³¹, ale niedźwiedzie go nocą splądrowały. Las był tu przerzedzony, pnie w nim sterczały poopalane. Dalej pasło się koni stado i zbrojny człek go pilnował z rogiem u pasa, a pałką nasiekiwaną¹³² w rękę. Znowu przejechali gaj i tu dopiero szersza pola przestrzeń przed nimi się odkryła. Nieopodal już widać było jezioro wielkie, w którym się słońce zachodzące przeglądało. Nad wodami jego ptastwo unosiło się stadami, czółna stały u brzegów, inne przesuwały w dali.

Hengo i Sambor, podniósłszy oczy, ujrzeli w odległości wysoką, szarą wieżę wyniosłą: stolb grodowy, który okolicy panował. Stał nad brzegiem samym, posępny jakiś i straszny, a dokoła pod nim cisnęły się zręby budowli, szopy i chaty.

— To kneziów gród¹³³! — z dumą zawołał smerda, zwracając się ku Niemcowi i wskazując stolb w oddaleniu. — Przybędziemy na czas, nim się do snu zabiorą.

Towarzyszom oczy zaświeciły, Sambor ponuro spojrzął przed siebie, konie zaczęto żywiej popędzać, tak że parobczak biegiem je doganiać musiał. Niemiec spode łba rozpatrywał się bacznie.

W miarę jak się zbliżali, gród coraz wyraźniejszym się stawał. Wieża z szarych kamieni w oczach im rosła; u podnóża jej rozeznawali dwór malowany, chaty, zabudowania, szopy, w części wałami osłonięne. Do muru stolbu przypierały obszerne, z drzewa wzniesione domostwa, z dachami ze szczap drewnianych, przez które teraz miejscami dym się dobywał. Około grodu ludzi i koni widać było gromady i stada. U brzegu poili bydło parobcy. Na wałach chodzili zbrojni ludzie, w żelaznych czółkach na głowie, z dzidami w rękę...

Wał i rów głęboki oddzielał od łądu grodzisko, przezeń most zamykany prowadził warowny i hać¹³⁴ na jeziorze... Jechali długo, nim nareszcie pod wrota ciasne przybyli; poznano smerdę i otworzono je zaraz; a za nim jadącego ujrzawszy Hengę, ciekawi cisnąć się zaczęli i dopytywać.

Niemiec i teraz nie okazywał po sobie trwogi, z konia zlął, cugle wziął w rękę i postępowal spokojnie za swym przewodnikiem. Minąwszy hać i mosty, weszli w obszerne podwórze, na którego końcu jednym stała wieża, niemająca wnijścia¹³⁵ od dołu, bo do

¹³¹zasięk — tu: rodzaj ogrodzenia z gałęzi, nie łączonych ze sobą, lecz luźno rzuconych. [przypis edytorski]

¹³²pałka nasiekiwana — pałka drewniana ponacinana tak, aby z jej główicy sterczały ostre drzazgi. [przypis edytorski]

¹³³kneziów gród — daw. forma D. lp; dziś: gród knezia. [przypis edytorski]

¹³⁴hać — grobla z pni i gałęzi drzew. [przypis edytorski]

¹³⁵wnijście (daw.) — wejście. [przypis edytorski]

niej dostawano się tylko po drabinach. Tuż do niej przypierały kneziowskie izby i komory, a przed nimi ciągnęło się podsienie długie, na drewnianych słupach oparte. W pośrodku dworu, którego ściany i słupy białe, żółte i czerwono okraszone były, wznosiło się szersze wnijście, na grubszych wsparte podporach, misterniej rzeźbionych. Tu wokół stały ławy szerokie, a z tego siedzenia podwórze całe, wszystkie budowy, wały, jezioro i bramę widać było.

Gdy smerda z ludźmi swymi zajeżdżał na podwórze, w którym się dość kręciło czeladzi¹³⁶, u wnijścia stał właśnie w kołpaku¹³⁷ z futrem i piórem białym, średniego wzrostu, przysadzistej postawy mężczyzna z twarzą czerwoną, czarnym włosiem długim, rzadką brodą, dzikim a ostrym wejrzeniem. Zdawał się stąd dozorować, co się na zamku działo. Sam strój jego oznajmywał¹³⁸ pana, oblicze więcej jeszcze. Suknię miał tym prawie krojem, co wszyscy, z szerokimi rękawami, ujętą pasem nasadzonym mosiężnymi i srebrnymi ozdobami, szyję obnażoną, na nogach skórznie sznurami wełnianymi, czerwonymi poopasywane. Lecz suknia była z cienkiej tkani, lamowana bogato, za pasem tkwił miecz w świetnej oprawie, a na łańcuszku takież nóż wisiał.

Stojący ręce obie założone miał za pas, czapkę na oczy nasuniętą, brwi zmarszczone i postawę groźną. Zaledwie go z daleka ujrawszy, spokorniał smerda, z konia zeskoczył, głowę obnażył i pochyłony poszedł ku niemu. Zbliżając się przygiął niżej jeszcze, rękę do stóp pańskich przykładając.

— A kogóżeś to pojmał na drodze? — zawołał głos gruby i schrypły. — To nie swój?

— Znad Łaby, Niemiec, przekupień — począł smerda stłumionym głosem. — On się tu pono nie pierwszy raz po kraju wałęsa... Znalazłem go w gościnie u kmiecia Wisza, kto wie, w jakich naradach? Dlatego kazałem mu jechać za sobą. Ale mi się nie opierał wcale, owszem uręczył¹³⁹ mi, że był do Miłości Waszej wysłany i pragnął jej czołem uderzyć...

Milcząc popatrzał kneź na mówiącego i na Hengę, który stał z dala, jakby w oczekiwaniu. Nie dał zrazu odpowiedzi żadnej i po długim namyśle zbył smerdę obojętnie.

— Niech tam na waszych rękach zostanie... u mnie dziś goście, czasu nie ma... nie dać mu żyć głodu, nakarmić i napoić... jutro rano przyprowadzicie go do mnie...

Smerda powtórnie do stóp się pokłonił.

— Od kmiecia Wisza wziąłem parobka, zdrow i silny, będzie oszczep i dzidę nosił. Ludzi mamy mało, miłościwy panie... Sykał stary wąż, ale musiał go dać...

— Sykają oni wszyscy — mruknął kneź — aż ja im pyski pozatulam i milczeć a słuchać nauczę... Znam ja ich, stara, wilcza swoboda wije się im po głowach... Ślepe dziady, pieśni o niej śpiewając, ludzi buntują... Dzicz tę w pęta wziąć trzeba...

Smerda się nie ważył odpowiadać, stał z pochyłoną głową i zwieszonymi rękami.

— Wisz! Wisz!... — ciągnął dalej, przechadzając się po wystawie¹⁴⁰, kneź — znam ja go, on się tam na puszczy sądzi kneziem¹⁴¹ i panem, a mnie znać nie chce...

— I bogaty — szepnął smerda. — Jaki tam wszystkiego dostatek! Ludzi, stada, dobytku, piwa i miodu... Kto go wie, może nawet kruszcu, srebra i złota! Ze wszystkimi kmieciami tak, miłościwy panie...

— Do czasu... — zawarczał kneź i usiadł na ławie.

Smerda poszedł spełnić rozkazy. Hengo też czekał na nie, nie oddalając się od sakwy swojej, na którą wiele chciwych oczu skierowanych było.

— Miłościwy pan aż jutro dopiero do siebie was przypuści — rzekł mu smerda po cichu. — Macie czas spocząć i język nagotować. Przykazał mi, abym was głodem nie morzył, a u nas też nikt z niego nie umarł, chyba w lochu pod wieżą... — dodał z uśmiechem. — Dziś — szepnął na ucho Niemcowi — dziś jego miłość ma chmurne czoło i oczy krwawe... Lepiej, że was na jutro odłożył... — Zbliżył się jeszcze bardziej do ucha Hendze. — Nie dziw, że trochę gniewny, wczoraj mu, słyszę, synowca¹⁴² przyprowadzili,

¹³⁶czeladź — służba we dworze. [przypis edytorski]

¹³⁷kołpak (z tur.) — wysokie, spiczasto zakończone nakrycie głowy bez daszka, obszywane futrem. [przypis edytorski]

¹³⁸oznajmywać — dziś: oznajmiać a. znamionować. [przypis edytorski]

¹³⁹uręczyć — dziś: zaręczyć, zapewnić. [przypis edytorski]

¹⁴⁰wystawa — tu: ganek; zadaszona przybudówka przed wejściem. [przypis edytorski]

¹⁴¹on się (...) sądzi kneziem — uważa się za kniazia. [przypis edytorski]

¹⁴²synowiec — syn brata. [przypis edytorski]

który był zbiegł i z kmiciami się wachał... Trzeba mu było, sadząc¹⁴³ do ciemnicy, oczy wylupić, aby szkodliwym nie był. Zawsze to swoja krew... i Leszek.

Smerda potrząsał ramionami.

— A i ludzi jego dwu musiano powiesić... Szkoda, zdaliby się na wojaków, zdrowi byli, ano niebezpieczne wilki...

Smerdzie czy się gadać chciało, czy sobie Niemca zaskarbiał, ciągnął dalej uwagi swoje.

— Nielatwe tu panowanie, lud niedobry... Z kmiciami nieustannie spory, ale ich po trosze kneź wytrzebi, karmi, poi... za język ciągnie... a w końcu...

Rozśmiał się dziko i spojrzął ku domostwu.

Hengo miał też czas rozpatrywać się po dworze, a że wiele świata i grodów widywał, dlatego może tu nic go nie dziwiło i strachem nie ogarniało, choć twarzami dzikimi był otoczony i ludzie zdawali się tylko czekać skinienia, aby się rzucić na niego. Obchodzili go, przypatrywali się i słyszał, jak dokoła powtarzano: — Niemy, niemy!

Wtem, gdy tak stał, jak gdyby na coś oczekując, ujrzał schludnie odziane pacholę¹⁴⁴, z długimi włosami na ramiona, które mu kiwnąwszy głową dało znak, aby szedł za nim.

Gerdzie polecivszy konie, Hengo, posłuszny, w trop udał się za przewodnikiem.

Przez szeroką bramę w ścianie dworu weszli z nim na drugi grodu dziedziniec. Tu inaczej jakoś i nie tak po wojennemu wyglądało. Podsienia malowane były jasno i ku słońcu obrócone, na sznurach w nich wisiały schnące bielizny i odzież niewieście. Kilka starych drzew rosło w pośrodku. W głębi widać było przesuające się białogłowy i bawiące w piasku dzieci.

Pacholę, palec na ustach położywszy, z wolna prowadziło Henga ku drzwiom w bocznym dworze, a gdy się te otwarły, znalazł się w pięknej izbie, której okiennica szeroko otwartą była na jezioro. Brzask wieczora wchodził tędy do środka.

Znać było mieszkanie niewieścią przystrojone ręką.

Przepelniała je woń jakichś ziół jakby świeżo powiędłych. Na drewnianym stołku przykrytym poduszką, naprzeciw komina, na którym ogień się palił, siedziała niewiasta w sukni wełnianej, fałdzistej, w zasłonach białych, otaczających twarz i głowę, na której licu resztki wielkiej niegdyś piękności znać było. Z niej teraz tylko para oczu czarnych, palających została. Obok na małej ławce drobne garnuszki, miseczki i kubki stały i ziola leżały pękami nagromadzone.

Z ciekawością patrzyła na wchodzącego, gdy ten pokornie kłaniał się jej do samej ziemi — uśmiechnęła się i odezwała doń w języku lasów Turyngii¹⁴⁵, mową, która serce Hengi rozradowała.

— Skąd jesteś?

— Miłościwa pani — rzekł Niemiec oglądając się po izbie, w której ciekawe kręciły się niewiasty — jestem zza Łaby, ale nawykłem włóczyć się po świecie, a do domu rzadko zaglądam... Trochę tutejszego języka umiem, więc wożę im towar z zachodu i mieniam go z nimi.

— Mieniasz? Na cóż? — spytała niewiasta. — A cóż z tej dziczy i nędzy wynieść można? Złota ni srebra, ni żadnego kruszcu nie mają... jak zwierzęta po lasach żyją... Miast u nich nie ma ani wsi nawet... a ludzie...

Westchnęła. Hengo się ciekawie wpatrywał w siedzącą, sięgnął nieznacznie do kieszeni, dobył z niej pierścień z kamieniem i z dała go ukazał. Ujrzawszy go zerwała się z siedzenia niewiasta, dała znak ciekawym, aby odeszły precz, odprawiła pacholę za drzwi i żywo przybliżyła się do Niemca. Ten przykląkł na jedno kolano.

— Ty mi przynosisz posłanie od mojego ojca? — zawołała.

— I od synów waszych, miłościwa pani — dodał powstając Niemiec.

— Od synów — powtórzyła ręce załamując radośnie i podnosząc je nad głowę. — Mów, mów mi o nich długo, wiele...

¹⁴³sadzqc — tu: wsadziwszy. [przypis edytorski]

¹⁴⁴pacholę — starsze dziecko (najczęściej chłopiec), którego jeszcze nie można zaliczyć do młodzieży. [przypis edytorski]

¹⁴⁵Turyngia — kraina w środkowej części dzisiejszych Niemiec (obejmująca m. in. Weimar, Jenę, Erfurt i Eisenach); od V w. księstwo plemienia Turyngów, w połowie VI w. podbite przez Franków, schryścianizowane w VIII w., od początku w. IX (ok. 804 r.) jedna z marchii państwa Karola Wielkiego. [przypis edytorski]

Siadła znów w krześle, opierając się na dłoni, to spoglądając na Hengę, to na ogień, przy którym zioła się jakieś smażyły, a woń ich ostra izbę napelniała.

— Ojciec stary — mówił posłaniec — miłość waszą pozdrawia. On mi na znak dał ten pierścień, aby wiara dana mi była.

Zbliżył się na krok i zniżył głos nieco.

— Dochodziły tam wieści różne... ojciec miłości waszej był niespokojny... Gotów jest przybyć na pomoc z ludźmi, gdyby jakie groziło niebezpieczeństwo... Z tym mnie posyła.

Niewiasta zmarszczyła brwi, biała jej ręka podniosła się z oznaką lekceważenia.

— Kneź wam powie sam, czy mu tego potrzeba — rzekła — lecz damy rady i bez pomocy przeciw stryjom, synowcom i kmieciom... Są różne sposoby...

To mówiąc, jakby mimowolnie popatrzała na ogień i zioła.

— Kmiecie od dawna się burzą, ale już ich wielu nie stało. Ubywa co dzień... Nie boim się ani ich, ani nikogo, gród mocny, ludzi dużo... A mój pan miłościwy umie ich pozyc. Mów mi o dzieciach... Widziałeś ich obu?

— Na me własne oczy — rzekł Niemiec. — Piękniejszych młodzianów nie ma na świecie, ani lepiej robiących bronią i koniem... Wszyscy się im dziwią...

Niewieście rozjaśniło się lice.

— Mogliby już do domu powracać — dodał Hengo — aby stanąć u boku miłościwego pana...

— Nie, nie! — przerwała siedząca. — Na to nie czas jest jeszcze. Nie chcę, aby patrzyli, co tu się dziać musi, nie chcę, aby zawczasu z własną krwią do walki występowali... Przyjdzie spokój wkrótce, naówczas ich zawołamy... A! Ja ich nie widziałam tak dawno — dodała. — Odebrano mi ich dla wojennego rzemiosła, by się go u dziada i u naszych uczyli... Tyle lat! Tyle lat... Widziałeś ich obu? — powtórzyła.

— Niejeden raz — mówił Hengo. — Choć parę lat starszy, kneź Lech jak rówieśnik obok brata wygląda. Oba silni i zdrowi... Ciskają włóczniami jak nikt... strzelają z luków do ptasząt... najdziksze dosiadają konie...

Błyszczały oczy matki.

— Piękniż są?

— Nie mogą być piękniejsi nad nich! — odpowiedział Hengo. — Wzrost wyniosły, twarze jasne, modre oczy, jasne włosy...

Uśmiech poigrał po ustach słuchającej, ale zarazem dwie łzy perliste zbiegły po twarzy bladej.

Cichsza zaczęła się długa rozmowa, gęsto posypały pytania...

Mrok już padał i tylko światło ognia oświecało izbę, a Niemiec stał jeszcze i nie mógł nasycić ciekawości macierzyńskiej; w ostatku go odprawiła skinieniem: — Do jutra.

Sambora puszczono swobodnie w podwórcach, mógł się też w nich rozglądać. Na wstępie schwycił go Kos, pacholek dawniej mu znany, i poprowadził do komory, w której się drużyna¹⁴⁶ mieściła. Nie było jej teraz, gdyż jedni na wałach, drudzy na usłudze na dworze, inni na hacjach stali, a gromadę całą zasadził był kneź w bocznej izbie, uzbrojoną, nie bez celu. Miał kmieci w gościnie...

Kos tak nienawidził knezia, któremu służyć był zmuszony, jak większa część dworni¹⁴⁷ jęgo z lasów gwałtem pobranej. Z Samborem zrozumieli się od słowa...

— A i ciebie tu do tej wilczej jamy wciągnęli — szepnął pacholek.

— Siłą, mocą — odparł Sambor.

— A wiesz ty, jakie tu życie? — spytał Kos.

— Czuję — rzekł Sambor.

— Niewola! Niewola!... — począł wdychać parobek. — Robią nami jak wołami, znęcają się jak nad psami. Psom kneziowski ci też lepiej.

Jęli¹⁴⁸ tedy wdychać oba, a że parno było w komorze, wyszli razem na wał pod wieżę. Kos wskazał małą dziurę w murze, która nad ziemię wychodziła.

— Synowca tam spuścili wczora — szepnął — czy mu wylupiwszy... Samem patrzył, jak go ludzie trzymali, a stary Zrzęga nożem mu źrenice wyjmował... Krew jak łzy ciekła... Nie krzyczał nawet... A litości też nie prosił, bo wiedział, że jej tu nie znajdzie... Potem

¹⁴⁶drużyna (daw.) — oddział wojska. [przypis edytorski]

¹⁴⁷dwornia — służba dworska, czeladź. [przypis edytorski]

¹⁴⁸jęć (daw.) — zacząć. [przypis edytorski]

go wpół ująwszy, powrozem spuścili do ciemnicy i tam mu wodę i chleb dają, póki nie zdechnie... Na dworze się odgrażają, że tak będzie i innym...

— Jeżeli się to synowcowi dostało, a cóż będzie kmiociom naszym? — ozwał się Sambor.

Kos ramiona ścisnął.

— Będzie toż samo, albo i gorzej — rzekł — jeśli w czas rozumu nie dostaną.

Ze dworu słychać było stłumioną wrzawę... śmiechy i wykrzyki.

— Tam się to kneź weseli — mówił pacholek — bo tak się zawsze u niego zaczyna, póki do zwady i do nożów nie przyjdzie przy biesiedzie¹⁴⁹... I dziś trudno, by się skończyło inaczej... Wprzódty tylko da sobie im podchmielić, bo po pijanemu łatwiejsza sprawa... Kmieci tak po kilkunastu ściągają na gród, łaskawie przyjmują, a mało kto wyjdzie cały... Po trochu ich wytrzebi, reszta cicho siedzieć musi.

Popatrzał ciekawie na Sambora.

— Cóż wasi na to? — zapytał.

— Ja nie wiem — rzekł ostrożny przybylec¹⁵⁰. — Pewno by radzi co robić, a nie mogą albo może czekają...

— Baby oni są! — zawołał Kos.

— Gród mocny — odezwał się przybyły.

— Mocny — rzekł Kos — ale i kamienie się wałą... Jak postoi, mocniejszy będzie, bo mu ludzkie czaszki za podwaliny staną...

— Drużyna liczna...

Pacholek się uśmiechnął.

— Gromady liczniejsze od niej po mirach¹⁵¹ — rzekł cicho. — gdyby rozum miały... U nas tu po niemiecku wszystko... Kneziowa, miłościwa pani, Niemkini rodem, Niemiec się też płacze niejedem. Młodsze żony i nałożnice także z za Łaby... I obyczaj załabiański, bo kneź swobody mirów i gromad znać nie chce... ani o wiecech słyszeć... Dziewki niemieckie prawią, że go słyszały mówiącego, jak sam sobie nie da rady, to Niemców sprowadzi.

Położył się Kos na ziemi, a że blisko okna byli od lochu, gdy ucichli, posłyszeli jęk, który nim wychodził. Głuche stękanie człowieka szło jakby spod ziemi.

— Co on zawinił? — zapytał Sambor.

— Najwięcej tym, że to krew ta sama, a on swojej krwi mieć tu nie chce, bo się jej boi... Któż wie? Zadano mu¹⁵², że z kmetami¹⁵³ się zmałwał, obiecując im dawną przywrócić swobodę...

Oba zamilkli. Poza nimi na podwórzach buchały niekiedy wrzawliwe śmiechy stłumione, a po nich następowała cisza, to niby śpiewy nucone półgłosem. Na drugim cypłu zamkowym psy jakoś żałośnie wyły chwilami i każdy głośniejszy śmiech wywoływał to skomlenie dziwne. Nad jeziorem księżyc czerwony wznosił się jakby krwią umyty... Chmura siwa jak chusta na pół mu związywała czoło. Jakiś smutek i groza były w powietrzu... Parobczak, który wczoraj słuchał nad rzeką słowika, dziś tu karmił się psów wyciem i krakaniem kruków. Czarna ich gromada podlatywała nad wieżą.

Sambor popatrzał ku górze.

— E! to nasi goście codzienni — odezwał się Kos ze śmiechem — albo też towarzysze, bo z wieży nigdy nie zlatują. Zawsze tu są pogotowiu na trupa, a rzadki dzień, żeby go nie mieli... Ku wieczorowi zwijają się niespokojne, bo czas, aby im rzucono strawę... Zobaczycie, że i dziś darmo nie będą krakały...

VI

Hengo wyszedłszy od kneziowej pani, powrócił na pierwsze podwórze. Znalazł tu oczekującego na siebie smerdę, który go zaprowadził do ciemnej izby, gdzie czeladzi jeść dawano. Okno jej, jak wszystkie zamykane ze środka drewnianą zasuwą, wychodziło w dziedzińiec, a że naprzeciw były komory kneziowskie, mogli słyszeć i po trosze widzieć, jak tam biesiadowano.

¹⁴⁹biesiedzie — dziś popr. forma Msc. lp: biesiadzie. [przypis edytorski]

¹⁵⁰przybylec — dziś: przybysz. [przypis edytorski]

¹⁵¹mir (daw.) — wspólnota, gmina u daw. Słowian. [przypis edytorski]

¹⁵²zadano mu — tu: zarzucono mu. [przypis edytorski]

¹⁵³kmet — kmić; samodzielny gospodarz. [przypis edytorski]

Wieczór był ciepły, w izbach duszno, wszystkie więc okna stały otworem, w jasnych izbach, oświetlonych lucywnem u komina, liczna się cisnęła i gwarna drużyna.

Kneź znać lubił myśl wesołą i miód stary, bo biesiada, szmerem głośnym poczęta, wkrótce zahuczała śpiewami i wykrzykami.

Wesołość też przechodziła chwilami jakby w kłótniową walkę i spory, głosy się podnosiły warczące, głużyły je drugie, potem nastawała cisza, a po niej wybuchy coraz swarliwsze. Chociaż żadnego wyrazu pochwyć stąd nie było można, sam ton zwiastował, iż z wesołości zrodziła się zajadłość dzika... Ludzie jednak, oswojeni zapewne ze zwykłym biegiem uczt na grodzie, spokojnie słuchali tego wrzenia i huku. Hengo tylko oglądał się trwożliwie, a smerda spostrzegłszy to, rzekł doń z uśmiechem:

— Wszystko to kmicie, żupany¹⁵⁴, starszyzna. Kneź ich poi, to im się po miodzie wyrywa czasem co zuchwalszego, on też, miłościwy pan nasz, niecierpliwy bywa... Jak się czasem zetną... co ma być? Zadzławi którego pochwyćszy... Mniej jednym będzie¹⁵⁵... Bywa, że się z sobą zajedzą, a na pięści pójda i jeden drugiego zabije... A nam co do tego?

Śpiew z izb dobywający się oknami do ryku był czasem podobny, a śmiech do wycia, a gniew do warczenia psów, które się gryźć mają... Ale wnet ucichało i wołano tylko na głos radośnie, zwycięsko, póki znowu od słowa do słowa nie zawrzała i nie zagotowała się waśń, wśród której już i szcęk mieczów dawał się słyszeć. Hengde się zdawało, jakoby głos knezia rozeznawał, który grzmiał jak piorun wśród szumu burzy. Po nim znów nastawało milczenie.

Późno być zaczynało, księżyc się wznosił nad jeziorem, na dworze cisza, tym lepiej dozwalała słuchać wrzawy uczt. Hengde po podróży na sen się zbierało, ale smerda go trzymał na ławie i ciekawość też przykuwała do niej.

W świetlicach kneziowskich po tych wybuchach nastąpiło trochę spokoju. Z daleka widać było ręce podnoszone z czaszami, którymi miód pito... Głosy chryply...

Po długim milczeniu i głuchym szmerze ozwał się kneź, mówił coś śmiejąc się i szydząc... ledwie dokończył, podnosić się znowu zaczęła jakby zażegniona¹⁵⁶ przezeń wrzawa. Już jej nawet ten głos nakazujący, ciągle śmiechem przerywany, pohamować nie mógł.

Kneź śmiał się, a raczej ryczał ze śmiechu, gdy inni miotali na się obelgami. Słysząc było jakby tłuczone naczynia, potem runęły ławy z łoskotem wielkim i stoły, światło zasłaniały cienie jakieś miotające się wściekle, z rękami w górę podniesionymi, krzyk okropny rozległ się w sieniach i w dziedzińcu.

Czeladź zerwała się wystraszona. W izbach kneziowskich burza jakaś szalała... stuk, łomot, łamanie, jęki, wołanie ratunku, które nagle jakby naciskiem silnej dłoni ustawało... wszystko to razem pomieszane we wrzawę dziką, a ponad tym śmiech ciągły.

Nagle Hengo wychyliwszy się, ujrzał we drzwiach u podsienia oświetloną księżycem masę czarną. Była to kupa ludzi związana rękami, nogami splątana, zębami się trzymająca, mordująca, dusząca, która jak wał¹⁵⁷ jaki wytoczyła się w podsienie, a z niego po kilku stopniach runęła w podwórzec, na ziemię. Tu spadłszy ta ciżba cała, splątana z sobą, dusić się zaczęła tarzając w piasku, gniotąc i mordując. Widać było błyszczące miecze, które gardeł szukały, i ręce duszące leżących... Kneź sam jeden stał na podsieniu, wzięwszy się w boki — i śmiał się.

Ruchoma ta masa ciał ludzkich pełzała po podwórzcu, nie mogąc się rozsypać, gdzieś niegdzie tylko został trup nieruchomy, rozkrzyżowany i spłaszczony...

Na ziemi w czerwonych krwi kałużach przeglądał się księżyc bladej. Niedobitki pełzną pod wschody jęczeli, kilku usiłowało wstać i padło nazad, od ran i upojenia straciwszy siły. W gardłach umierających słysząc było złowrogie rżenie. Mało kto powstał z tego pobojuwiska, a po chwili tylko konwulsyjne ciało drganie zdradzało, że jeszcze w nich była resztką życia...

Gdy ucichło wreszcie, kneź plasnął w szerokie dłonie. Na ten znak smerda skinąwszy na czeladź, rzucił się z nią razem w podwórze.

Uczta

Bijatyka, Zbrodnia

Śmiech

¹⁵⁴żupan — naczelnik żupy, czyli okręgu; odpowiednik kasztelana a. (w Europie Zach.) komesa. [przypis edytorski]

¹⁵⁵mniej jednym będzie — dziś: mniej o jednego będzie. [przypis edytorski]

¹⁵⁶zażegniony — rozniecony; por. podżegać. [przypis edytorski]

¹⁵⁷wał (daw.) — fala. [przypis edytorski]

— Do jeziora z tym ścierwem! — krzyknął kneź. — oczyścić podwórze!... precz z tym plugastwem... precz z tym gnojem!

Mówiąc to dopijał miodu z kubka, który postawił na ławie, i siadł na niej sam, ocięzają.

Chociaż księżyc świecił jasno, zapalono smolne łuczywa i pan miłościwy mógł z podniesienia przypatrzeć się towarzyszom swej biesiady, dogorywającym od mordu i miodu.

Kilku na pół żywych stało opartych o słupy, krwią brocząc ziemię, dysząc jeszcze zajadłością, z jaką walczyli z sobą, nogami deptając trupy... Na ziemi we krwi dogorywali rzucając się inni.

U stóp wschodów leżał starzec z włosiem białym krwią oblanym, konał i przeklinał.

— Bodajes szczęś marnie, ty Chwoście przeklęty... ty... i krew twoja... i potomstwo, i ród, i imię... Bodajes zginął i przepadł skrós ziemi!...

Kneź śmiał się i temu kłátwami wyzywającemu duchy.

Przez wrota od drugiego podwórza widać było wyglądające ciekawie głowy niewieście, przestraszonymi oczyma wpatrujące się w rzeź straszłą.

Czeladź tymczasem ze smerdą na czele zawiąła się około oczyszczenia podwórza z trupów, odzierali ich prędko z sukni, obrywali miecze i nożów pochwy, obnażali z obuwia... Potem odarte ciała niesli na wały i z nich rzucali w jezioro nie patrząc, choć w nich były życia reszty. Słyszał je było spadające w wodę z pluskiem i śmiechy towarzyszące za każdą razą¹⁵⁸ temu pogrzebowi... bo czeladź bawiła się tym ciskaniem do jeziora... Kruki z wieży zerwawszy się, poleciały nad wodą i zaczęły krążyć nad nią, podniósłszy krzyk i wrzawę.

Hengo siedział na ławie osłupiały, ruszyć się nie śmiejąc, odrętwiały patrząc... Trwoga ogarnęła go też może o samego siebie... Nie umiał sobie wytłumaczyć, co się stało, co to byli za ludzie i dlaczego kneź zamiast żalu lub gniewu, tylko śmiech miał na ustach.

Niepokój, który go ogarniał, nie dał mu dłużej pozostać w izbie ciemnej, wysunął się w podwórze oświetlone księżycem i dogorywającymi na ziemi łuczywami. Stał w dali, lecz właśnie kneź z ławy się ruszył i począł chwiejąc się przechadzać po podsieniu, nucił coś wesołego... Bystre jego oko dostrzegło Niemca w cieniu.

— Chodź tu! ty! — zawołał. — Tu!

I pokazał mu jak psu na nogi swoje. Hengo trwożliwie naprzód postąpił. Po chodzie, mowie, ruchach, łatwo mógł poznać, że miłościwy pan był pijany.

— Ot! Dobra wieczerza! — zawołał do niego. — Widziałeś, Niemcze, jak się zabawili wesoło... Gorąco im coś było, poszli się kąpać do jeziora! Psubraty... Wszystko się to samo za gardła wzięło i wyrznęło... Sami, sami... moich tam ludzi nie było... Od czego miód i rozum, od czego? Ej! wy Sasy i Franki przeklęte... mądrzy wy jesteście, ha? A kto by z was tak się tego owadu¹⁵⁹ pozbyć potrafił?

Kneź śmiał się i brał w boki.

— Zostanie się po nich dość dla ludzi odzieży, a dla mnie ziemi i koni... Dobra wieczerza i miodu na nią nie żal!

Śmiał się znowu.

— Napijże się i ty miodu, mordo ruda! — wrzasnął nagle.

Hengo się nisko kłaniał dziękując, ale nie pomogło nic... pacholę mu ogromny kubek przyniosło, a gdy się od niego wzdragał, kneź gwałtem mu do gardła łać kazał... Chwyciło go dwu i śmiejąc się chłopiec nalał w otwartą palcami gębę. Podziękowawszy za to poczęstowanie już chciał odchodzić, bo się lękał o własną głowę, gdy kneź na ławie usiadłszy, pozwał go ku sobie. Musiał iść pod stopnie i stanąć przy nich...

— Coś widział, powiedz staremu grafowi... — począł półsenny — jakem zagaił¹⁶⁰, tak dokończą... Nie ujdą mi te harde głowy... A dla synów zostawię spokój w domu... Nadto kmiecie bujali... Trzeba ich okiełznać było... Powiedz, że się ich nie boję... Że się bez pomocy obejdę... Żem żmij tych i padalców wydusił już dosyć i do reszty ich wymorduję...

Jakby sobie coś przypomniał, ręką skinął, aby się Hengo zbliżył doń jeszcze. Zwiesił głowę z ławy poręczy ku niemu.

Trup, Korzyść, Obyczaje

Uczta, Morderstwo,
Korzyść, Władza

Pijaństwo, Alkohol,
Obyczaje

¹⁵⁸za każdą razą — dziś: za każdym razem. [przypis edytorski]

¹⁵⁹owadu — owadów. [przypis edytorski]

¹⁶⁰zagaić — zacząć rozmowę, dyskusję, obrady itp. [przypis edytorski]

— Widziałeś moich chłopców? Porośli?... — począł nie dając mu czasu na odpowiedź — muszą być już spore?... a silne? Czy się w matkę urodą udali, czy w ojca? Nie zgnuśnieją tam oni? Czy chodzili już na wyprawę?

Hengo szeptał odpowiedź zastosowaną do żądań miłościwego pana, którego się lękał, ale kneź drzemał, oczy mu się zamykały... Mówił jakby sam do siebie:

— Ja wam ład zrobię... Ja wam zaprowadzę Łado... za brody wieszać każę nad drogą... Jam tu jeden pan i kneź... Moja wola, nie wasza!... Precz z tym padłem¹⁶¹... precz!...

Oczy mu się otwarły, postrzegł stojącego Henga, przypomniał go sobie i uśmiechnął się.

— Widziałeś polowanie? — powtórzył. — Dobre łowy... zwierzyna tłusta... kruki moje będą miały co jeść...

Nucić coś począł i zdrzemnął się jeszcze.

— Bratanek bez oczów... jeszcze dwu zostało, a i tych mi przyprowadzą... sprzysięgali się już na mnie... Życiam mu nie wziął... niech gnije w ciemnicy...

Liczyć począł na palcach.

— Wojtas... Żyruń... Giezło... Kurda... Mściwój... pięć zagród. Baby jutro spędzić każę... i stada...

Śmiał się, mruczał i drzemał tak. Hengo nie śmiał się ruszyć bez dozwolenia. Sambor też, wysunąwszy się zza stolba, bo go sen nie brał, podkradł się, by widzieć miłościwego pana... Słyszał mruczenie i śmiech, a może słowo jakie do uszu mu doleciało, popatrzał nań niepostrzeżony groźnie, głową potrząsł i cofnął się do komory.

Kneź tymczasem zwiesiwszy na poręczu głowę, usnął snem twardym, chrapanie słychać było ciężkie, a głosem tym wywołana ukazała się ze drzwi białogłowa w namitce¹⁶² i dwoje pacholąt. Napilego¹⁶³ ujęli mimo oporu pod pachy i zaciągnęli raczej niż poprowadzili do łóżnicy. Zatrzasnęły się za nim drzwi.

Hengo, czując już miód w głowie, powlókł się przelękły, trzymając ściany, do swoich koni i tam legł na słomie półżywy.

W dziedzińcu pogasły światła, księżyc tylko oświecał czarne krwi kałuże i jęczących jeszcze u podsienia rannych kilku, z których krew też płynęła, ale miodem upojeni, nie czuli jak im uciekało życie. Czeladź i dwornia¹⁶⁴ śmiejąc się, pokazywała ich palcami.

— Tak im wszystkim będzie... kmieciom, i żupanom, i władynom... co się kneziowi opierają.

Dano im konać powoli. Smerda obchodził wszystkie kąty podwórza, reszta dworni do snu opóźnionego się wlokła. Cisza po wrzawie biesiadnej zapanowała na grodzie, tylko psy wyły, poczuwszy krew i trupy, a krucy¹⁶⁵ krakając¹⁶⁶ to leciały na jezioro, to wracały na wieżę, gdzie miały gniazda swoje.

Rano, gdy się Hengo zbudził, dzień już był biały, stał nad nim Gerda i za suknię go ciągnął gwałtownie, bo Niemca do knezia wołano. Gdy, obmywszy się, pospieszył doń, zastał go samego, siedzącego w izbie na dole; przed nim na misie pieczone mięso, w kubkach piwo i miód na stole. Twarz miał chmurną, oczy krwią naciekle, długo patrzył na Niemca, nim usta otworzył.

— Wiem, z czym cię tu posłano — odezwał się dumnie — powiedz im ode mnie, że dziękuję... Pomocy ich ja potrzebować nie będę, a gdyby do tego przyszło, zawołam... Wolę się obejść bez nich... bo darmo nie pójdą i gębę im zatkać niełatwo... Ja ich znam... Wracaj rychło, oddaj pokłon... niech chłopców wojować uczą... niech rosną... wróć, gdy nakażę, teraz nie pora... Ja tu jeszcze czyścić muszę, a nie rychło robactwa się zbędę... Stary graf niech będzie spokojny — dodał — choć lud dziki, do swobody nawykły, ja mu ją ukrócić potrafię.

Napił się z kubka i zadumał podparty, potem wzgardliwie niemal dał Niemcowi odprawę.

¹⁶¹*padło* — padlina. [przypis edytorski]

¹⁶²*namitka* — chusta osłaniająca szyję i podbródek, wiązana na czubku głowy, noszona daw. przez kobiety; podwika. [przypis edytorski]

¹⁶³*napity* — upity, pijany. [przypis edytorski]

¹⁶⁴*dwornia* — dworzanie, czeladź, dworska [przypis edytorski]

¹⁶⁵*krucy* — dziś: kruki. [przypis edytorski]

¹⁶⁶*krakając* — dziś: kracząc. [przypis edytorski]

Zaledwie wyszedł stąd, gdy go toż samo co wczoraj pacholę do kneziowej pani pozwało z towarem. Zabrawszy więc węzeł swój, powlókł się na drugie podwórze, gdzie jak wczora czekała nań błada pani, dokoła otoczona dworem niewieścim. Twarze to były smętne i choć niedawno krasne może, dziś już powiędłe i blade jak ona. Hengo wiedział, co ma gdzie na jaw wydobyć. W chacie Wisza nie pokazywał innego kruszcu, tylko lichszy żółty i czerwony¹⁶⁷, tu dobył pierścienie srebrne, a nawet złote listki i kwiaty z cienkich blaszek wyrabiane, którymi zwyczaj był suknie naszywać. Niewiastom trochę się lica zarumieniły na widok świecideł, poczęły do nich przyklękać, brać je w ręce i przykładać na ciemnych sukniach, jak by się też na nich wydawały. Ani się opatrzył Hengo, gdy mu niemal wszystek jego towar rozebrany rozszedł się po rękach. Stał nic mówić nie śmiejąc, gdy drzwi otwarło pacholę i wszedł miłościwy pan z czapką na czoło nasuniętą. Z progu popatrzał na niewiasty, młodszym twarzom przyglądając się oczyma pałającymi i uśmiechając się do nich. Rzucił okiem i na towar, ale ze wzgardą, a gdy kneziowa pani odezwała się, że dla jej dziewczek zdałoby się to wszystko śmiejąc się nakazał Niemcowi, ażeby zostawił, co przyniósł.

Przekupień nie śmiał nawet wspomnieć o zamianie lub wynagrodzeniu, a kneź też o niej nie zdawał się myśleć. Wreszcie, gdy kupiec, chcąc resztki ocalić, sznurować począł sakwę, rzekł mu porywczo:

— Grafowi powiedzcie, że my to od niego za podarek dla Brunhildy przyjmujemy... niech on wam za to płaci... Nie macie tu czego stać długo... Wracać wam zdrowiej i nie oglądać się za siebie...

Nie czekając już, aby mu tę radę powtórzono, ruszył Niemiec sposepniawszy i był już za drzwiami, gdy kneziowa pani, znać ulitowawszy się nad nim, wysłała jedną z dziewczek powiedzieć mu, by się nie frasował, że mu sama za towar nabrany wynagrodzi. Wstrzymał się więc w sieni, czekając na starą babę, która wysła milcząca i powiodła go za sobą do bliskiej komory. Tu skór wisiały pęki i różnego dostatku siła¹⁶⁸ nagromadzonego kupami. Dano mu sobie wybierać i Hengo ciesząc się, że nie będzie zupełnie odarty, łańcuszkiem srebrnym jeszcze obdarzywszy podskarbinę, skór na plecy nabrawszy, ile chciał, do koni co rychłej powrócił.

Niepokój jakiś na grodzie, wrzaski i wołania u wrót ostrzegały go, ażeby nie czekając tu dłużej, z życiem i mieniem uchodził. W pierwszym podwórzu dobitniej jeszcze słychać było poza wałami odzywające się głosy tłumne.

Wrota stały zaparte, od mostu i haci dwornia pańska wchodu bronila. Wyszedłszy, ujrzął Hengo, że gromady pieszych, konnych, a między nimi i niewiasty wnijsia się na gród dopominały.

Smerda i jego pacholki nie dopuszczając, biczami i dzidami odpierali naciskających się. Płacz, narzekania, przekleństwa, groźby rozlegały się dokoła...

Były to rodziny kmieci i władyków, wczorajszych gości na grodzie, które już wieść doszła o mordczej biesiadzie. Wyprzec się jej nie można było, trupy odarte tuż około haci pływały, niektóre z nich fala powynosiła na brzegi. Niewiasty we łzach wyciągały do nich ręce, klęcząc na piasku i włosy sobie rwąc z głowy.

Trupy — byli to ich ojcowie i mężowie... Bracia i synowie stali tuż na koniach, zębami zgrzytając, miotając na Chwostka przekleństwa.

Wrzawa rosnąca musiała dojść uszu knezia, który na podsieniu u wnijsia się ukazał, stanął, wziął w boki i patrzył ponuro na czeladź swą, ujadającą się z tłumem na haci u mostu.

Tłum narastał co chwila.

Ściśnięte pięści wyciągano ku kneziowi, ale się śmiał z tej bezsilnej złości.

Trwało to dosyć długo, aż dwu czy trzech wybranych smerda puścił pieszo w dziedziniec. Szli z głowy¹⁶⁹ obnażonymi, płacząc, sami coś mówiąc do siebie, pogrążeni w smutku, a stanąwszy u wnijsia, gdzie na podwyższeniu czekał kneź, chcieli się do niego odezwać, ale ich uprzedził:

— Za co mnie wyklinacie? — zawołał. — Psie syny, nieposłuszne! Co ja wam wienien?... Jam ich ręką nie tknął, jam żadnego zabijać nie kazał, choć mogłem i warcu byli,

¹⁶⁷kruszcem żółty i czerwony — miedz a. mosiądz. [przypis edytorski]

¹⁶⁸siła (daw.) — wiele, mnóstwo. [przypis edytorski]

¹⁶⁹głowy — dziś popr. forma N. lm: głowami. [przypis edytorski]

aby im głowy pospadały... Po co się sami powaśnili i zajedli? Zakrwawili mi izbę, zwalali podwórze, zamącili spokój... Jak psy się sami gryźli i pozagryzali...

Podniósł pięści.

— Dobrze im tak! Stara słowiańska wola¹⁷⁰ po głowach wam chodzi! Będzie tak wszystkim, co się jej dopominają. Trupy sobie na jeziorze połówcie, nie bronieć... a do domów, póki głowy całe... Jam nie winien ich śmierci...

Jeszcze mówił to, gdy spod tynu¹⁷¹, gdzie gęste rosły łopiany, pokrzywy i łoży, ruszyło się coś, podniosło... Wstał jakby trup blady, chwiejąc się na połamanych nogach. Twarz miał obmazaną krwią zaschlą, oko jedno wybite, z którego spiekła toczyła się ropa. Wstał i rękę podniósł, i jak omackiem na głos idąc, gdzie stały dzieci kmieci, począł krzyczeć chropawym głosem:

— On nie winien!... Czaru i duru¹⁷² dał nam w miodzie... szczuł brata na brata, jątrzył i nawoływał, aż nam oczy krwią naszły i pamięć odbiegła... On nie winien! On! On!... — powtarzał wlokąc się coraz bliżej pokaleczony biesiadnik, który noc całą pod tynem w chwaście przejęczał. — On... on! psi syn... sam, nie my... bodaj zginął marnie!

Schylił się, pod nogami zobaczywszy leżący kamień, na którym jeszcze wczorajszej krwi przyschłej widać było ślady, i porwawszy go z całą siłą, cisnął na stojącego. Pomimo osłabienia taka była moc gniewu, co nim miotał, że kamień oknem wpadłszy do izby, sprzęt jakiś zdruzgotał. W tejże chwili czeladź kneziowa leciała nań już, sznur z pętlą na głowę zarzuciła staremu, który się zachwiał, padł, z gardła dobył mu się głos chrapliwy... i trupa już ciągnęli po ziemi oprawcy ku wałom.

Z groźnym mručeniem stojący kmieci cofnęli się, zobaczywszy to ciało u nóg swoich, i poszli nazad niezaczepleni ku mostowi, gdzie na nich konie i ludzie czekali, a wkrótce później cała ich gromada, krzycząc nazad odciągała. Niewiast tylko kilka zostało u mostu, aby ciała pomordowanych pozabierać.

Z grodu teraz czeladź się na hać wysypała, nie żeby im dopomóc, lecz by młodsze wypatrzeć. Z tych dwie czy trzy, mimo wrzasku, na gród wciągnięto, a kneź, przypatrując się dokazującej drużynie, uśmiechał tylko.

Wkrótce ucichło wszystko... Widać było tylko poniżej, jak starsze niewiasty odnosiły ciała, które jezioro na brzeg rzuciło, jak drugie czółnami płynęły ku trupom, które widniały z dala.

Hengo pośpiesznie przywiązywał do koni resztki swego towaru i mienia, aby co prędzej z grodu wyruszyć. On i Gerda, więcej jeszcze od ojca wystraszeni, spieszyli, by przed południem znaleźć się za wałami.

Tu się z nimi zetknął czekający na nich Sambor. Smutny i zakłopotany do Niemca się zbliżył. Obejrzał się naprzód¹⁷³, czy ich kto z czeladzi nie podsłuchuje.

— Człowiecze dobry — rzekł — bo mi się zda, że złym nie jesteście... Czy wracasz koło Wiszowego dworu?

Nie śmiejąc czy nie chcąc mówić, Hengo skinieniem głowy potwierdził ten domysł.

— Zanieście tam pokłon ode mnie — dodał. — Tęskno mi za nimi, choć tu nam zabawy nie braknie i dobrze na zamku u knezia... czego chcieć... śmiechu dosyć! Powiedźcie im jeno¹⁷⁴, coście widzieli i jak my tu uczujemy!... Będą się radowali, że mnie tu oddali... Uciekłbym może nazad i ani mur, ani woda, ani kłoda by mnie nie wstrzymała, gdyby nie to, że tu tak wesoło... Powiedźcie — powtórzył — coście widzieli.

Hengo to na niego spozierał, to na zamek i wieżę, to na swoje konie, którym sakwy poprawiał, pilno mu się wyrwać było, a głosu się własnego obawiał: kiwnął więc tylko głową w milczeniu...

— Powiedźcie tam — dodał Sambor — że wczoraj dużo kmieci ubyło... i jak im piękny pogrzeb sprawili... Obiecują nam, że tak ochoczo będzie co dnia... W lochu pod wieżą, nie licząc bratanka z wylupionymi oczyma, jest też kmieci kilkoro... na innych powoli kolej przyjdzie...

¹⁷⁰wola — tu: wolność. [przypis edytorski]

¹⁷¹tyn — ogrodzenie. [przypis edytorski]

¹⁷²dur — tu: środek odurzający. [przypis edytorski]

¹⁷³naprzód — najpierw. [przypis edytorski]

¹⁷⁴jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

Hengo, ciągle potrząsając głową i oglądając się coraz niespokojniej dokoła, wreszcie dał znak chłopcu, aby ustąpił. Nie było czasu do stracenia; Niemiec i syn jego siedli na konie. Kneź patrzył ze drzwi, jak ruszali, ale nie rzekł już nic. Za wrotami i hacją dopiero Hendze się jakoś łżej zrobiło... Wolał już puszczyć niż taką gościnę...

Żwawo więc pognali konie tą samą drogą, co wczora, równie pustą, jak wprzód była. Dopóki wieżę szarą i kruki nad nią latające widać było, Niemiec się oglądał bojaźliwie, jakby się lękał jeszcze, by go nie zawrócono. Gerda trzęsąc się ze strachu, słowa do ojca nie śmiał przemówić. Wkrótce też znaleźli się w lesie i tu dopiero bezpiecznymi się uczuli.

Droga, którą ze smerdą razem przebyli, nawykłemu do włóczęgi pamiętną była. Lękał się jej wszakże Niemiec, aby nie spotkać groźniejszych towarzyszków niż ślepi gęślarze; pospieszał rozglądając się dokoła, obmyślając zawczasu, gdzie na nocleg stanie, bo dniem jednym do zagrody dobić się już nie spodziewał. Śmieiej teraz dążyli do brodu już znanego, aby się przebrać na drugi brzeg rzeki. Nie spotykali nikogo. Z dała tylko kozy pierzchały i ptactwo wodne zrywało się z rzeki z krzykiem, unosząc się na dalsze błota.

Wieczór już nadchodził, gdy Hengo postrzegł kamień na górze, obwiedziony wieńcem z głazów, o którym zachował pamięć od wczora. Tu, ustąpiwszy nieco od rzeki w głąb lasu, wyszukał łąkę zieloną, na której by się konie paść mogły, i ognia naniecili¹⁷⁵, aby nim odegnąć zwierza. Sklecieli potem szałas z gałęzi i do snu się układli¹⁷⁶.

Majowa noc przeszła prędko, a nade dniem¹⁷⁷ naciągająca burza z piorunami i ulewą z noclegu ich spędziła. Hengo też śpieszył niespokojny, lecz nim na konie siedli, chwycił Gerdę za ramię.

— Patrzałeś i słuchałeś — rzekł — co się na grodzie działo... kazałem ci milczeć i z językiem matki się nie wydawać! Milczże i teraz.... bądź niemy...

Pogroził mu stary, chłopak nań patrzył osowiałymi oczyma, dosiedli koni i puścili się śpiesząc do Wiszowego dworu. Deszcz lał jeszcze, ślizgały się konie, zwolnić więc biegu wkrótce musieli, a południe już było, gdy dym ujrzeli i zasięki, i na łące pasące się kłacze ze źrebietami, które niewiasty doily.

Wisz stał na wyniosłym brzegu i patrzył, psy siedziały przy nim na straży. Niemiec pozdrowił go z dała, a stary wnet ku niemu schodzić zaczął. Stróże już biegnąc się rzucili na obcego, gdy je odwołano i Wisz grożąc do milczenia zmusił.

Szły więc za nim posłuszne.

W oczach starego widać było ciekawość, zdawał się dziwić, że Niemiec z grodu dobył się cało... Patrzył na niego, na sakwy i konie.

— O! prędkościę jakoś z grodu wrócili — rzekł z uśmiechem. — Jakże się tam powiodło?

— E! nie było co robić długo na tym grodzie — odezwał się Hengo. — Mnie też spieszno dobyć się z tego nieznanego kraju.

To mówiąc i zapewniwszy się, że go psy nie zjedzą, Hengo konie oddał chłopcu, a sam począł iść z gospodarzem. Gdy zostali sami, kmieć popatrzał nań, jakby mu z oczów chciał czytać.

— Co słyhać na grodzie? — spytał.

Hengo zmilczał.

— Nie patrzałem ja wiele, nie słuchałem też dużo — rzekł po namyśle. — Wasz parobek tylko pozdrowić was kazał... dobrze mu tam...

— Młodemu dobrze wszędzie — odezwał się gospodarz i westchnął.

Z odpowiedzi widać było, że Niemiec do mówienia ochoty wielkiej nie miał. Wisz rzucił parę pytań ostrożnych i zbyty odpowiedziami krótkimi umilkł.

Młodego chłopca we wrotach parobcy powitali jak znajomego i z końmi go do szopy poprowadzili. Gerda, jakby zimnicy¹⁷⁸ dostał, drżał jeszcze cały od wczorajszego strachu i dzisiejszego deszczu zimnego. Ulitowano się nad nim. Jeden z parobków, nie wiedząc, że język rozumie, wziął go za rękę i prawie gwałtem wprowadził do chaty, gdzie ogień jasny palił się od rana.

¹⁷⁵naniecić — dziś: rozniecić. [przypis edytorski]

¹⁷⁶układli — dziś: ułożyli. [przypis edytorski]

¹⁷⁷nade dniem — nad ranem. [przypis edytorski]

¹⁷⁸zimnica — febra. [przypis edytorski]

Niewiasty chleb właśnie miesiły, mąkę siały¹⁷⁹, a sługi śpiewając żarna obracały.

Mało było robót na polu i w domu, przy których by ówczesnym obyczajem wszystkich Słowian nie śpiewano. Śpiew był towarzyszem wszelkiej pracy, zwłaszcza niewieściej. Jak ptaki nuciły dziewczęta, całą młodość prześpiewując... Pieśni uczono się z mową razem. Śpiewano, trzodę pędząc na pastwisko, pieśni do Honiły, nucono pasąc ją i wracając z pola, śpiewano u kądzieli, u żaren, u dzieży-matki, u krosien, ze smutku i z radości, ze łzami i łkaniem, u wesela i pogrzebu. Były pieśni prastare, których się córki od matek uczyły, aby je oddać swym dzieciom, poświęcone wiekami, z których się — jak mówiło przysłowie — słowa wyrzucić nie godziło; ale były inne, co wprost z serca płynęły, a ten co je wyśpiewał pierwszy, sam nie wiedział skąd i jak mu przyszyły i jak się złożyły.

Podслуchał je drugi, coś do nich przyczynił, zmienił trzeci i tak rodziły się z ojców nieznanymi wiela¹⁸⁰, szły jak grosz do skarbnicy niewidzialną ręką rzucony, mnożąc dobro ogólne.

Gdy mały Gerda wszedł zziębły i siny, a od progu posłyszał te pieśni, które niegdy¹⁸¹ w smutku na obczyźnie matka jego rodzona nuciła po cichu — poruszyło mu się serce, w piersi zakipiało i łzy z oczów pociekły. Zapomniał, że się nie powinien był wydać ze swą mową, że mu kazano być niemym i głuchym i z ust mu się wyrwało mimowolnie:

— Macierz moja!

W progu stała Dziwa patrząc, słuchając, śpiewając, jednej jej uszu doszedł ten wyraz chłopca, który wnet się zarumienił, spojrzal wzrokiem wylękłym i skrył się w kąt ciemny. Dziwa postąpiła ku niemu, rękę położyła na ramieniu — poczuła, jak drżał cały.

— Nie bój się — rzekła. — Ja cię nie zdradzę.

Poszła zacerpnąć garnuszkiem piwa, postawiła je na chwilę przy ogniu, potem przez fartuch ujawszy, przyniosła Gerdzie, który chciwie je pochwycił, podnosząc ku niej łzawe oczy.

Wejrzeniem tym dziecinny, które złagodziło wspomnienie matki, przemówił do niej. Wzięła go za rękę i wwiiodła do sieni, bo w izbie wciąż się śpiewy rozlegały. Gerda ujął jej rękę, jak niegdyś matki, pocałował. Na rękę łza przyłgnęła.

— Mnie mówić zakazano! — szepnął. — Ojciec ubiłby, gdyby się dowiedział. A! nie wydajcie mnie. Ja nie jestem niemy, matka miała waszą mowę i z waszej krwi była.

Dziwa pogłaskała go po mokrych włosach.

— Mów bez obawy — rzekła cicho — co na grodzie widziałeś?

— A! straszne a okropne rzeczy, od których włosy wstają na głowie i dreszcz po kościach bieży¹⁸². A! krew widziałem... krwi kałuże, jęki słyszałem noc całą i śmiech, jakby puchacza głos.

Zamilkł, oglądając się z obawą.

— Mów, chłopcze — rzekła — jakby ci rodzona kazała.

Łagodny głos jej do serca mu trafiał.

— Słowo twoje nam potrzebne — dodała, gładząc chłopię po twarzy.

I pochyliła mu się do ucha, a on z płaczem opowiadać jej zaczął, co wczoraj na grodzie się działo, jak wrzała biesiada krwawa, jak w podwórzu zajadali się¹⁸³ kmiencie pijani, jak nagie ich trupy do jeziora rzucano, kneź śmiał się, a krucy krakali¹⁸⁴ i psy wyły z radości czy z trwogi. Mówił, jak głodna psiarnia pańska biegła potem krew ciepłą chleptać w kałużach, jak z rana zawodziły i płakały niewiasty, jak znoszono trupy i miotano groźbami.

Mówił — a Dziwa bladła, spokojna jej dziewicza postać mieniła się¹⁸⁵ w rycerską, oczy zdawały się spod powiek ogniem strzelać, a ręce się białe ścisnęły, jakby miecz w nich trzymała... i czoło podnosiło się coraz wyżej, to krwią okrywając, to bledością.

Kończył Gerda opowiadanie, gdy Wisz i Hengo nadeszli, chłopiec strwożony, aby się jego wielomówność nie wykryła, ledwie miał czas prześlizgnąć się pod chruścianymi ścianami szop do koni i tu przypadł, tuląc się pod kawałem sukna, który naciągnął na

¹⁷⁹*mąkę siać* — przesiewać mąkę. [przypis edytorski]

¹⁸⁰*wiele* — tu: wielu. [przypis edytorski]

¹⁸¹*niegdy* — niegdyś. [przypis edytorski]

¹⁸²*bieżyć* (daw.) — iść; tu: rozchodzić się. [przypis edytorski]

¹⁸³*zajadać się* — tu: zagryzać się; przen. zabijać się wzajemnie. [przypis edytorski]

¹⁸⁴*krucy krakali* — dziś: kruki krakały. [przypis edytorski]

¹⁸⁵*mienić się* (daw.) — zmieniać się. [przypis edytorski]

siebie. Dziwa stała długo w miejscu jak przykuta, a gdy Wisz przechodząc spojrzął na nią, mógł z twarzy wyczytać, że w jej duszę padło jakieś zarzewie, od którego zakipiała. Dała tylko znak ojcu powiekami, aby szedł i nie pytał.

Gdy Hengo wstąpił na próg izby, nagle wszystkie niewieście zamilkły głośnie, śmiech tylko przeleciał jak wiatr po liściach i słychać było żarna, jak zgrzytały, jak syczał ogień, wrzała woda i reszty deszczu ze strzech spływały na kamienie u przyzby.

Gościa przyjęto uprzejmie. Niemiec chmurny siadł za stół, usta mu się otworzyć nie chciały, na czole miał jakby kamień, co mu nawet oczu otworzyć nie dawał ani spojrzeć jasno. Na próżno Wisz zagadywał, próżno stara Jaga misę przyniosłszy ze strawą, pytała o Sambora — on nic nie wiedział. Po burzy niebo się roz pogodziło. Czarna chmura, co ją przyniosła, stała jaszczce z dala nad lasami, po ciemnej jej szacie latały pioruny wężami, ale nad dworem śmiało się niebo lazurowe i świeciło słońce. Ptaki otrząsały skrzydła zmoczone i świegocząc, zwijały się około chaty. Jaskółki nosiły już muł na gniazda, a wróble klóciły się zapalczywie o znajduwane ziarna. Bocian na gnieździe wybierał się w drogę i na długich stojąc nogach, strzepywał skrzydła, a dziób zadarłszy do góry, klekotał.

Zaledwie trochę zjadłszy, Niemiec wstał, by pożegnać gospodarza, jakby go paliło z powrotem.

Odebrał swoje sakwy, objuczył konie i dosiadłszy je, wprędce znikł z oczów gospodarza, w las wjechawszy.

Wisz patrzył za nim, stojąc we wrotach, gdy nadeszła Dziwa. Obrócił się do niej stary i uśmiechnął łagodnie. Ile razy spojrzął na nią, na tę krasę¹⁸⁶ i wesele domu, na twarz mu jasny występował promień. Uśmiech jej mu odpowiadał zwykle, lecz teraz stała zamyślona i smutna. Skinęła na ojca i powiodła go z sobą ku rzece.

— Nic wam nie mówił Niemiec? — spytała.

— Milczał jak grób — rzekł stary.

— A mnie szczęśliwsza dola dała z niemego chłopięcia dostać języka — poczęła Dziwa. — Syn Henga straszne mi opowiadał rzeczy. Trzeba, abyś o nich wiedział, ojcze, coraz groźniejsze od grodu na nas wiatry wieją... posłuchaj! Chłopiec nie kłamał, drżał jeszcze cały ze trwogi mówiąc i płakał.

Dziwa zaczęła po cichu opowiadanie. Wisz sparty na kiju, słuchał ze spuszczoną głową. Nie dał po sobie poznać nic, na pozór zimny jak kamień, córce mówić dozwolił, nie wtrącając słowa. Zamilkła już, gdy on jeszcze się słuchając zdawał.

Aż nierychło głowę podniósł i tchnął ciężko piersiami starymi.

— Pora — rzekł — co ma być, to się stanie... Wiec zwołać potrzeba, dawno go nie było i ludzie się rozbili, chodząc samopas. Czas się ze swoimi naradzić, posłać wici¹⁸⁷, zebrać braci. Niech głowę starą wezmą, jeżeli chcą — co dla gromady i miru naszego potrzeba — to zrobią — a ty, Dziwo — milcz!

Córka zbliżyła się i ująwszy rękę pocałowała.

— Kolada pomoże! — szepnęła.

VII

Godzina nie upłynęła, gdy stary Wisz ukazał się znowu w progu dworu, ale tak zmieniony, iż poznać go było trudno. W domu chodził bosi i w płótnie, teraz się odział jak do podróży i postać przybrał inną. Okryty był brunatną siermięgą nową, sinymi pasy obszywaną, na nogach miał skórnie nowe, których sznury krasno¹⁸⁸ były farbowane, na głowie kołpak¹⁸⁹ futrzany i pióro przy nim. U pasa wisiał miecz błyszczący i proca, na plecach łuk i strzały. Stąpał też jak wojak stary, wyprostowany, z podniesioną głową — i lat mu w tym stroju ubyło.

U wrót trzy konie gotowe, okryte sukmem czekały, dwóch parobczaków czysto odzianych i zbrojnych, trzymało je, gotowych z gospodarzem do drogi. Co żyło w chacie, wyszło żegnać ojca i cisnęło się do ręki. Szła Jaga też niespokojna, fartuchem łzy ocierając, bo czuła, że coś w tym groźnego być musiało, gdy Wisz, co od dawna już nie ruszał się

¹⁸⁶krasa — uroda, piękno. [przypis edytorski]

¹⁸⁷wici — znaki przekazywane od dworu do dworu, zwołujące na wiec lub wojnę. [przypis edytorski]

¹⁸⁸krasny — jaskrawoczerwony. [przypis edytorski]

¹⁸⁹kołpak (z tur.) — wysokie, spiczasto zakończone nakrycie głowy bez daszka, obszywane futrem. [przypis edytorski]

ze dworu, chyba po barciach i lesie — sam, tak nagle, nie mówiąc nikomu dokąd i po co, jechać musiał.

Ona i Dziwa poszły za nim aż do konia siwego, który spokojny stał, nogą grzebiąc, głowę obrócił ku panu, zarżał i czekał, aż nań siądzie. Chciał jeden z parobczaków pomóc staremu, lecz Wisz, jakby mu nagle siły przybyło, skoczył rażno na grzbiet siwego, głową swoich pozdrowił, ręką wskazał na drogę w las — i ruszyli w milczeniu. Długi kawał jechali nad rzeką. W jednym miejscu kilka nędznych chałup stało nad wodą, na kołkach sieci wisiały, parę czółen wywróconych odpoczywało na piasku. Chałupy, jak bobrowe domki, ubogo wyglądały, na pół w ziemi, pół nad nią, a biedniej jeszcze ludzie, których dwu na pół nagich głos Wisza wywołał. Była to osada z błędnych ludzi złożona, zowiąca się Rybaki, która na ziemi kmiecia niedawno wyrosła. Kilkoro dzieci nagich, od dymu okopcona niewiasta zgięta i stara — pierzchnęli na widok pana, tylko dwaj rybacy jakąś odpowiedź na pytania wymruczeli przez zęby. Spojrzenia ich rzucane na Wisza, kose¹⁹⁰ były, nieufne i strwożone.

Nieco dalej znowu chatek kilka w lesie, druga osada podobna, Bodniarze¹⁹¹, stała jakby pusta... U drzwi tylko klepki i wióry, porozsypywane naczynia świadczyły o zajęciu mieszkańców. Na ten raz¹⁹² nie było żywej duszy, niewiasty z dziećmi wyszły do lasu na grzyby, mężczyźni musieli drzewa szukać na klepki. Drzwi jednak wszystkich chałup stały nieopozamykane, bo taki był zwyczaj po całej ziemi, a żaden podróżny nie nadużył nigdy tej gościnności poczciwej. W każdej chałupie leżał chleb, nóż i stała woda. Stały otworem loszek, spiżarnia, wszystko.

Jeden z parobczaków Wisza poszedł się napić i wrócił natychmiast do konia. Stąd już nawrócili w lewo na lasy i gęstwiną jechali — bez drogi, lecz tak się kierując bezpiecznie i pewno, jakby mieli przed sobą szeroki gościniec. Myśliwym znane było każde uroczysko... zwałona kłoda, dolina w lesie i strumień.

Jechali tak w milczeniu do nocy ciemnej, gwiazdy już świeciły na niebie poprzedzając księżyc, gdy noclegować stanęli. Chłopcy w mgnieniu oka szafas dla starego sklecili — jeden na straży został przy koniach puszczonej na paszę, drugi przy Wiszu.

Noc przeszła spokojnie, o brzasku wszyscy gotowi byli do drogi, stary wstał od nich wcześniej — na konie siedli i Wisz sam wskazywał dalej, kędy jechać mieli, bo naokół w swoim mirze¹⁹³ i opolach¹⁹⁴ nie było grudki ziemi, która by mu znaną nie była. Myśleć i namyślać się nie potrzebował, instynkt myśliwskich plemion grał w nim jeszcze z całą siłą, on las czuł i w obcym nawet wiedziałby, jak się obrócić.

Chwytał niekiedy silniej powietrze, a ono mu oznajmowało¹⁹⁵, czy w pobliżu dąbrowa była, łąka, moczary czy pola. Mówiła do niego trawa, co rosła pod stopami, pochylenie gałęzi, mech, który na drzewach rosnął¹⁹⁶, krzewy, co las podszywały. Lot ptaków uczył go nawet i zwierz, którego ploszyli, i kierunek, w jakim on od nich uciekał.

Ku południowi już wjechali na łąkę szeroką, której środkiem płynął strumień. W dali, na podniosłym nieco brzegu, widać było dwór obszerny z zagrodą i dym nad nim.

Ujrawszy domostwo, stary dobył rogu i zatrąbił raz, drugi i trzeci. Jechali tymczasem, coraz się zbliżając ku zagrodzie, około której mnóstwo roilo się ludzi.

Jeden z nich, konia bez uzdy z łąki porwawszy, skoczył nań i rękami go poganiając z obu stron szyi, a trzymając się grzywy, wybiegł naprzeciw starego — popatrzał na Wisza i szybko nazad popędził.

Znać, że i tu mało kto w gościnie bywał, bo czeladź u wrót cisnęła się ciekawa, a zza tynu¹⁹⁷ widać było bielejące niewiast namitki¹⁹⁸. Jeszcze nie dojechali do zagrody, gdy

¹⁹⁰kosy — tu: spode lba. [przypis edytorski]

¹⁹¹Bodniarze — nazwa miejscowości od zajęcia mieszkańców, *bednarzy*, zajmujących się wyrobem beczek, cebrów itp. [przypis edytorski]

¹⁹²na ten raz — tym razem. [przypis edytorski]

¹⁹³mir (daw.) — wspólnota, gmina u daw. Słowian. [przypis edytorski]

¹⁹⁴opole (daw.) — terytorium kilku gmin współdziałających ze sobą. [przypis edytorski]

¹⁹⁵oznajmować — dziś: oznajmiać. [przypis edytorski]

¹⁹⁶rosnął — dziś popr. forma 3.os.lp: rósł. [przypis edytorski]

¹⁹⁷tyń — ogrodzenie z gałęzi a. pni drzewnych. [przypis edytorski]

¹⁹⁸namitka — chusta osłaniająca szyję i podbródek, wiązana na czubku głowy, noszona daw. przez kobiety; podwika. [przypis edytorski]

we wrotach ukazał się słuszny¹⁹⁹ mężczyzna, odziany po domowemu, koszula na wierzch, w lekkim przyodziewku na ramiona narzuconym. Gęsty, jasny włos spływał mu na ramiona, młoda bródka zarastała rzadko rumiane lice, które się śmiało dużymi, niebieskimi oczyma. Rękami z dala już witał przybywającego, weseląc się gościem, stary mu też słał pozdrowienie, a nie dojeżdżając do wrót, konia wstrzymał i zsiadł z niego.

— Bywajcie mi w dobrą godzinę, gospodynie²⁰⁰ miły — wołał młody gospodarz. — Takiego gościa, jak stary Wisz, nigdy się moja chata nie spodziewała.

To mówiąc, z poszanowaniem, jak do ojca zbliżył się do starego i rękę mu chciał całować.

— Rad wam jestem jako słońcu! — mówił dalej wesoło. — Ale się i smućę też, bo zamiast stare kości trząść do młodego Domana, mój ojcz, nakazałbyś do niego, to by się u drzwi twych stawil.

— Zachciało się też i staremu świata zobaczyć a popatrzeć, czy się tam co na nim nie zmieniło — odezwał się Wisz.

Uściskali się i pod rękę go ująwszy, wiódł Doman do świetlicy. I tu dwór stał w obejściu, dokoła zabudowany w prostokąt, z szopami razem i chlewami. Znać tylko było młodego gospodarza, który pragnie, aby mu się w oczach domostwo śmiało, bo ściany były wybielone i podsienie ostawione słupkami misternymi. Na nich gdzieniegdzie wiązki ziela wonnego wisały: macierzanka, dziewanny i cząbry. Niewiast cale²⁰¹ widać nie było, bo się te przed obcym kryły... Izba też, do której weszli, czysta była i schludna, a znać w niej niewiasty nie gospodarzyły, bo ognisko w pośrodku z kamieni ułożone było wygasłe. W kącie skórą wilczą zasłane widać było łożo, po ścianach łuki, miecze, proce, rogi zwierząt i skóry z nich świeżo zdarte. Na stole leżał chleb biały, którym się rozłamali, i Doman starca naprzód posadził, sam stojąc przed nim. Ledwie go skłonił, by usiadł przy nim podle²⁰². W oczach wesołego gospodarza żywa malowała się ciekawość, ale z pytaniem nie spieszył. Wisz też zrazu o gospodarstwie mówił i lesie. Wtem miód podał chłopak, gospodarz przepił do gościa.

Sami jedni w izbie byli.

— Jużeście to zgadli — odezwał się stary — żem przybył tu nie darmo — a ja wam powiem, że z wieścią niedobrą. Żle a coraz nam się gorzej dzieje.

— To róbmy tak, aby lepiej było — odparł Doman.

— Wkrótce mirów, wieców i nas kmieci, i starego obyczają nie stanie — mówił Wisz z wolna — pójdziemy w pęta wszyscy.

Mówią tak ludzie, iż w starych głowach lęgnie się narzekanie jak kwas w starych statkach²⁰³ — ale osądzicie sami, czy się to bez jaja wylęgło.

Kneź i Leszki wszystkie za wolnych już nas ludzi nie mają. Kmieci i władzyki, co się na tej ziemi urodzili, z czernią²⁰⁴ idą na równi z niewolnikami. Rabów²⁰⁵ z nas czynić chcą. Odgrają się, tępią jak pszczoły, gdy ul do dna chcą wyprzątnąć i gnilca w nas szukają. Chwostek nad Gopłem dokazuje. Dwa dni temu sprosił kmieci na ucztę do siebie, dali im jakiegoś duru w napoju, Niemka go tam syci na naszą zgubę. Wśród uczyt jęli się gryźć i bić między sobą, niemal wszyscy się wymordowali. Trupy Chwostek do jeziora kazał powrzucać jak padło²⁰⁶. U Samona dziewczkę hożą zabrano gwałtem, a kneziowa pani dała ją mężowi na zabawę. Po zagrodach tłuką się²⁰⁷ smerdy jego i gwałty czynią, zabierają ludzi, niewiastom nie dają pokoju. Nikt nie pewien ani chaty, ani pola, ani komory, ani dzieci. Mamyż my to tak cierpieć²⁰⁸ i po niewieściemu jak baby z płaczu zawodzić, ręce łamać? Mów, Domanie.

¹⁹⁹*słuszny* — tu: słusznego wzrostu i postury; wysoki i postawny, barczysty. [przypis edytorski]

²⁰⁰*gospodynie* — panie (jako tytuł oznaczający nie tylko szacunek, ale i stosunek podwładnego do władcy); W. od M.: *gospodyn* a. *gospodzin* (archaizacja). [przypis edytorski]

²⁰¹*cale* (daw.) — wcale. [przypis edytorski]

²⁰²*podle* — podług, wedle, obok. [przypis edytorski]

²⁰³*statki* (daw.) — naczynia. [przypis edytorski]

²⁰⁴*czerni* — tu: pospólstwo. [przypis edytorski]

²⁰⁵*rab* (daw.) — niewolnik, sługa. [przypis edytorski]

²⁰⁶*padło* — padlina. [przypis edytorski]

²⁰⁷*thuc się po zagrodach* — jeździć od zagrody do zagrody. [przypis edytorski]

²⁰⁸*cierpieć* — tu: znosić. [przypis edytorski]

Domanowi lice płonęło, wargi się trzęsły, hamował się, milczał, a gdy stary dokończył, rzekł:

— Hej, hej! Dawno bo należało na to gniazdo osie iść i nogami je stratować.

— Słowo się prędko rzecze, Domanie — zawołał stary — a ręką to nie tak łatwo. Twardo siedzi to gniazdo, do stołba przylepie²⁰⁹.

— A stołb też pono²¹⁰ nie duchy stawiały z kamienia, ale ludzie, to też go ręce ludzkie wywrócić mogą — rzekł Doman.

— Nie mów tak — odezwał się Wisz. — O stołba początku nikt nie wie. Stał już za praszczurów²¹¹ naszych. To pewna, że lud, co go stawiał, nie nasz był i znikł z tej ziemi.

Doman zmilczał.

— Nam we dwu — dodał stary — nie rozsądzać o tym, ale poczynać coś trzeba gromadą, a dzieci ratować.

Spojrzał na młodego gospodarza, który też oczów jego szukał.

— Trzeba rozesłać wici po kmieciach i władkach, a zwołać starszyzny wiec walny. Niech się miry nasze i opola zbiorą, zacniemy my, pójdą zatem drudzy.

— Wasze słowo za rozkaz stanie — rzekł Doman. — Niech niosą wici — ano, mówić mi dozwolicie. Kogo wołać i kędy²¹²? Wiecie to dobrze, że Chwostek ma swoich i między kmieciami, że Leszki się rozrodziły i poswatały, a jest ich siła, że my nie sami... Trzeba więc ostrożnie i cicho wprzód języka dostać²¹³, wprzód się może rozszuchać i obliczyć, nim z garstką wystąpimy, bo nas zduszą.

— Nie inaczej i ja myślałem — odezwał się Wisz. — Wiem ci to dobrze, że nie zbywa Chwostkowi na druhach i że między naszymi też znajdują się z nim pobratani; ale i to wiem, Domanie, że własny jego ród Leszy niecały z nim będzie. Stryjów zgnębił i w kmiecie obrócił, synowcom powyłupiał oczy, drudzy ze strachu wychylić się z grodzisk nie śmieją. Ci z nami trzymać będą.

— Na wiecu się to obradzi lepiej — odezwał się Doman. — Zwołujmy wiec.

— Nim wici roześlemy — przerwał stary — pojedźmy po dworach, nie mówiąc nic, aby języka powziąć. Jedźmy razem, Domanie, i po kmieciach, i po Leszkach.

— Jedźmy, ojczyce Wiszu — potwierdził Doman — jam gotów. Spoczniście u mnie, dalej ja ruszę z wami.

— Jak myślicie? Dokąd? — spytał stary.

— Z kmieci... do starego Piasta — na naradę, ubogi człek, ale mądry... milczy, ale więcej wie od tych, co gadają.

Wisz głową skinął.

— A dalej?

— Z Leszków choćby do Miłosza... — mówił Doman.

— Tego synowi wylupił on oczy.

Liczyli tak dwory, gość palec na ustach kładł:

— Krom²¹⁴ nas dwu niech o tym nikt nie wie. Jedziemy na łowy.

— Jedźmy na łowy — ludzi waszych zostawicie u mnie, we dwu ruszymy, tak lepiej.

— Tak lepiej — dodał Wisz.

— Gdzież my wiec zwołamy, boć stanie na tym, aby się zebrał, dawno go nie było — rzekł Doman.

— Gdzie? Tam, gdzie on od wieków bywał — nowego miejsca ni szukać, ni znaleźć. Na Żmijowym uroczysku, nieopodal od dębu świętego i zdroju, w okopie na horodyszczu — gdzie ojcowie, dziadowie i pradziady się nasze zwoływały. Tam nam też stanąć wszystkim i radzić.

W oczy sobie popatrzali.

²⁰⁹przylepły — dziś: przylepiony. [przypis edytorski]

²¹⁰pono (daw.) — podobno; przecież. [przypis edytorski]

²¹¹praszczur (daw.) — przodek. [przypis edytorski]

²¹²kędy (daw.) — gdzie. [przypis edytorski]

²¹³dostać języka — wypytać. [przypis edytorski]

²¹⁴krom (daw.) — oprócz. [przypis edytorski]

— Uroczysko to w głębi lasów, bezpieczne, błotami opasane dokoła. Lepiej tam niż gdzie indziej. Gdyby się starszyny zebrały gromadą przy naszej czy waszej zagrodzie, mściłby się kneź i palil — tam — kto wie? I posłuchu²¹⁵ może mieć nie będzie.

— Posłuchu?? — rozśmiał się Doman. — Ma on swoich wszędzie, doniosą mu, byleśmy się ruszyli tylko, ale nie przetoż się lękać mamy i siedzieć po norach. Z wieków się ludzie na wiece zbierali, czemu by i dziś nie mogli? Pilno obeślem wiciami.

— Tak — rzekł Wisz — pošlemy dwu po dworach, zagrodach, chatach, aby starszyna przyszła, lecz wiedzieć wprzód musimy, kogo wołać i kto z nami stanie. Godziłoby się wziąć kłatwę²¹⁶ na ogień i wodę.

Naradzać się zaczęli po cichu. Stało na tym, że wiec być ma koniecznie i że się temu nie sprzeciwią ludzie, więc już naprzód myślano, jak nieznacznie go zebrać, a że na Kupałę gromady się i tak po uroczyskach schodziły, przed Kupałą dzień wybrać chciano.

Wisz i Doman zgodzili się na to zawczasu. Na wici czasu było dosyć, a do Kupały też nie tak daleko, aby rzecz poszła w odwłokę²¹⁷.

Gwarzyli długo... Naradzali się w izbie po cichu aż do zmierzchu. Stał miód na stole, ale go prawie nie tknęli. Pochmurniały czoła, zasępiły się oczy nawet wesołemu Domanowi. Przebrało się w końcu i rady, i słowa, ręce sobie podali i gospodarz wywiódł starca za zagrodę pod lipę, która na wzgórzu stała. Ledwie się tam ukazali, że dworu za panem skoczyło całe psów stado, bo myśliwiec był wielki. Obsiadło ich dokoła. Młodzież też, czeladź, dwór stanąwszy z dala — jakby na coś oczekiwać się zdawała. Doman ku nim, oni patrzali ku niemu.

— Chciałbym was zabawić i ugościć — odezwał się gospodarz — staremu nie w smak młode pieśni, bo są płocze. Czymś byśmy was przyjąć przecie radzi i pokazać, że my od snu nie puchniemy i u ognia nie drzemimy.

— Hej, Ścibor! — krzyknął Doman, znak dając ręką — sam tu!

Dorodny chłop, któremu też oczy ogniem pałały, na zawołanie się stawil.

— Lepszego dnia na naszego wilka nie znajdziemy — odezwał się Doman. — Przed kim się pochwalić, jeśli nie przed starym Wiszem. Dajcie go tu z zagrody, pokażemy, że się dzikiego zwierza nie boim.

Skoczył Ścibor rażno, a za nim ozwały się głosy ochocze. Psy wnet zagnano do zagrody, kilka tylko zostawiwszy na sznurach. Wisz i Doman wstali spod lipy — zbliżając się do wrót, przy których już się chłopaki gromadzili. Gospodarz kazał wziąć oszczepy i poczał ludzi rozstawiać dokoła. Sam też ujął dzidę z żeleźcem, zajmując stanowisko w oddali. Psy na powrozach trzymali parobcy, a rwały się czując, że je nie darmo więżą.

Klasnął w ręce pan i wrota się skrzypiąc otwały.

Wilki, który dni kilka w niewoli przesiedziały, zahukany był i wylękły, nierychło korzystały ze swobody. Wołano nań, bijąc kijami o ściany od podwórza, a ruszać się nie chciał, skulony kłapiąc tylko zębami. Nagnano go przecie ożogami²¹⁸ do wrót i głowa jego w nich się ukazała, wnet też, rozglądnąwszy się ostrożnie, naprzód skoczył i stał. Cicho przysiedli czatujący, psy tylko wyc poczęły, wilczyśko się ruszyło, zrazu krokiem niepewnym, potem szybciej coraz, patrząc ino²¹⁹, kędy²²⁰ umykać ma do lasu.

Ucieczka była trudną, bo zewsząd ludzie zabiegali. Doman nań godził pierwszy, biegnąc żywo na przelaj, aby go nie mógł wyminąć. Gdy się leniwo poruszał zwierz, spuszczone psy, a te się wnet nań rzuciły. I łowy rozpoczęły się wtedy na dobre.

Jeden i drugi z chłopaków śmielej zabiegli wilkowi z oszczepami, cisnął któryś z daleka i trafił słabo po grzbiecie — psy zatrzymały za uda i szarpać poczęły. Doman korzystając z tego, przypadł i z wielką zręcznością w otwartą paszczę wbił mu dzidę, na miejscu kładąc kudłacza.

W czasie tych łowów dla zabawy krzyk, śmiechy i klaskania w ręce po dworze się rozlegały, dziewczęta, na płoty wlaższy, zachęcały i nawoływały, dzieci wywijają kijami.

²¹⁵posłuch — tu: wywiad, wieść. [przypis edytorski]

²¹⁶kłatwa — tu: przysięga; por. wyrażenie: *kląć się na coś*. [przypis edytorski]

²¹⁷pójść w odwłokę — odwlec się, przeciągnąć. [przypis edytorski]

²¹⁸ożóg — kij do poprawiania ognia, usuwania popiołu i żużlu w piecu (piekarskim a. kowalskim); tłąca się głownia. [przypis edytorski]

²¹⁹ino (daw., gwar.) — tylko. [przypis edytorski]

²²⁰kędy (daw.) — gdzie, którędy. [przypis edytorski]

Stary Wisz nawet parę razy za mieczyk chwycił, nie mogąc się w spokoju utrzymać. A gdy wilczysko, brocząc posoką²²¹ ziemię, zwaляło się i psy je dławic poczęły, dopieroż zbiegli się wszyscy z bliska oglądać zabitego.

Kilka dni temu pojmał go w lesie któryś z ludzi Domana, ogłuszywszy uderzeniem w głowę tak, że na poły przybitego związano i na dwór przywieziono, gdzie się wylizał i odżył, aby posłużyć teraz do zabawy.

Zwleczono potem zabitego, a zaczęto próbować luków i procy. Doman ze wszystkich najzręczniejszym był, choć drudzy też czynili, co mogli, aby mu sprostać. Wisz patrzył tylko, a wdychał, że mu ręce stare drżały. Niegdyś i on tak dokazywać umiał.

Gdy zmierzchno i łuczyna w izbie pozapalano, siedli radzić jeszcze i długo na osobności szeptali z sobą — aż Doman posłanie swe staremu ustąpiwszy, drugie dla siebie w tejże izbie kazawszy położyć, do spoczynku zaprosił.

Jak dzień tedy pozrywali się, konie od wczora były zapowiedziane, ludzie, choć im się chciało bardzo jechać razem z panami, musieli zostać w zagrodzie.

Do dworu Leszka Miłosza, drogi przez lasy było na dzień cały. W torbach na plecach mieli jadro, w drewnianych smołą wylanych faszkiach po trosze miodu, konie nawykłe do trzęsawisk i lasów, nie lękały się podróży. Doman jechał przodem.

Dla pośpiechu wybrano krótszą drogę wiodącą przez moczary i gąszcze nieprzebyte. Gdzieniedzie ogromne stopy drzew wiatrem obalonych, na pół pogniłych, trawami bujnymi porosłych, gałęzmi i korzeniami posplatanych, tamowały przejazd, musieli je objeżdżać dokoła; indziej gnile²²² rzeczulki ze śliskimi brzegi²²³ trudno konie przebywały. W ostępach²²⁴ tych, które rzadko człowieka widywały, zwierz nie tak płochliwy, zrywał się niemal spod stóp jeźdźców... na drzewach świeciły ogniste żbików ślepie, pod krzakami mruczały niedźwiedzie, stada łosiów i jeleni z ogromnym chrzęstem pierzchały przed nimi. Gęste nawet drzew wierzchołki pełne były ptastwa, gniazd i wiewiórek — które im nad głowami szeleściły...

Wnętrze puszczy tajemnicze, ciemne, straszne, ledwie promienie przepuszczało słoneczne i gdy pod wieczór wydobyli się z tych zapadłych gęstwiny na suchszą łąkę, oba raźniej odetchnęli.

Tu musieli się otrząsać z liści, gąsienic, mchów i porostów, którymi puszcza ich okryła.

W dali już dym widać było. Na wzgórzu łysym postrzegli wysoki bardzo wał z ziemi, zielonym darniem²²⁵ okryty, zza którego tylko gęstwina drzew się ukazywała. Spośródka nich unosił się dym wstęgą siną ku górze, znak ludzkiego mieszkania i życia. Wały otaczające grodzisko tak wysoko sięgały, iż spoza nich budowli żadnych dostrzec nie było można.

Gdy się zbliżyli, spostrzegli wśród okopów z ziemi, wąski przesmyk wysokim zaparty częstokołem²²⁶... Na zewnątrz żadnego znaku życia. Wrota stały zamknięte. Podjechali ku nim, a nikt się nie ukazał, choć na wyżynach wału kilka ludzkich spostrzegli postaci. Wisz zatrąbił.

Stali jednak długo, nim zza tynu wysokiego ukazała się głowa ludzka, okryta skórą łba wilczego.

Stary dopraszał się wnijścia — ale pacholek mruczał, że kneź Miłosz nie dopuszcza do siebie nikogo. Musiano uporu zażyć i po kilkakroć wywoływać strażę, nim ich narzecie wpuszczono. Wrota się rozwarły, przebyli ciemną drogę przez gruby okop, który grodzisko opasywał, i znaleźli się w podwórku starymi drzewy²²⁷ porosłym. Lipy i dęby z pniami olbrzymimi, z szeroko rozpostartymi gałęzmi, osłaniały niemal przestrzeń całą. Poza nimi, w cieniu, niska budowla ciemna, drewniana, rozkładała się szeroko ze swymi podsieniami szerokimi i wysokimi dachy²²⁸.

²²¹ *posoka* — krew. [przypis edytorski]

²²² *gnily* — dziś: zgniły a. gnijący. [przypis edytorski]

²²³ *brzegi* — dziś popr. N. Im: brzegami. [przypis edytorski]

²²⁴ *ostęp* — trudno dostępne miejsce w lesie. [przypis edytorski]

²²⁵ *darniem* — dziś r.ż.; popr. forma N.: darnią; *darni* — warstwa gleby przerośniętej gęsto splecionymi korzeniami traw i in. roślin, używana do umacniania nasypów. [przypis edytorski]

²²⁶ *częstokół* — ogrodzenie z zaostrożonych na górze bali drewnianych; palisada. [przypis edytorski]

²²⁷ *drzewy* — dziś popr. N.Im: drzewami. [przypis edytorski]

²²⁸ *dachy* — dziś popr. N.Im: dachami. [przypis edytorski]

Ponure, skórąmi okryte postacie jakieś włościły się tu i owdzie. Ogromne psy, kościste a chude, przysły na podróznich zawarczcz i obwąchać ich dokoła. Nierychło zjawił się zgarbiony starzec, niskiego wzrostu, zakapturzony, o kiju. Z tym się zrozumieć i rozmówić nie było prawie można.

Mrucząc jednak powiódł ich za sobą. Wieczorny zmierzch i cień drzew w budowlu niskiej z małymi okienkami już mało co widzieć dozwalały.

Gdy ich do świetlicy wpuszczono, stali długo wprzód, nim oczy ich oswoiły się z mrokiem i coś rozeznac mogli. Na ognisku paliły się dogasające polana.

W głębi, na skórach leżał olbrzymiego wzrostu starzec, z brodą wyrosłą długo, której włosy jak trawa, nie kręcące się, proste spadały mu niemal do kolan. Brwi nawieszane zakrywały mu oczy, głowę miał zupełnie łysą. Trzymał ją właśnie wspartą na kościstej dłoni. Nogi jego spoczywały na czymś czarnym, co się ruszało opieszale. Nierychło Wisz dostrzegł swojskiego²²⁹ niedźwiedzia, który mrucząc, podścielał się pod pańskie nogi...

Dwie sroki chodziły skacząc po podłodze.

Gdy weszli z wolna, kneź Miłosz się nie ruszył, oczy tylko ku nim skierował, wlepił w nich i czekać się zdawał, by oni poczęli rozmowę. Sroki tymczasem pobiegły w ką, a niedźwiedź głowę zwróconą ku ścianie odwrócił, ziewnął szeroko i znowu ją na dawnym miejscu położył.

W izbie było duszno nieznośnie, a stary kneź trzął się z zimna.

— Kneziu Miłoszu — odezwał się Wisz powoli — pozdrawiamy was.

— Ktoś ty taki? — zapytał głos ponury i gruby, jakby z głębin wychodzący.

— Kmieć Wisz z sąsiadem Domanem.

Kneź milczał.

— Dozwolicie mówić z sobą?

— Mówić, ze mną — począł ten sam głos dziki. — Ja nie mam nic do ludzi ani oni do mnie! Czego chcecie?

— Rady dobrej — rzekł Wisz.

— Jam jej sobie nie znalazł, drugim też dać nie potrafię, gdzie indziej po to idźcie — odparł kneź.

— Źle się u nas i z nami dzieje — ciągnął stary z wolna, nie zważając na odprawę — wasz i nasz wróg gnębi nas coraz okrutniej.

— Kto?

— Chwostek — rzekł, obelżywego tego nazwiska używając, starzec.

Rozśmiał się dziko leżący Miłosz.

— Mnie on już nie uczyni więcej nic — pozbawił mnie dzieci, gdyby wziął nawet życie... nie dbam o nie. Idźcie sobie szukać indziej rady i pomocy.

— I pomsty nie chcecie? — spytał Wisz. — Wszak ta się wam za dzieci słusznie należy. Zabity jeden, oślepiiony drugi, nie została wam na starość pociecha żadna, a ma to zostać bezkarnym?

Kneź milczał długo, aż zerwał się gniewny.

— Precz albo na was spuszczyć Maruchę! — zawołał. — Chwost was tu nasłał, żebyście mnie za język ciągnęli... psie syny jakieś... Won... stąd!

— Kneziu Miłoszu — odezwał się chłodno Doman — ja jestem syn tego, co wam życie zbawił, a Wisz nigdy nie zdradził nikogo. My kmiecie jesteście, nie niewolniki.

Zawarczało coś na łożu tak, że trudno rozeznac było, niedźwiedź czy pan się odzywał — potem sapanie słyszeć się dało i głos jęczący.

— Idźcie po radę, gdzie rozum jest, u mnie go nie ma. We mnie z bólu wyszło wszystko, siłem stracił, pamięć, nawet do pomsty ochotę. Idźcie, mścijcie się za mnie, a gdy mu serce wydrzecie, przynieście je mnie, pożrę je i umrę... Dawno mi się umrzeć należało, wołam o śmierć, nic więcej! Nic więcej! Moje dzieci, kwiaty moje, syny moje — cóżem ja wart bez nich? Na co mi bez nich życie?

Twarz zakrył rękami obiema i zamilkł. Wiszowi serce się ścisnęło na widok tej boleści, stali niemi. Starzec jęczał. Nierychło podniósł oczy i począł łagodniejszym już głosem.

Zemsta, Kara, Obyczaje

Ojciec, Syn, Żaloba,
Cierpienie

²²⁹swojski — tu: oswojony. [przypis edytorski]

— Idźcie ode mnie, biedne ludziska, czego wy tu szukać możecie? Ja już nie mam nic! Nic! Niech się świat spali, niech go morze pochłonie, niech ludzie wymrą, mnie już gorzej ni lepiej nie będzie. Kwiaty moje! Syny moje — moje dzieci!

I znowu zanurzył głowę w dłoniach i płakał. Oni stali, nie wiedząc, czy jeszcze czeka mają, czy odstąpić precz, aby go na próżno nie dręczyc. Jęknąwszy silnie, Miłosz się podźwignął i siadł, rękami trzeć począł twarz i czoło. Klasnął w dłonie. Z bocznej izby uchylwszy drzwi, wyszła niewiasta tak olbrzymiego wzrostu jak starzec, wychudła i żółta, z głową zawitą chustami tak, iż oczy spod nich zaledwie widać było. Płaszcz ciemny okrywał białe ubranie niewieście. Spojrzała ode drzwi na obcych i zawahała się nieco. Niosła w ręku dzbanuszek i kubek. Stary już palce drżące ku niej i napojowi wyciągał. Milcząc naląła mu i podała. Począł pić chciwie. Dopiero jakby orzeźwiony, popatrzał na Wisza i Domana, a niewiastę skinieniem odprawiał.

— Mówcie — rzekł — cóż wy poczynać chcecie? Co? Zwołacie wiec, aby się na nim pokłócić i zwaśnić? Będziecie radzić, jeździć, mrużyć, a on was po jednemu na powrót wywoła! Zaprosi na ucztę i jednych na drugich poszczuje! Co wy mu zrobicie? Wieceu się waszego nie boi, ani was, ani pogroźek waszych.

Rozśmiał się.

— Połowa z was będzie z nim, pół przeciwko niemu! Rozda wasze ziemie tym, co na was mu pomogą! Nic mu nie zrobicie. Gdy ludzi zabraknie, przyjdą w pomoc Niemcy i kraj spustoszą, a krnąbrnych powiodą w niewolę.

I rzucił się znowu na łożo.

— Kneziu — rzekł Wisz — trudna to sprawa, wiemy o tym, ale się Chwosta pozbyć musimy.

Zginie z nas wielu, wielu zdradzi, padnie dużo, w końcu i jego nie stanie.

Przyszliśmy się spytać, kneziu Miłoszu, jak wiec postanowi na gród, dacie nam swoich ludzi? Będziecie z nami?

Stary milczał długo.

— Nie — rzekł — serce bym mu wyrwał, gdybym mógł sam, gdy wy mu je wyrwiecie, uraduję się, a na niego z wami nie pójdę... To kmicca sprawa... jam kneź! Jam Lech!!

A pamiętajcie o tym, że gdy go zmożecie, on ma dwóch synów za Łabą. Tym się nic nie stanie, ci wrócą z Niemcami i pomszczą się na was... Próżne wasze jęki, próżne. Nie on, to dzieci was zaborą w niewolę; nie on, to ja bym was uczył, co kmicć, a co kneź! Nie byłbym lepszy... — mrużąc niezrozumiale.

Wisz spojrzał na Domana.

— Cóż rzec więcej — zawołał. — Wy mu i o tym, coście słyszeli od nas, jutro znać dacie?

Kneź się rozśmiał, a niedźwiedź zamruczał.

— Między nim a mną — nie ma mowy, namowy, ni rozmowy — on mój wróg, ja jego — zawołał Miłosz. Dadzą o tym znać inni, powywiesza was na dębach. Niech wiesz! Nie ma moich dzieci. Synów moich nie ma. Kwiatów moich nie ma. Niech świat ginie!

Jęknął i głowę zanurzył w posłanie — Wisz skinął i wyszli ze świetlicy. Za nimi słychać było płacze, mrużenie i krzyki dwóch srok, które ośmielone wyjściem obcych, klócić się zaczęły.

Na podsieniu czekał na nich starzec zgarbiony. Wyszli z nim razem pod stare dęby w podwórze.

— Tak wasz kneź zawsze? — spytał Wisz.

— Ile razy obcych widzi — szepnął stary wzdychając — czasem i po nocach duchy go męczą, że się zrywa i krzyczy głosem wielkim, aż, co żyje na zamku, pobudzi. Biedny człek!... biedny!

Chcieli mimo wieczora opuścić zaraz smutne grodzisko Miłosza, lecz i tu święte prawo gościnności zachowane było. Staruszek zaprosił do izby osobnej, gdzie dla nich postawiono wieczerzę i zgotowano posłanie. Sam on poszedł z nimi, choć z niego słowa się dopytać nie było podobna. Wszystko na tym żalobnym dworze milczące było i przygnębione; zdając się czekać tylko śmierci i — końca.

Serce, Zemsta, Rodzina

VIII

Nieopodal od brzegów jeziora Gopła, na skraju lasów, był dwór i zagroda Piastuna, którego też i Piastem przez skrócenie zwano. Do niej dążyli, opuściwszy o brzasku smutne grodzisko Miłoszowe, Wisz stary i młody Doman. Kilka już dni spędził starzec na koniu, a czuł się niemal więcej krzepkim²³⁰, niż gdy doma²³¹ na kamieniu u rzeki siadywał, z dala przypilnowując gospodarstwa.

Ze wszystkich kmieciów okolicy tej Piastun był najmniej zamożnym, a najbardziej poważanym przez braci. Ród jego siedział na jednym miejscu od prastarych czasów, dziad i pradziad gospodarzyli w sąsiednich lasach, głównie pilnując barci²³² leśnych i myślistwa. Mało co pola wydarte²³³ mieli, a te zasiewali tylko, aby im chleba nie zabrakło. Było już w obyczaju ich, aby się zbytnio o dostatki nie troszczyć. Nie rosły też one w ich rękach. Znano tę ubogą, starą chatę naokół z gościnności słowiańskiej, dom stał otworem, wstępował do niego każdy jak do gospody, żywił się i brał w drogę, co mu było potrzeba.

Dwór w zrąb zbudowany z całych drzew, mało co ociosanych, niski był i stary. Dach i ściany jego czerniały od dymu, podsienia były wąskie, słupki w nich z prosta rzezane²³⁴. Sam Piastun, żona jego Rzepica, małe pachole, synaczek, składały całą rodzinę. Czeladzi było sporo, a i ta niemal do niej się liczyć mogła, bo tak się z nią po staremu obchodzono, jakby do krwi i rodu należała.

Tu jeszcze nowy obyczaj, który się od niemieckich krajów powoli wciskał, wcale był nie zajrzał²³⁵. I dlatego może Piastuna szanowano a radzono się, że pod tą ubogą strzechą przechowywały się skrzętnie dawne podania: o ojców wierze, obyczaju i zwyczaju. Gęślarze i śpiewacy gościli tu często, a gdy który z nich się zjawił, wieczorami siadali kołem wszyscy, zimą około ogniska, lecie koło lip starych w podwórzu i słuchano ich a uczono od nich przeszłości. W obrzędach weselnych, przy postrzyżynach, na pogrzebach, Piastun rej wodził, bo najlepiej wiedział: i jakie pieśni do której chwili przystały, i jaką ofiarę składać, i co gdzie czynić należało. W sądach też, jeśli się w mirze lub na opolu czasu pokoju trafiło zabójstwo, on prawo stare najlepiej wiedział, jak zastosować. A gdy on co rzekł, nie było już się co sprzeczać i sporzyć²³⁶.

Mały ten człek między bogatymi kmieciami więcej znaczył od najzamożniejszych. Szli z dala do Piastuna ludzie, a gdy go doma nie zastali, bo często w lesie barcie swe podpatrywał, czekali nań dzień i dwa, póki nie przyszedł i nie siadł ich słuchać, a miał ten zwyczaj, że mówił niewiele i niełatwo, że wyzywał wprzód na słowa, myślał długo, ale gdy na ostatek, wśród ogólnego milczenia rzekł swoje, tego potem nie odmienił. Ludzie o tym tak dobrze wiedzieli, że gdy ten wyrok zapadł, nie śmieli nic przeciw niemu powiedzieć.

Poszanowanie to dla Piastuna, który, choć w pobliżu grodu mieszkał, nigdy kneziowi nie dworował²³⁷, ani się do niego cisnął, zjednało mu na pańskim dworze nienawiść. Lecz nie tykano go, bo się wpływu jego na innych lękano. Ując się też nie dawał niczym, a najmniej pochlebstwem, którego nie słuchał nawet. Nazywano go też hardym, a może i był nim w istocie, choć przeciwko małym nigdy się nim nie okazywał.

Mąż był lat naówczas średnich, liczył ich sobie poza czterdzieści, wzrostu niewyniosłego, krzepki i na pozór niczym się nie odznaczający. Tylko w oczy mu spojrzawszy, widzieć w nich było łatwo, że poza nimi rozum mieszkał spokojny a silny. Gdy inni naówczas ludzie dla samego obudzenia strachu zwykli byli gniewać się, miotać i więcej może okazywać złości a gniewu, niż go mieli w istocie, Piastun nie dawał się nikomu przywieść do namiętności. Surowy był, milczący, na oko chłodny i wytrzymały. Znano go jednak z tego, że gdy dla przykładu trzeba było użyć mocy i ukarać, spełniał bezlitośnie, co po-

²³⁰krzepki — silny. [przypis edytorski]

²³¹doma — dziś: w domu. [przypis edytorski]

²³²barć — naturalne siedlisko pszczoł w lesie, zwykle umiejscowione w dziuplach, wydrążonych gałęziach i pniach drzew. [przypis edytorski]

²³³pole wydarte — w domyśle: zaroślom leśnym. [przypis edytorski]

²³⁴rzezany — tu: rzeźbiony. [przypis edytorski]

²³⁵był zajrzał — daw. czas zaprzeszły, wyrażający czynność wcześniejszą od innej, również dziejącej się lub dokonanej w przeszłości. [przypis edytorski]

²³⁶sporzyć — dziś: spierać, toczyć spory. [przypis edytorski]

²³⁷dworować — tu: zachowywać się służalczo, jak dworak. [przypis edytorski]

Rodzina, Sługa

Dziedzictwo

stanowił. Nosił się jak człek prosty i od parobka go niemal we dnie pracy rozpoznać było trudno; nie lubił błyskotek i jaskrawych drobnostek, za którymi inni przepadali, a nade wszystko nie znośli, by się co w stroju i domu zmieniało z obyczaju dawnego.

Gdy inni miewali nieraz po kilka żon, bo zwyczaj tego nie bronił, Piastun żył z jedną, a żona u niego nie była w tej niewolniczej podległości trzymaną, co u innych. Godzili się też z sobą we wszystkim, tak że lepszego stadła²³⁸ ludzie nie znali.

Pracowano tu od dnia do nocy, a on sam rzadko w domu siadywał, co jeśli się trafiało, znać, że około roli nieopodal dworu coś miał do czynienia.

Gdy nazajutrz z południa zjawili się tu, lasami przedarwszy, nie chcąc być postrzeżeni, Doman i Wisz, znaleźli gospodarza właśnie z kobiałką na plecach, na drodze do lasu i barci. Wstrzymali więc go na drodze, Wisz z konia zsiadł i pozdrowił.

— My do was — rzekł.

— Zawracajmyż do chaty — odparł Piastun.

— Albo lepiej siądźmy gdzie pod drzewy, na uboczu, bo wasz dwór na oczach, ludzi w nim obcych często bywa wiele, a nam trzeba się naradzić po cichu...

Piastun się popatrzył nań zdziwiony, nie sprzeciwiając się jednak, ręką wskazał bliską polankę w lesie, gdzie szopka była na siano, taka jakie dawniej po słowiańskich krajach odrynami zwano. Stała ona teraz otworem, i chruściane jej ściany półprzezroczyste dozwalały widzieć dokoła, gdyby się kto przybliżał. Wewnątrz para kłód sosnowych u wrót jakby umyślnie leżała, aby na nich przysiąść można.

Konie puszczono na łączkę, aby się pasły, siedli pod dachem w odrynie, gdzie spieka nie dokuczała. Piast, nie mówiąc jeszcze słowa, kobiałkę, którą na plecach niósł, odkrył i dobywszy z niej chleb i ser, położył je przed gośćmi, ale ci ich nie tknęli.

Wisz tedy pierwszy mówić począł.

— Siedzicie pod samym grodem i pod bokiem Chwostka — rzekł — wam więc dużo nie trzeba prawić o tym, co się u nas i z nami dzieje... Po tośmy do was przyszli, aby się radzić... Wiec zwołać trzeba...

Strzymał się Wisz, gospodarz słuchał milcząc, Doman gorętszy dodał:

— Jeśli się zawczasu nie poradzi, wybiją nas do szczytu... Musimy się bronić... Dawnym obyczajem nie co innego poczynać, tylko zwołać starszyznę...

Stary wciąż słuchał jeszcze; więc Wisz szeroko mówić począł, jak to dawniej w mirach bywało, a co się dziś działo, i jak z wojskowych dowódców kneziowie na niemiecki sposób panami się czynić chcieli, co cierpiano od rozrodzonych kniaziątek... I jak na to ratunku skorego²³⁹ było potrzeba.

Piastun mu dał mówić, wcale nie przerywając; i on, i Doman, szeroko wszystko wyluszczyli, nareszcie zamilkli oczekując, co on powie. Piastun myślał, głowę spuszczoną trzymając i odezwał się nareszcie.

— Ja wam coś powiem o prastarych czasach... Słyszeliście to od ojców waszych, a ojcowie od ojców swych słyszeli... że nasza mowa ciągnęła się dawniej daleko za Łabę, nad Dunaj; za Dunajem, nad sine morze i na zachód aż do Gór Czarnych. Był to czas szczęśliwy, gdyśmy na niezmiernej przestrzeni byli sami jedni, a sąsiedzi w domu co robić mieli. Chodziliśmy naówczas bez mieczów, z gęśłami, rolę uprawiali, w otwartych siedzieli chatach i gospodarzyli w mirach bez wszelkich kneziów... Dawne to czasy... Od morza przypadli jedni, od gór zaczęli napastować drudzy... z orężem w dłoni niewolniczy a karny lud... Musieliśmy się bronić... Skończyło się szczęście nasze, śpiewanie i spokój... Zamorskich wodzów trzeba było wziąć, stołby murować, grodziska stroić i bić się... A stara swoboda zawsze się nam przypominała... kneź nam był wrogiem... i cóż? Ot, plemię nasze wyciskają powoli Niemcowie i wycisnęli je już z sadyb dawnych, i pod nogami nam co dzień ziemi ubywa...

Zamilkł Piastun, a po chwili dodał:

— Kneziów się zbędziemy, a Niemcy nam na kark wleżą...

Wisz się poruszył.

²³⁸stadło — para małżeńska. [przypis edytorski]

²³⁹skory — szybki. [przypis edytorski]

— Nie chcemy się ich zbywać — odrzekł — ale tego Chwosta tylko na innego zamienić... Wiecie dobrze, iż on pierwszy z Niemcami trzyma... ród jego cały serce tam ciągnie... Znajdziemy innego... Dostyc się naszej krwi ułało... Wiecu nam trzeba...

Znowu pomilczał gospodarz.

— Trzeba nam wiecu i trzeba zmiany — rzekł — ale i wiec niełatwy, i zmiana. Ciężką to sprawę poruszacie, jakbyście gołą rękę w ul wsadzili... Jedni na Chwostka płaczą, drudzy trzymają z nim... Zgody nie będzie, tymczasem Niemiec języka dostanie²⁴⁰ i najedzie wówczas, gdy my się z sobą zajądzać będziemy... Wiecu nam trzeba, ale zgodnego a takiego, jakie ongi bywały, gdy za ojców radzono... Zwołajcie wiec...

Poczęli tedy obliczać, o ile we trzech mogli i umieli, kogo za sobą mógł mieć Chwostek, a kogo przeciw sobie i okazało się, że niemała liczba stanąć mogła po stronie knezia, chociaż okrutnik był i dla nikogo serca nie miał.

Rozmowa cicha przeciągnęła się do wieczora. Szli potem razem do chaty i zasiedli po wtóre przy ognisku. Tu za ledwie chleb rozłamali, gdy mały, krępy człeczyna, z głową krótko ostrzyżoną, z oczyma kocimi, w obcislej siermiężce, zjawił się w progu. Zobaczywszy go, wnet zamilkli wszyscy; był to znany kneziowski sługa, na nieustannych posyłkach spędzający całe życie. Obawiano się go na grodzie i w okolicy, bo podpatrywał, podpełznąć umiał, podsłuchać i donieść panu, co pochwycił. Oka jego nic nie uszło... Siadywał jak żbik na drzewach, gdy mu trzeba było niewidzianym gdzie być, wszywał się w gałęzie, zakradał do lisich nor, zakopywał w stogach siana, przylegał w wiszarach i trzcinach... Dla małego wzrostu i lichej postaci Znoskiem go zwano. Zjawienie się jego gdziekolwiek bądź, nic nigdy nie wróżyło dobrego. Złośliwa żmija nie wracała nigdy bez łupu na gród, a łupem były oskarżenia, które do ucha Chwostkowi nosił.

Szeroka gęba z zębami białymi śmiała się w progu. Znosek stał i patrzył po izbie. Pozdrowił Piastuna i nic nie mówiąc przysiadł na ławie, przypatrując z wielką uwagą gościom...

Milczenie panowało w izbie, tylko Rzepica, która się około ognia kręciła, a jako niewiasta więcej obawiała Znoska niż Piastun, podała mu kubek piwa... Obrzydły karzeł wziął go dziwnie, popatrzył na gospodarza i gości i po cichu rechotać począł, jakby sam sobie się śmiejąc.

— Matko Rzepico — odezwał się głosem schrypłym Znosek — ty masz lepsze serce od innych. Przynajmniej zlitowaliście się nade mną, nad którym nikt się nie ulituje, którego wszyscy nienawidzą! A co ja winien? Co ja komu winien?... Albo to ja taki zły, jak mówią?... Oczu nikomu nie wylupilem... czarów nie rzucam na nikogo... służę każdemu... słucham wszystkich. Przecie nogami mnie kopią, plują na mnie... i każdy by mnie zgniótł, gdyby mógł...

I śmiał się szkaradny Znosek, popijając z kubka.

— Skądże to wiesz, że ci ludzie tak źle życzą? — zapytał Piast.

— Z oczów im to patrzy! Oho! — mówił karzeł. — Ja mam psi węc, Piastunie.

Pomilczawszy chwilę, począł dalej.

— Wiecie nowinę?

— Cóż tam za nowina? — spytał gospodarz.

— Na grodzie u miłościwego pana gotuje się uczta wielka i radość wielka... Naprzykrzyło się nam wojować i swarzyć... Kneź chce się ze swymi pojednać... Tego, co mu oczy wylupiono, puszcza, aby sobie w świat szedł. Kto wie, a może mu oczy odrosną? Stryjów i bratanków zaprosi kneź do stołba i zgodę na wieki zapijemy!...

Słuchali wszyscy w milczeniu.

— Powinniście się cieszyć z tego — mówił Znosek. — Potem wszyscy kneziowie jak się wezmą za ręce, to dopiero ład będzie u nas!... Teraz zbiorą się lada żupankowie i na gród się cisną, a pięściami nam grożą pod nos... bo wiedzą, że knezie z sobą się waśnią... Później już tego nie zobaczymy!

Mrugnął bystro oczyma i roześmiał się. Drudzy milczeli, gdy z podwórza głos się dał słyszeć. Wszyscy zwrócili głowy ku wnijściu. W progu stał człowiek siermięgą czarną odziany, w czapce czarnej, z kijem w ręku, oczyma jakby obłąkanymi patrzył we wnętrze chaty, liczył nimi tych, co w niej byli. Wzrok jego zatrzymał się na Znosku i usta, które

²⁴⁰dostać języka — wypytać się, dowiedzieć się. [przypis edytorski]

już miał otworzyć, zamknęły się. Nie powitawszy nawet nikogo, zawrócił się od progu, odszedł i usiadł na przyzbie.

— Ten mnie tylko zobaczył — rozśmiał się karzeł — i ochota mu od gościny i od mowy odpadła.

To mówiąc dopił piwa, kubek postawił, wstał i stanąwszy pośrodku izby, rzekł, w boki się biorąc.

— Wisz i Doman! Wisz i Doman!...

— Znacie mnie? — zapytał stary Wisz.

— Ja?... naokół o dziesięć dni drogi znam wszystkich — rzekł Znosek — nawet psy podwórzowe po imieniu... a jakbym kmieciów znać nie miał?... Tamten, co z progu zszedł, to stary Ziemba... nieprawdaż? Nawet wiem, z czym przychodzi i co mu gębę zamknęło... Syn jego miał na grodzie przypadek... Szczepili się z Sławojem przy uczcie i pozarzynali... Potemśmy go puścili na jezioro, żeby się otrzeźwił, ale wody się nadto opił i... zdechł...

To mówiąc roześmiał się Znosek, pokłonił, zawinął, skoczył i znikł.

Po wyjściu jego długo cicho było w chacie, jakby się powrotu obawiano. Ziemba też siedzący na przyzbie nie wchodził; czekał pewnie, aż się niezdara oddali. Po dobrej chwili dopiero pokazał się w progu. Piastun, gdy próg przestąpił, poszedł go przywitać.

— Przyszedłem się wam opowiedzieć z sieroctwem moim — odezwał się stary. — Syna mi na grodzie ubito. Ciałośmy ledwie odzyskali, aby je poczestnie spalić na stosie... Mówcie, bracia dobrzy, ludzie my jesteśmy czy zwierzęta dzikie, które bez pomsty klucć wolno?...

Ręce założył i stał pogrążony.

— Mam dwóch jeszcze synów — mówił po chwili — choć tych bym chciał całych uchować! Gdzie się z nimi skryć? Jak głowy ich osłonić?... Chwostek na mnie zawzięty...

Wisz, wstawszy z ławy, przybliżył się do niego.

— Bracie — rzekł — czas nam myśleć o sobie... siądź i radź.

Przybył w ten sposób jeszcze jeden do szczupłego gronka, które się na wiec zgadza-
ło²⁴¹.

Do późnej nocy karmili się żalami i szeptali między sobą. Nazajutrz rano Doman i Wisz opuścili zagrodę Piastunową. Chociaż ludzi swoich zostawił stary u sąsiada, nadto mu pilno było powracać do domu, by nakładał dla nich drogi. W lesie rozstali się z Domanem i Wisz znanymi krótszymi przesmykami w puszczy puścił się wprost do swej zagrody. Drugiego dnia nad wieczór był już u wrót, a psy radośnie skomlać witać pana wybiegły. W chacie świeciło jeszcze, stara Jaga drzemiąc z kądzielą siedziała przy lucywie. Pokłoniła się mężowi do kolan, wedle obyczaju, Wisz na ławie siadł się rozzuwać, pytając o dom i chudobę. Nadszedł zbudzony syn starszy i opowiadał, co się pod niebytność ojca doma robiło i trafiło. Wilk porwał był owcę, a nie zdołano go zabić, choć pastwę mu odebrano. Była to wina pastuszków, którzy się oba pospali.

Stary spokojnie wysłuchał syna, a gdy już chciał odchodzić, dał mu znak, aby się zatrzymał. Jaga z kądzielą wyniosła się do komory.

— Ludek — rzekł Wisz po cichu do syna — postanowiono między nami, aby wici wysłać po mirze i na wiec zwołać starszyczkę, na dzień przed Kupałą, w horodyszczce na Żmijowym uroczysku. Ślij ty, jedź sam... Czyń, jak chcesz, dając wole, ale pośpiechu trzeba.

— Pojadę sam — rzekł syn — wola wasza... kogo mam ślać, komu zawierzyć? Najlepiej sobie.

Lecz głowę spuścił smutnie. Stary popatrzył nań i zadumał się także.

— Co będzie, to będzie, jechać trzeba i zieloną wic nieść od dworu do dworu.

Krótką, ponurą rozmową tajemniczą na tym się skończyła.

Nazajutrz, gdy się Wisz przebudził, już syna w domu nie było.

Dni kilka upłynęło bez wieści, a życie zwykłym się trybem ciągnęło; w głębi tych lasów rzadki był gość i przechodzień. Wisz po dniu upalnym spoczywał za zagrodą pod dębami leżąc na ziemi, psy mając przy sobie, gdy jeden z nich podniósłszy się nagle, skoczył w stronę rzeki i wietrzyć coś począł niespokojny. Zwierza albo obcego człowieka pewnie by inaczej witał; zdumiał się stary widząc, jak psisko radośnie ogonem kręciło,

²⁴¹zgadzać się — tu: umawiać się. [przypis edytorski]

jak gdyby znajomego czuło w pobliżu. Nikogo jednak widać jeszcze nie było. Zabiegłszy w łozy, podwórzowy kilka razy szczechnął radośnie, jakby się łąsił do kogo. Wisz podniósł się z ziemi, spojrzął i zobaczył ostrożnie gałęzie rozgarniającego tego, kogo się najmniej spodziewał, Sambora. Stał w zaroślach chłopak, jakby zbliżyć się nie śmiejąc, dopiero starego gospodarza ujrzawszy, szybko począł podchodzić ku niemu.

Chmurnie brwi ściągnąwszy, czekał nań Wisz.

— A tyż tu skąd? jak?... jakże wyrwałeś się z grodu? — zawołał, gdy Sambor już mu do nóg przypadał.

— Musiałem, choćby życie ważyć — rzekł przybyły. — Musiałem przybyć z oznajmieniem... Nie chciałem, aby niespodzianie spadło nieszczęście na dwór wasz...

— Nieszczęście? Co? — zapytał stary.

— Już trzy dni temu, jak kneziowi doniesiono: Wisz objeżdża kmieci i na wiec ich zwołuje.

— Kto doniósł?

— Smerda z tym powrócił z łowów — odezwał się Sambor. — Chwostek się uniósł gniewem wielkim, zaklął, że każe wasz dwór w perzynę obrócić, a was, ojciec mój, na pierwszym obwiesić drzewie. Na was ma się wyrzucić cała złość jego... Ludziom i koniom kazano się sposobić... Słyszałem, gdy dawano te rozkazy, rzuciłem się co tchu wpław przez jezioro, aby wam oznajmić o tym. Dziś, jutro... każdej chwili tu być mogą.

Wisz stał, nie pokazując po sobie ani strachu, ni zwątpienia, myślał, co ma począć. Dwoje było tylko do wyboru: albo się bronić na zagrodzie, zwoławszy ludzi, którzy na ziemi jego siedzieli, lub z duszami i dobytkiem ciągnąć w lasy. Ostatnie niełatwym było, człowiek sam mógł się ukryć od pogoni, trzody, kędy przeszły, zdradzały się i pójść w ślad za nimi mogła drużyna kneziowska. W lesie, choćby za zasiekami, tak się bronić było ciężko, jak w zagrodzie. Na łaskę Chwostkowi się zdać... śmierć czekała i niewola. Stary nie lękał się o siebie, dawno mu było już tęskno do mogiły, do ojców... obawiał się i troszczył o córki i syny. Milcząc dał znak Samborowi, aby szedł za nim i powlókł się ku zagrodzie. W drodze po kilkakroć stanął i zadumał się opuściwszy głowę.

Doszli do wrót, gdy w nich spotkał się Wisz ze starszym synem, co wici woził i właśnie z powrotem przybywał. Jego też już na drodze doszła była wieść o tym, co się na grodzie u Gopła przysposabiało, zdał więc wici innemu i do ojca pośpieszył. Przytomność²⁴² Sambora uwalniała go od przynoszenia złej wieści.

— Dziś tu jeszcze nie będą pewnie — odezwał się stary do swoich. — Jest czas przez noc myśleć, co z sobą czynić i do świtu się przysposobić. Zwołać parobków, zatrąbić na pastuchy... Sambor skoczy po ludzi na Rybaki i Bondarze... Kto oszczep dźwignie, niech przybywa. Żagiew zapaloną miasto wici wziąć... i... żywo.

Zamiast strachu Wisz zdawał się pokrzepiony tą myślą, że jeszcze walczyć będzie i do otwartej stanie bójki. Parobcy i synowie, kto żył, rwali się do broni, biegnąc po osadników.

Niewiasty wszystkie wyszły z szop i chałupy, zawodząc żałośnie, ręce łamiąc i płacząc. Strach je ogarniał. Jęki te Wiszowi serce miękczyły, nakazał milczenie, ucichło wszystko... Dziwa stała na przedzie z Jagą.

— Wy w las z dziećmi! — zawołał stary. — Tu nie jesteście potrzebne. W las ich prowadź, Dziwa. Wróćcie, gdy albo umarłych grzebać, lub pokaleczonych obwiązywać będzie trzeba.

Znikły posłuszne niewiasty.

W całym obejściu ruch powstał ogromny. Stary sam przewodził.

W chacie Dziwa, najprzytomniejsza ze wszystkich, resztą niewiast rozrzędziała, żywność zbierano, gotując się do drogi.

W tę stronę, od której napaść musiała przybywać, wyprawiono małego chłopca na podjezdku²⁴³, aby dawał znać przodem, gdy o drużynie kneziowskiej zasłysz.

Noc wśród tych przygotowań nadchodziła szybko, a nawet do ziemi ucho przyłożywszy, najmniejszego tętentu słyhać nie było. Tymczasem spodziewano się ludzi z Rybaków i osad na posilek.

²⁴²przytomność (daw.) — obecność. [przypis edytorski]

²⁴³podjezdek — młody, dopiero ujeżdżany koń. [przypis edytorski]

Dziwa z całym obozem niewieścim, z dziećmi i sługami, gotową była w las ruszyć na pierwsze skinienie i wieść o niebezpieczeństwie.

Nikt tej nocy o śnie nie pomyślał, psy wyły niespokojne. Na próżno starano się je uciszyć, przypadają na chwilę i wnet na nowo żałobne to zawodzenie, które za złą wróżbę uważano, rozpoczynały.

Nad rankiem gromadka parobków ściągnęła z osad nad rzeką i z lasu lud zdziczały i nędzny, niewyglądający wojowniczo.

Dzień robić się zaczynał, gdy chłopak wysłany na czaty, konia co tchu pędząc, nadbiegł, wołając:

— Jadą! Jadą!

Zsunąwszy się z konia padł dysząc na ziemię. W zagrodzie ruszyło się wszystko, stary swoich ludzi rozstawił tak, aby ich widać nie było, ani przygotowań do obrony.

Chata widziana z dala przybrała pozór swój codzienny, ale parobcy ukryci za tynami, po szopach, na ziemi leżący, gotowi byli skoczyć na pierwsze pana skinienie.

Stary, żadnej broni nie wziąwszy, bosy, w koszuli i na ramiona tylko narzuconej siermiędze, z odkrytą głową u wrót stanął.

Z dala już coś tętnić zaczynało, rozeznac było można jadącą liczną konną gromadę, a wkrótce głosy, śmiechy jej i nawoływania.

Około zagrody cisza panowała, bocian tylko klekotał na gnieździe gospodarząc, jakby i on chciał oznajmić o jakimś niebezpieczeństwie.

Nagle z zarośli ukazała się czapka smerdy i dzidy kilku jezdnych... tuż za nim. Spodziewali się znać zastać zagrodę nieprzygotowaną i byli bardzo wesołej myśli.

IX

Smerda z dala już starca zobaczył, odwrócił się do swoich, dał im znak, drużyna się rozstąpiła, rozbiegła i poczęła zagrodę otaczać ze wszech stron, jakby się obawiała, aby z niej się kto ucieczką nie ratował.

Dowodzący samoczwart²⁴⁴ podjechał bliżej, bezpiecznie, nie spodziewając się wcale, by tu nań oczekiwano... Sambora ucieczka nie została dostrzeżona.

Wisz ciągle stał we wrotach z głową podniesioną, oczekując bez trwogi zaczepki. Zdawał się bezbronnym, co smerdę też ośmielało.

Drwiąco począł się uśmiechać kneziowski sługa, patrząc na niego.

— A ja znowu do was w gości! — zawołał z dala. — Toście mi być powinni radzi...

— Jam zawsze gościom rad — odparł Wisz spokojnie.

— Kneź wam pokłon śle i do siebie prosi, na koźle udo, na miodu czaszę, na drużbę²⁴⁵ i rozmowę — szyderczo ciągnął dalej smerda. — A żeby prędzej was mieć, aż mnie po was przysła...

Wisz zmilczał trochę.

— Nie byłbym od tego, aby mu się pokłonić — rzekł z wolna — alem ja stary, a on młodszy. Ja pan u siebie, on na grodzie... Jeśli co do mnie ma, posłów znajdzie...

Smerda konno podjeżdżając coraz bliżej, mruzczał.

— Milcz, ty stary zuchwalcze! Ty niepocziwy, nieposłuszny — zakrzyczał nagle. — Ja tu na ciebie sąd wiozę i powrozy! Tyś to wiece śmiał zwoływać!

— Ano... ja! — rzekł Wisz spokojnie. — Ja... Każdy z nas starszyzn po mirach ma do tego prawo. Tak z wieków bywało i tak będzie, póki nas stanie.

— Nauczymy my was wieców — zawrzeszczał smerda i stanąwszy tuż przy starcu, ręką się zamierzył na niego. Stary z wolna ustąpił.

— Jedliście chleb pod moim dachem — rzekł — nie życzę wam zła... ustąpcie, proszę, precz... i powiedzcie kneziowi, że wiec się zbierze, choćby mnie między żywymi nie było.

Domawiał tych wyrazów, gdy smerda na swoich zakrzyknął i gromadą całą rzucili się na nieustraszonego starca, który teraz dopiero miecza dobył spod poły. Zza płotów, tynów, ścian, wszystek jego lud, synowie, czeladź, wyrwała się z ogromnym wrzaskiem, napinając łuki i zamachując procami. Ale Wisz ten zapęd skinieniem ręki powstrzymał.

Walka

²⁴⁴samoczwart — sam z trzema towarzyszami (razem we czterech). [przypis edytorski]

²⁴⁵drużba — przyjaźń. [przypis edytorski]

Kneziowscy ludzie, niespodzianym ukazaniem się obrońców trochę przerażeni, w tył się cofnęli.

— Będziemy się bronili! — zawołał stary. — Idźcie, jeśli nie chcecie, aby się tu krew polała... A tobie — rzekł zwracając się z gniewem do smerdy — tobiez to przystało napadać na swoich i służyć obcym!... Ty, niewolniku podły!

Smerdzie twarz cała krwią zapłonęła, targnął się i swoich, co stali opodal, zaczął bezcześcić.

— Bij a morduj! — krzyknął.

Strzały poleciały z obu stron.

Parobcy Wiszowi, którym pilno było wziąć się za bary z napastnikami, poczęli się cisnąć i przeć do wrót, do których z drugiej smerda się dobijał ze swoimi.

Stary Wisz pozostał w pośrodku tej kupy, cofnąć się nie mogąc. Płot i wrota trzeszczały od nacisku, łamiąc się kawałami.

Starszy syn gospodarza, Ludek, zasłaniając ojca, ciął po łbie smerdę i czapkę mu rozplatawszy głowę rozkrwawił, ale razem prawie dzida, którą kneziowski sługa w ręku trzymał, utkwiała w piersi starego Wisza... koszula jego zaczerwieniła się krwią, która buchnęła z rany. Stary ręką drżącą pochwycił pocisk, tkwiący już w nim i zdruzgotał go jeszcze... ale żeleźce i kawał drzewa zostało w ranie. Wisz postonił się z krzykiem i padł na ręce syna.

Na widok trupa tego, gdyż stary z jękiem wyzionął ducha, wszystko, co żyło, rzuciło się jak wściekłe na ludzi grodowych. Walka rozpoczęła się, nie na łuki i proce, ale na pięści i zęby, chwytali się za barki i walili o ziemię.

Z tyłów wdarli się na ten hałas ci, co zagrodę obstawiać mieli, i wmieszali się niespodzianie, popłoch rzucając chwilowy na gromadkę obrońców.

Trwoga trwała tylko chwilę, zwrócili się stojący w podwórzu ku napastnikom i zwarli, drudzy u wrót z zaciętością walcząc na swoich śmieciakach, odpierali kupkę smerdowych ludzi. Widok leżących na ziemi we krwi zwłok starego Wisza zajadłość powiększał.

Liczba z obu stron prawie równą była... Za starca, który padł, kilku smerdzie zabito, sam on ranny, gdy mu oczy krwią zapływały, ustąpić musiał i począł wołać na swoich, aby się cofali.

Co pozostało grodowych pachółków, wyparło się z podwórza kupiąc²⁴⁶ około dowódcy i z nim razem ustępując ku brzegowi rzeki. Wiszowi²⁴⁷ dali im odejść, zostając przy obronionej zagrodzie, ścigając ich tylko łajaniem i krzykami.

Obie strony dosyć miały tej walki krwawej.

Znad brzegu rzeczki podnosiły się tylko głosy i wrzawa, której od wrót odpowiadano.

— Psie syny! Niewolniki! Raby!

— Gady! Żmije!...

Podobnymi wyrazy ciskano na siebie z obu stron długo, grożąc z jednej pięściami, z drugiej oszczepy podnosząc w górę.

— Chodźcie tu! — wołali jedni.

— Zbliźcie się — odpowiadali drudzy.

Tymczasem w krzakach nad rzeką smerdzie obmywano i obwiązywano głowę, a synowie ciało ojca podniósłszy, nieśli je złożyć w izbie posłaniu... nieśli i płakali a krzyczeli...

Nikt walki na nowo rozpoczynać nie myślał. Głosy ucichały powoli.

Widocznym było, że smerda ze swoimi ustąpi i zaniecha dalszej napaści. W istocie smerdzie dostatecznym się zdawało, że winowajca zginął, a ani on, ani ludzie jego nie chcieli życia stawić²⁴⁸, nie czując się silniejszymi.

Pokładli się tylko nieopodal od wrót obozem z końmi i pozostali, grożąc, do wieczora. Musiano też naprzeciw nich straż postawić, aby się nocą niespodzianie nie rzucili, bo im jeszcze nie dowierzano. Gdy mrok zapadł zupełny, ucichło nad rzeczka, jak gdyby po walce się wylegiwali.

Chłopak na brzuchu podpełznąwszy, dojrzał dopiero nierychło, że korzystając z ciemności, kneziowscy ludzie w bród przebyli wodę i drugim brzegiem znać nazad po cichu odciągnęli do grodu.

²⁴⁶kupić się — skupiać się, gromadzić się. [przypis edytorski]

²⁴⁷Wiszowi — ludzie Wisza. [przypis edytorski]

²⁴⁸stawić — tu: postawić, zaryzykować. [przypis edytorski]

Rozstawiwszy więc czaty, mogli już wszyscy spocząć. Drogo to był kupiony odpoczynek. W świetlicy na posłaniu swym leżał trup starca bladej, ręką jeszcze ściśniętą trzymając złamane drzewce, które tkwiło mu w piersi zastygłą krwią czarną oblanej. Łuczywo paliło się na ognisku, dwaj synowie siedzieli i płakali. Nie było nawet komu o pogrzebie pomyśleć, bo niewiasty wszystkie jeszcze były w lesie.

Dano im znać, pobiegł Sambor hukając w umówiony sposób, lecz nim mu na głos jego odpowiedziano, nim nadeszły żona, córki, synowe, sługi i wnuki, noc już była w połowie.

Wśród ciszy lasów, z dala ten pochód żałobny słychać było.

Szły płacząc, rycząc, śpiewając, zawodząc, włosy rwąc z głowy, a puszcza jękiem rozlegała się daleko.

Przodem szła stara Jaga, siwe włosy rozpuściwszy na ramiona, z rękami załamanymi, z zamkniętymi powiekami²⁴⁹. Pod ręce wiodły ją córki, zrzuciwszy z głów wianki, rozplótlszy kosy, podarłszy odzież na sobie. Tylko Dziwa szła milcząca i jakby martwa.

Lament ten, płacz i razem pieśń jękliwa, wszystkich przejął smutkiem i grozą... Mężczyźni wtórowali. Otworzyły się drzwi i cały ten orszak niewieści wtoczył się jak pijany rozpaczą, biegnąc aż do zwłok starca. Tu popadały na ziemię wszystkie i tarzać się zaczęły.

Ogień przygasł był na kamieniach, przyrzucono pęk łuczywa i w blasku jego przedstawił się obraz ten tak straszno, tak boleśnie, że ci, co już płakali dzień cały, na nowo ryczeć poczęli.

W podwórzu wyły psy, w szopach strwożone odzywało się bydło i konie rżały. Narzeczona Dziwa z ziemi wstała. Stara Jaga ruszyła się za nią, płaczki tylko zostały na ziemi, zawodząc i śpiewając pieśni... Matka i córka szły zmarłego do mogiły odziewać.

Żalnik i zgłiszcza dosyć były oddalone, na polance piaszczystej znajdowały się w lesie. Poszli więc parobcy drzewo przysposobić na stos, kamienie gotować do grobu, bo ciała nie chciano długo trzymać niespalonym, ażeby duch mógł prędzej wzlecieć do ojców i braci.

Noc to była znowu bezsenna i łzawa... Nad rankiem już stary Wisz siedział na ławie, podparty tak, aby się żywym niemal mógł zdawać jeszcze. Najlepszą odzież nań włożono, najpiękniejszą broń przypasano do pasa, czapkę z kitą miał na głowie, łuk na plecach, procę, kamienny topór ojców i dłuż z krzemienia.

Siwy koń, na którym ostatnią podróż odbywał, stał przeznaczony, aby z nim spłonął na stosie.

U nóg nieboszczyka, na ziemi, siedziała Jaga z głową spuszczoną, ubrana w najpiękniejsze swe suknie, w sznurach bursztynu i świecących naramiennikach; siedziała i jęczała po cichu...

Dalej płaczki z rozrzuconymi włosy, bijąc w dłonie, drapiąc twarze i piersi, śpiewały pieśni rzewne... W głębi synowie stali na rękach podparci, łzy ocierając po cichu.

— ...Odszedłeś od nas — wołały płaczki — nie ma cię, panie... osierociłeś nas biednych... Poszedłeś, panie, do ojców twoich, do duchów jasných, wojować z czarnymi duchy... Wszystkoś na ziemi miał, czego dusza zapagnie... Ziemie rozległe, zwierza dostatek, trzody bez liku, zboża zasieki, ulów tysiące, chleb i miód biały... I miłość miałeś u ludzi... Żonę ci wierną, dzieci posłuszne, czeladź pokorną i konie rączę... Rzuciłeś wszystko... i nas... i dzieci... i nigdy do nas nie wrócisz... Patrz na sieroty, włosy rwą z głowy, słyszysz ich jęki... otwórz powieki. Wiszu, wojaku niezwyczężony, wróg na cię napadł zdradliwie... Krew twa pomszczona, zemsta niesyta, z twojego rodu pójdzie ostatni mścić ją, dopóki stanie zabójców plemienia...

Śpiewy te żałobne powtarzały się bez końca. Dzień już był, gdy dano znać od lasu, że na zgłiszczu stos był gotowy. Sąsiadom parobcy znać dali, prosząc na chleb żałobny.

Cały pochód ruszył z zagrody. Czterej parobcy nieśli siedzące zmarłego ciało, za nimi wiedziono konia, prowadzono psy, niesiono broń i szaty. Płaczki kołem otaczały zwłoki, pieśni ciągle zawodząc nowe i przeraźliwe wydając jęki. Za nimi szedł guślarz Słowan ze spuszczoną głową i Jaga, którą wiodły córki pod ręce; cała ludność aż do dzieci wysypała się ze dworu, który pustką otwartą pozostał.

Do zgłiszcza trzeba się było przez las przedzierać, leżało bowiem na wzgórzu nim otoczonym, wśród gęstego boru, który doń obcym bronił przystępu. Miejsce było piasz-

Żaloba, Rozpacz, Łzy

Koń, Obyczaje

Śmierć, Zemsta

Pogrzeb, Obyczaje, Obrzędy

²⁴⁹powieki — dziś popr. forma N.lm: powiekami. [przypis edytorski]

czyste, gdziegdzie dziewczannami i piołunem bladym porosłe. Trochę trawy wyschłej zieleńało wśród kamieni starych, których rzędy oznaczały dawne mogiły.

U wnijścia, na ubitym tokowisku, wznosił się ogromny, szeroki stos z bierwion²⁵⁰ sosnowych, który cztery grube pale white po rogach utrzymywały. Niedaleko od niego widać było przygotowane popielnice²⁵¹, garnki, miski i drobne gliniane naczynie, w którym popioły i ofiara obietna²⁵² mieścić się miała; chleby, kołaczki, mięsiwa, piwo i miód, na tryznę²⁵³ przygotowane. Piękne słońce majowe i niebo jasne dodawały uroczystemu obrzędowi powagi i spokoju, jak gdyby duchy dobre cieszyły się przyjęciem starego kmiecia.

Niewiasty wszystkie kołem otaczały Jagę milczącą, ubraną jak na weselne gody i po kolei całującą dzieci swoje, jakby je na wieki żegnała. Nie mówiła nic — ale wszyscy czuli i wiedzieli, że na stos pójdzie za towarzyszem życia i pozostać sama, osierocona, nie zechce na ziemi.

Wśród jęków płaczków wniesiono na stos ciało, umieszczając je w pośrodku, przy nim składano z kolei wszystko, czego potrzebował za życia do pracy i łowów. Kłody sosnowe poukładane jedne na drugich wiodły jakby wschodami do góry, gdzie Wisza trup stał, otoczony orężem i odzieżą...

Jeszcze go przymocowywano, gdy Jaga pocałowała w głowę Dziwę, krokiem powolnym ruszyła do stosu. Przypadli do niej synowie powstrzymując, ale ich odtrąciła z lekka, przystąpiły córki jeszcze, dała im znak, aby uszły z drogi, rzuciły się z płaczem wnuczki, wołając na nią, wskazała matkom, aby je wzięły na ręce... Szła tak aż do stosu, stanęła chwilę, popatrzyła na stojących, na biały świat szeroki i śmielszym krokiem wstępować zaczęła po drzewach, coraz wyżej, na szczyt sam, aż tu padła u stóp męża i objął ją nogi jego rękami, nieruchomie przy nich została...

Jęk płaczków wznosił się coraz przeraźliwszy. Przyprowadzono siwego i na stosie uwiązano go u słupa, skrępowawszy mu nogi. Przy nim postawiono psy ulubione... Płaczki zaczęły obiegać stos dokoła, jakby w szalonych skokach miotając się i krzycząc. Nareszcie po czterech rogach ogromne kupy łuczyny smolnej, której pod spodem i po bokach nagromadzono niemało, zażegnęto razem. Podpalone zaledwie, zajęły się nagle, szybko, płomieniem jasnym i w mgnieniu oka drzewo przepojone smołą stanęło jednym ogniskiem ogromnym. Dym i płomień zakryły zwłoki.

Jęki zmieniły się w krzyk rozpaczliwy, dym wił się kłębiąc sinymi dokoła, obejmując stos z boków, od spodu i buchając spomiędzy kłód, około których się obwijał. Niekiedy mignęły tylko jeszcze siedzące zwłoki i u nóg ich leżąca niewiasta, to koń, który się rwał, na próżno siłą uwolnić... Ogień z chciwością stos pożerał... a na chwilę wiatrem lekkim przytłumiony, powracał z podwojoną zjadłością po swą pastwę, wciskając się wszędzie, sycząc, przyskając i zdając chłonąć stos sobie przeznaczony jak wygłodzona jakaś istota... Łuczyna już przezeń zjedzone opadły czarnymi drzazgami, grube kłody paliły się całe, rubinowymi okrywając węglami. Wiatr, jakby umyślnie zesłany, zrazu lekki, wzmagął się i podżegał jeszcze ten pożar, na który wszyscy patrzali z uroczystym przejściem i trwogą. Zdawało się im, że ujrzą ze stosu ducha ulatującego w górę.

Była też to chwila, w której odganiać należało złe siły, czarne bogi, i czterech parobków na koniach, z dzidami w rękach poczęło szybko obiegać stos dokoła, z wrzaskiem wywijając nimi... Wtórowali im wszyscy przytomni²⁵⁴ bijąc w dłonie, podnosząc ręce, w górę podrzucając oszczepy.

Stos płonął ciągle. Zza kłębow dymu, zza jasnych płomieni widać jeszcze było szerniałe zwłoki i u stóp ich wyciągniętego trupa, na którym bielizna płonęła; to znowu osłaniały je dym i ogień wybuchające od dołu, aż bale u dołu kruszyć się, łamać i opadać zaczęły. Oba ciała osunęły się w ognistą, żarzącą głębię i znikły... Stos stał rozżarzony, jak jedno płomień²⁵⁵ ogromne, w którym tylko sterzące pale rozeznacć było można. Pieśni

Żona, Mąż, Obyczaje,
Śmierć

Trup

Koń, Pies, Zwierzęta,
Obyczaje, Okrucieństwo

Ogień, Ciało, Dusza

²⁵⁰bierwiono — kłoda drewna. [przypis edytorski]

²⁵¹popielnica — naczynie gliniane przeznaczone na popioły ze stosu pogrzebowego; urna. [przypis edytorski]

²⁵²ofiara obietna — obiata; u daw. Słowian ofiara składana na cześć bogów. [przypis edytorski]

²⁵³tryzna — stypa starosłowiańska. [przypis edytorski]

²⁵⁴przytomny (daw.) — obecny. [przypis edytorski]

²⁵⁵płomień — daw. forma w r.n.; dziś r.m.: płomień. [przypis edytorski]

ucichły... Duchy wleciały. Dzieci rzucały jeszcze w płomienie, co które miało najdroższego, co ojcu na drugim świecie służyć mogło... oręż, kawałki kruszcu, kamienie...

Tymczasem służebne napełniały misy, niecki i garnki strawą i obiatami dla żywych i umarłych, grobową dla duchów ofiarą.

Zarzewie na zgliszczu, coraz się zmniejszając, z wielkiego stosu stało się małym ogniskiem, kupą węgla czarnych i popiołu. Zsuwano głównie, aby dogorywały, czekając, aż ogień święty sam przygaśnie...

Słońce już zapadało, gdy nareszcie dogorzały reszty, a zgliszczu wodą przyniesioną ze świętego źródła z wolna zalewać zaczęto.

Natenczas przystąpiły niewiasty niosąc popielnicę glinianą, aby w nią zgarnąć niedogorzałe²⁵⁶ resztki kości, węgla i wszystkiego, co razem ze zmarłym przez ogień zniszczone poszło z nim na świat drugi. Aż do najdrobniejszych szczątków i prószyn zmieciono węgle, popioły, okruszyny, niedogorzałe kostki, niedopalone sprzętów obłamki.

I ruszył znowu orszak żałobny, niewiasty, mężczyźni, dzieci, niosąc popielnicę, garnuszki i ofiarne miski ku miejscu, gdzie miano sypać mogiłę, obok Wisza ojców i braci. W pośrodku z urną stanęły zebrane szczątki, dokoła przy niej miski ofiarne. Popielnicę pokryto wiekiem. Dzieci cisnęły się, aby każde mogło swą drobną pomieścić dań na grobie... Wśród nowych zawodzeń i pieśni zaczęto sypać ziemię na mogiłę z pośpiechem...

Niewiasty siedziały kołem, zawodziły i płakały, lecz pieśni już płynęły spokojniejsze — duch uleciał... Noc zapadła, gdy się pagórek żółty wzniosł nad popiołami Wisza...

Na żalniku zapalono stopy luczywa i rozpoczęto ucztę żałobną.

Ludzi zgromadziło się wiele z okolicy, ugaszczano wszystkich, do wszystkich przepijano... Stały otwarte kadzie z piwem i miodem, którym się krzepili znużeni i pragnienie gasili pracujący u mogiły. Około mis i niecek z mięsiwem siedziały kupy gości, oddzielnie mężowie, osobno i z dala niewiasty.

Wtem gęśla zabrzączała i cisza nastała wielka, gałęźmi tylko w lesie wiatr szumił z dala... Słowa dobywał z piersi głosu.

— Pusty w lesie dwór twój stoi, dzieci twe ojca nie mają... Poszedłeś stary do swoich, na miód biały i biesiadę... Stary woju... woju stary... włosy miałeś jak śnieg białe, ale młode jeszcze dłonie... Któż policzy, kto wyśpiewa, co ty zostawił na ziemi... ile z rąk twych padło zwierza, ileś rojów wypiastrował, ile wrogów ty zabiłeś, iluś nakarmił ubogich... Wiszu stary, Zboja synu, już nie wrócić ci do świata... Ziemiąśmy cię przysypali, popiół twój łzami poleli; poszła z tobą żona wierna, koń twój miły, róg twój głośny... Wiszu stary, Zboja synu, nie powracać ci na ziemię... a po jasnym latać niebie... młotem Niemców zbijać duchy... Stos ci wielki zapalili, obiaty ci nie skąpili... O Łado²⁵⁷! Łado! Łado!...

Za starym wszyscy wołali: Łado! I rozległo się wołanie po zgliszczu, żalniku i lesie.

Ludek też zawodził, pół śpiewając, pół mówiąc, pół płacząc, a kubek z miodem trzymając w ręku.

— Ojciec dobry... Wiszu panie, za krew twoją mścić się będziem. Krew za krew muszę dać, życie muszę dać za życie! Krew za krew!...

Cała męska rodzina zmarłego krzyknęła jednym głosem, ręce podnosząc do góry:

— Krew za krew!

Za Ludkiem stał przybyły Doman i podniósłszy też kubek w górę, głośno zawołał:

— Krew za krew!

Oczy wszystkich skierowały się ku niemu, stał smutny i on, jakby własnego ojca utracił... i począł też wołając na pół pieśnią, pół słowem, pół płaczem.

— Stary Wisz niech się pocieszy! Stanie się, czego on żądał, spełni się co on przykazał... Idą wici, lecą wici... I starszyzna już zwołana... Strach na grodzie... Chwostek błady, niewolników swoich zbiera... Na wiec pójdziem, poniesiemy krwawą suknię i koszulę, przed starszyzną położymy... i o zemstę zawołamy...

²⁵⁶niedogorzały — niedopalony; por. *gorzeć*: płonąć. [przypis edytorski]

²⁵⁷Łada — w mitologii słowiańskiej bogini miłości, płodności, wiosny i wegetacji, a także zgody (tj. ładu; stąd nazwa); u Jana Długosza miała być boginią wojny, odpowiadającą Marsowi w mit. rzym. [przypis edytorski]

Pogrzeb, Uczta, Obyczaj

Śmierć, Zemsta, Krew

Wtórowali mu niemal w każde słowo bliżej siedzący, pokrzykując i kubki podnosząc. Młodzież odgróźki²⁵⁸ i przekleństwa rzucała coraz w stronę grodu, ku Gopłu zwracając twarze i ściśnione²⁵⁹ pięści.

W miarę jak kadzie się wypróżniały, gwar powiększał; starsi o zmarłym rozpowiadac zaczęli, jak on młody wiek spędził we znoju i boju, jak dokazywał w pierwszej życia połowie, jak swoich kochał, jak oni go kochali, jak gość dlań był świętym... Kubki krążyły, żal stawał się coraz gorętszym i zemsty pragnienie.

Niewiasty także, siedząc na uboczu, śpiewały cichym głosem...

I trwało to noc całą do dnia białego, i przeciągnęło dzień drugi i noc drugą, a nie skończyło aż trzeciego... Młodzież ciskała oszczepy, biegała na wyprzodki do celu pieszo i konno; rzucała kamieniami, próbowała sił borykając się z sobą, aż napoju się przebrało i znużenie wycieńczyło. Dopiero się wszyscy rozchodząc poczęli, mogiłę żegnając jeszcze a okładając ją gałęzmi zielonymi.

Doman ze swym dworem dotrwał do końca, a gdy bracia zgłiszcze i żalnik opuszczają mieli, poszedł z nimi przeprowadzając ich ku zagrodzie.

Na pół drogi zatrzymał braci.

— Słuchaj, Ludek — rzekł — albo to pora, albo nie, mówić o takiej sprawie... a ja chcę z serca zrzucić, co na nim mam... Siądźmy i gadajmy.

Posiadali więc u dębu, a Doman braciom ręce podając począł.

— Ja z wami... ja wam bratem chcę być, bądźcie wy mnie też.

— Zgoda! — odparł Ludek, który po ojcu odziedziczył ten sam umysł spokojny i męstwo, jakie miał stary; nie mówił łatwo ni wiele, ale co rzekł, to strzymał, choćby krwią przyszło polewać.

— Co myślicie poczynać? Ojca trzeba pomścić... nie może inaczej być. Smerda go zabił... Smerdę zabić mała rzecz, ale on to nie swoją uczynił wolę... Co myślicie poczynać?

— Dobrzeście wprzódki rzekli — odparł po namyśle Ludek. — Zaniesiemy na wiec krwawą suknię i koszulę, położym ją przed starszyzną i rzeczymy: „Zginął Wisz za was, za wiec, niech wiec stanowi o pomście za krew jego”.

Spojrzeni po sobie...

— Pewnie — odezwał się Doman — niech starszyzna wyrzeczce, a nie będziecie mieli rąk, aby się upomnieć o krew, by darmo nie wsiąkla, ja wam moje ofiaruję...

Tu zawahał się nieco Doman i oczy mu zabłyśły, ale spuścił je wnet, jakby zawstydzony.

— Ja wam bratem być chcę... bratem... — dodał.

— My tobie braćmi!... — odezwali się obaj synowie Wisza i podawali sobie ręce znowu.

— Nie stało mi czasu starego Wisza prosić, będę wam mówił o tym... Siostrę waszą chcę wziąć...

Była chwila milczenia; obyczaj ówczesny, który po starszeństwie braci przykazywał, nie zostawiał wątpliwości, że mówił o Dziwie. Ludek zwiesił głowę.

— Domanie, bracie — rzekł. — Dziwa męża nie chce znać... Nienowa to rzecz, bogom się ślubowała... To nie jest niewiasta do dzieci, do kądzieli, do garnków, ale do ognia świętego, do zdroju, do pieśni i wróżby... Żony z niej nie będziecie mieli... Dałbym ją wam z serca... a przeciw ślubowi bożemu jak mi stać?

Zamilkli znowu; Doman głowę zwiesił, brodę szarpał i mruczał.

— O! — rzekł — niejednej się to dziewce śni, a jak ją weźmie mąż, zapomni... Mnie się ona upodobała z urody i ze wszystkiego... Dostatek u mnie będzie mieć, kniehinia²⁶⁰ ją uczynię, ptasiego mleka chyba zabraknie...

Ludek głową wciąż potrząsał.

— Co ja poradzę — rzekł. — Z bogami i duchami ja wojować nie chcę... a młodszą, gdybyście chcieli, dam chętnie. Nie brzydsza od niej, nie gorsza od niej... Ta, choćby i popłakała, weźmiecie ją...

Spojrzał na Domana. Ten, liść urwawszy, do ust sobie przyklepił i gdzie indziej patrząc, milczał; wzgardzić nie chciał, a wziąć nie mógł... Aż gdy liść odpadł, rzekł powoli:

²⁵⁸odgróźki — dziś: pogróźki; por. czas.: odgrażać się. [przypis edytorski]

²⁵⁹ściśnione — dziś: ściśnięty a. zaciśnięty. [przypis edytorski]

²⁶⁰kniehini — księżna. [przypis edytorski]

Zemsta, Krew, Obyczaje

Brat, Siostra, Kobieta,
Mężczyzna, Małżeństwo,
Bóg, Obyczaje, Kłótnia

— Dziewce gdybyście kazali, musiałyby posłuchać, wy teraz panem jesteście we dworze, co każecie, musi być... Każdej z nich się roi bogom służyć i duchom, a czy przeto ich słuchać?

— Ja przykazać jej nie mogę — rzekł Ludek spokojnie.

Domanowi twarz się marszczyła i oczy pałały, a dyszał, jak gdyby się tylko co zmęczył.

— E! — zawołał — takie to braterstwo wasze! Dać mi jej nie chcecie, bo może od drugiego lepszego się okupu spodziewacie...

— Domanie, bracie, okupu nie potrzebuję... prawdę mówię.

— Chcecie, bym wam bratem był, bym pomstę z wami wziął, siostrę mi dajcie — powtórzył Doman.

— Młodszą wam dam...

— Starszej chcę albo żadnej.

— Nie mogę! — odezwał się stanowczo Ludek.

Doman wstał z siedzenia, swoim obyczajem liść znowu urwał, na ustach go położył i kilka kroków odszedł.

— Ojciec wasz byłby mi ją dał — zawołał prawie gniewnie.

— Nigdy...

— Chcecie mnie mieć z wami i za wami? Stanę... ale ją muszę mieć, a nie, to nie...

Ludkowi się brew namarszczyła i drgnął, niecierpliwie powtarzając:

— A nie, to nie!

— Więc nie! — wybuchnął porywczy Doman. — Wolicie we mnie mieć wroga niż brata?

— Kupić was nie mogę, obejść się muszę... — rzekł Ludek zimno.

Chłopak się rzucił w tył, cały drżąc z gniewu.

— Ludku, bracie! Źle czynicie, mówię wam! Dla dziewczki ojca w mogile pocieszyc nie chcecie utoczoną krwią... Hejże! hej!...

— Słowom rzekł — mruknął Ludek. — Nie mogę...

— Druhów wam teraz trzeba, a nieprzyjaciół sobie robicie! — szydersko²⁶¹ dodał Doman. — Rozumu nie macie...

Spojrzeni sobie w oczy, Ludek się hamując powtórzył raz jeszcze:

— Nie mogę...

Doman się zerwał już iść.

— Nie zechcecie dać po dobrej woli, to ją kiedyś wezmę siłą...

— A my siłą będziemy bronić...

— A no!

— A no!

Ostatnich słów domawiając, zaczęli się cofać od siebie, ciągle sobie patrząc w oczy. Rąk już sobie nie podawali. Młodszy brat stał milczący za Ludkiem, który dlań teraz ojca zastępował.

Doman kołpak nasunął gwałtownie na oczy i odszedł. Konie jego stały opodal nieco ku zgłiszczowi, milczący powlókł się do nich, zatętniło, odjechał...

Ludek stał jeszcze, czekając, czy się nie wróci, posłyszawszy tętent ruszył się i on.

W gąszczach słychać było, jak pędził w las i psy za nim lecąc ujadły.

Po drodze Ludek z bratem spotykali swoich, co się na zagrodę wlekli, podśpiewując. Tryzna i stypa więcej niż bój i walka znużyły... szli smutni, zataczając się i przystając dla spoczynku...

Nazajutrz w zagrodzie życie powróciło do trybów powszednich, niewiasty stały u ogniska, Dziwa siedziała u krosien, sługi żarna obracały, gotowano strawę, krzątano się około stada, bocian klekotał na szopce, a sroki krzyczały skacząc po płotach. Ruch był tym większy, że pogrzeb po sobie wszędzie ślady zostawił, a starej Jagi, co niewiastom przewodziła, nie było. Miejsce jej zajęła żona Ludkowa, tak jak mąż jej władzę nad gromadką po ojcu odziedziczył.

Wieczorem na przyzbie przed chatą siedziały dwie siostry, Dziwa i Żywia, wsparły głowy na ramionach swych, obejmując się rękami... patrzyły gdzieś na lasy i dumwały,

Siostra, Brat, Mąż,
Dziewictwo, Ślub, Bóg

²⁶¹szydersko — dziś: szyderczo. [przypis edytorski]

i nuciły... Ludek wyszedł od rzeki, ręce w tył założone trzymając, z głową na piersi spuszczone. Zobaczywszy go przed sobą dziewczęta wstały. Zatrzymał się przed nimi. Dziwa podeszła krok ku niemu.

— Po coś ty Domana oczarowała? — rzekł powoli.

— Ja? — rumieniąc się zawołała dziewczyna. — I czarów nie znam, i Domana znać nie chcę...

— Braterstwo nam wypowiedział za ciebie... — mówił Ludek. — Chce cię mieć... odgraża się nam...

— Jam bogom ślubowała — spokojnie mówiła Dziwa.

— Wie o tym... a znać nie chce...

— Cóżem ja winna?...

Żywia stojąca za siostrą to na nią, to na brata ciekawymi rzucała oczyma. Milczeli...

— Ej! Dziwa — ozwał się Ludek — lepiej by było z nim żyć, brata mieć, niż wroga sobie napytać...

Potrząsała głową, dwie łzy popłynęły jej po twarzy, spojrzała na brata uśmiechając się błagalnie.

— Nie siłujcie mnie — rzekła cicho. — Zostawcie Dziwę w pokoju. Będę wam w krosnach tkąć, będę pieśni śpiewać, wodę nosić ze źródła, w wianku chodzić zielonym...

I pokłoniła się do nóg brata, a Żywia nic nie mówiąc, jakby za nią też błagała, pochyliła się ściskając go za kolana.

Ludek głowę spuścił i odszedł milczący.

X

Żmijowe uroczysko leżało otoczone borami dokoła jakby zapomniane od wieków, żadna doń nie wiodła drożyna. Moczary i trzęsawiska ze trzech stron je otaczały prawie nieprzebyte. Z prawej tylko wąski klin ziemi twardszej przystęp do niego otwierał. Niegdyś przed wieki, gdy narody wędrując, pierwszy raz się osiedlały na nieznannej ziemi, tu być musiały pierwsze gromad obozowiska.

Tu się potem na pamięć²⁶² ową zbierały starszyny dla narady. Horodyszczce opasane było niskim, wklęsłym już w ziemię wałem zielonym. W środku opuszczona dawno stała z dachu prawie odarta szopa, której słupy się chyliły w różne strony. W ścianach brakło opadłego i zgnilego na ziemi płotu. Oprócz tego szczątki budowli szerniałego na horodyszczu nie było nic, ani drzewa, ani kamienia, pokrywała go darń, skąpe zioła i stare kretowiny. Okolica jak miejsce była smutną. Jak sięgnąć okiem, widnokrąg opasywały lasy czarne. Z dala na prawo małe jezioro leżało na pół trzciniami zarosłe, w lewo gdzieś ukazywała się z błota rzeczulka gniła²⁶³, płynąca trzęsawiskami nieprzebytymi. Płaczliwe głosy czajek głuszyły śpiew leśnego ptastwa. Niespokojne, zwijały się tu nad niezliczonymi gniazdami swymi, jakby od nich nieprzyjaciela odpędzać chciały.

Tam, gdzie horodyszczce do lądu przypierało²⁶⁴, las stary stał na straży.

Był to przeddzień Kupały, na który wiec zwołano. Kmiecie i władcy wiedzieli już, jaki los spotkał Wisza za to, że pierwszy ich na wiec powołał. Śmierć jego nastraszyła wielu, rozjątrzyła innych i pobudziła jeszcze do narady dla ratunku.

Na horodyszczce tylko od strony lasu dostać się było można, a kto na nie chciał iść, musiał pomijać dąb stary na drodze stojący, na pół spróchniały, z oschłymi konary, który równie jak uroczysko za poświęcony miano bogom czy duchom tej ziemi. Widać pod nim było mnóstwo płacht na wpół pognitych, z którymi u stóp jego składano choroby.

Małeńkie źródło sączące się nieopodal służyło chorym do obmycia się z choroby, płótno do otarcia. Rzucano je potem pod dębem w tej wierze, iż z nim szła precz choroba. Aby zdrowie odzyskać, duchom je trzeba było rzucić na pastwę. Stały tu i inne ofiary pleśnią okryte, przemokłe, liściem na pół zasypane, miseczki, dzbanuszki, ziarna bursztynu, kawałki sukna i sznurki powiązane w węzły jakieś tajemnicze.

U góry w dębim spróchniałym widać było dziuplę ogromną, jakby stworzoną na to, aby w niej pszczoły dzikie barci założyły. Lecz drzewo puste stało, wilgocią odstręczając,

Drzewo, Wierzenia,
Choroba, Zabobony

²⁶²na pamięć — tu: na pamiątkę. [przypis edytorski]

²⁶³gniły — dziś: gnijący. [przypis edytorski]

²⁶⁴przypierać — tu: przylegać, dochodzić. [przypis edytorski]

pszczoł w nim nie było. Dziupla stała próżna i czarnym swym otworem jak paszczą ziała jakoś dziwnie, straszno.

Dokoła korę obsiadły zielone mchy jak aksamit świecące, porosty żółte, nawet trawy blade, które się na przegniłych pasożytach czepiały.

Nie rozedniało jeszcze dobrze, gdy się szelest dał słyszeć w pobliskiej gęstwinie. Ostrożnie coś się pod dębem prześliznęło, przycupnęło, rozsluchiło i gdy wszystko milczało dokoła, z ziemi się podniósł człowiek mały, w szarej guni²⁶⁵, z głową okrągłą, postrzyżoną, z oczyma świecącymi, z usty szeroko rozciętymi, w których zęby małeńkie widniały. Obejrzał się raz jeszcze, posłuchał, rękami objął dąb, nogami się go uczeplił i ze zręcznością dzikiego zwierzęcia, począł się drapać ku górze. Niekiedy nastawiał ucha, to znów z pośpiechem wielkim lał ku dziupli, spoglądając ku niej niespokojnie. Był to Znosek.

Drapanie się, mimo chropawej dębu powierzchni, prędkim nie było.

Drzewo grube łatwo się objąć nie dawało, mchy go śliskim czyniły, parę razy osunął się człowieczek i ledwie paznokcie zapuściwszy w korę utrzymać potrafił, ale wnet z nowym sił wyteżeniem piął się znowu do góry.

Już prawie miał dosięć otworu, gdy nagle jakiś szmer dał mu się słyszeć we wnętrzu.

Z dziupli ukazała się głowa szara z najeżonym włosom, do kociej podobna, z oczyma żółtymi, z zębami białymi, z wąsami długimi, prychnęła groźnie, klapnęła szczękami i zwierz wprost rzucił się na głowę człowieka.

Coś zaskowyczało i jęknęło, zwierz i człowiek razem się stoczyli na ziemię w jeden kłębek zwinięci. Szary pustelnik z dziupli obejmował małego człowieczka, ręce Znoska cisnęły wduszone szyję napastnika. Widać już było płynącą krew — potem dwie pięści ludzkie schowały się we włosach zwierzęcia, ścisnęły gardło, otwarła się skrwawiona paszczka, krwią zachodziły oczy żółte, które zbieleły i kołem stanęły... ciało drgało jeszcze.

Znosek podniósł się z ziemi ocierając krew, twarz miał pazurami podartą, głowę pokąsaną. Odetchnął, prychnął, plunął, po czasie skrwawionej powiódł dłonią i zduszonym, martwym już stworzeniem strzepnąwszy, uderzył parę razy o drzewo. Potem opasał się swoją zdobyczą i znowu spojrzął w górę, krew ciekącą ocierając rękawem. Pokaleczona głowa i dłonie, nie wstrzymały go od nowego pokuszenia. Rozgrzany tą walką więcej niż osłabły, począł się znowu drapać do dziupli dębowej — niosąc z sobą zduszonego nieprzyjaciela. Chwytał w końcu za krawędź wypróchniałą, zapuścił w nią palce, dźwignął się całym ciałem i zawisł nad czarnym otworem, spoglądając w jego głębie, to ku lasowi, w którego gąszczach szelest jakiś słyszeć się dawał z daleka.

Po chwili spuścił się do dziupli i — zniknął, szelest tylko, jakby liści suchych na dnie jej słyhać było, później głowa wysunęła się po nad skraje, dwie ręce obok niej oparły na brzegach, patrzył. Szerokie usta mięsiste otworzył, białe zęby świeciły jak u żbika. Syczał z bólu i śmiał się.

Z lasu coraz wyraźniej zbliżający się szmer słyhać było, a w dziupli szybkie skrobanie paznokciami, aż póki w spróchniałej korze nie przewierciły otworu, przez który oko bezpiecznie niepostrzeżone wyglądać mogło. Drugi otwór wydrapał obok niego i w nim zaświeciło oko drugie... Patrzyły teraz oba... Naprzeciw zza gałęzi widać było Horodyszczce i drogę wiodącą ku niemu.

Skryty w dziupli mógł stąd policzyć idących i dojrzeć twarzy każdego.

Właśnie w tę stronę źrenice chciwie wymierzył, gdy gałęzie łamać się zaczęły i konno jadący mężczyzna, którego kilku innych otaczało, ukazał się w niewielkim oddaleniu. Jechał na siwym, spasyłym koniu z długą grzywą, okrytym skórą, zamyślony, koniowi dając iść powoli — z oczów, które przed się wlepił, znać było, iż patrzył nie widząc. Postać była spokojna, poważna i piękna, człowiek już sędziwy z brodą długą, białą i włosami na ramionach powiewającymi. Na głowie miał kołpak z niedźwiedziej paszczęki, której białe zęby nad czołem mu sterczały. Zwierz zdawał się grozić każdemu, kto by się śmiał zbliżyć wrogo. W ręku trzymał na kiju pstro wyrobionym i jakby białą obwiedzionym wstęgą, obuszek kamienny, świecący, wyrobiony sztucznie²⁶⁶, który wiązanie z лыka plecione umocowywało. Od szyi obręcz miedziana z kilku kół złożony, spadał mu na piersi,

²⁶⁵ *gunia* — kurta męska z wełnianego, samodzielnego sukna, ze stójką, spinana pod szyją ozdobnie, niekiedy haftowana; należy m. in. do tradycyjnego stroju górali podhalańskich. [przypis edytorski]

²⁶⁶ *sztucznie* — tu: misternie; zgodnie z prawidłami odpowiedniej sztuki. [przypis edytorski]

i okrywał je jak zbroja. Jadący za nim w pewnym oddaleniu sługami być musieli, trzymali się, patrząc skinienia i rozkazu, tylko jeden młodzian, z głową podniesioną, u boku jego stał, a miał uzbrojenie do tamtego podobne.

Zbliżając się do dębu, starzec oczy zwrócił ku uroczysku i konia przytrzymał — widząc, że na nim pusto jeszcze było.

— Nikogo! — przebaknął.

— Nikogo! — powtórzył pochylając się drugi.

— Mieliz by się ułęknać i nie przybyć? Możeli to być? Ani ci nawet, co zwoływali? A ci pierwsi być powinni!

To mówiąc z konia się zsunął stary.

— Wy z końmi — rzekł — stać tu w pobliżu, paść i czekać. Ty, Mroczek — ze mną pójdziesz... uczyć się, jak radzili starzy. Słuchaj, patrz, służ i ucz się.

Młodszy posłusznie głowę skłonił.

Wtem z drugiej strony nadjechali konni, Doman samotrzeć z ludźmi swymi. I on, nie dojeżdżając do horodyszczu, konia słudze oddał wskazawszy pastwisko, a sam ku staremu pośpieszył.

— Dniem wiecowym pozdrawiam was — odezwał się.

— Dniem wiecowym, bodaj szczęśliwym — odparł starzec. — Kędyż²⁶⁷ się Wisz dziewa?

Doman obie ręce podniósł ku górze i pokazał na obłoki.

— Spaliliśmy zwłoki jego, płaczki go oplakały... z ojcami pije miód biały.

Starzec ręce załamał.

— Zmarł? — zapytał.

— Zabit jest — rzekł Doman. — Zabit przez ludzi kneziowych, którzy na dwór jego napadli.

Słuchający głowę opuścił, ale krótko trwało przerażenie, podniósł wejrzenie, w którym gniew się malował.

— Myślmyż i my o szyjach naszych — rzekł. — Co jemu wczoraj, nam jutro.

Gdy mówili, z dala już tętniało znowu, tętniało coraz silniej, cały las pełen się zdawał, ze wszech stron wytykały się głowy koni i głowy ludzi, gwar się wzmagął, starszyzna kmiecia nadciągała. Dwoje oczów z dziupli patrzyło i dwoje uszów słuchać musiało, bo rozmowy pod samym dębem się toczyły.

Przybyli pozdrawiali się dniem wiecowym, ale twarzami smutnymi. Ze trzech, liczba ich rosła do dziesięciu, do pół kopy²⁶⁸... Do soroka²⁶⁹... Do setki. Wszyscy jeszcze stali poza horodyszczem, gdy Ludek, syn Wiszów²⁷⁰, nadjechał.

Zsiadłszy z konia przystąpił z pozdrowieniem do gromady i krwawą koszulę a siermięgę czarnymi plamami zbroszoną rzucił pomiędzy stojących, nie mówiąc słowa. Rękami tylko wskazał na nie. Oczy wszystkich zwróciły się na odzież zabitego, ręce zadrgały, czoła się pofalowały.

Z pięściami zaciśniętymi otoczyli to lice²⁷¹ gwałtu.

Później szmer przebiegł po gromadzie głuchy i urósł we wrzawę, wśród której rozeznąć tylko było można nawoływania o pomstę krwawą. Gdy się to działo, Doman odstąpił precz i milczał. Zatem ruszyła się starszyzna i ciągnęli z wolna ku horodyszczu. Ludek z ziemi podniósł odzież ojca, zarzucił ją na ramiona i szedł za nimi. Tak uroczystym pochodem, na czele mając siwych, weszli na uroczysko i pod chwiejącą się szopę. Tu, nic nie mówiąc, każdy na ziemi zajął miejsce swoje, broń składając przed sobą.

Drudzy opóźnieni nadjeżdżali jeszcze. Szerokim kołem rozsiadła się rada, wsparli na rękach i dumali — wielu brakło. Innym z oczów patrzyło dziwnie, jakby słowa jeszcze nie rzekłszy już do sporu byli gotowi.

— Nie ma już tego, kto nas tu zwołał — odezwał się Boimir stary — ale duch jego mówi, po cośmy tu przybyli. Radzić trzeba, aby stary obyczaj polański nasz nie ustał, abyśmy się w Niemców i niewolników nie obrócili a w kneziowe sługi. Wszędy, gdzie

²⁶⁷kędyż — gdzież. [przypis edytorski]

²⁶⁸kopa — daw. jednostka obrachunkowa wynosząca 60 sztuk (5 tuzinów). [przypis edytorski]

²⁶⁹sorok (z ros.) — czterdzieści. [przypis edytorski]

²⁷⁰Wiszów — daw. forma D.; Wiszowy (należący do Wisza), Wisza. [przypis edytorski]

²⁷¹lice (daw.) — twarz; tu: dowód. [przypis edytorski]

mieszka mowa nasza, *słowo*, u Łużyczan, u Dulebów, Wilków, Chorbatów, Serbów, Mazów, aż do Dunaju i za Dunaj biały, do sinego morza, w lasach i po górach... Kneziowie na wojnach dowodzą, ale po mirach gromada wybiera starszyznę, rządzi i sądzi, i ziemię rozdziela. Starostów i tysięcy stanowią, mir trzyma, bezpieczeństwa strzeże.

Chwostek się z Niemcy²⁷² sprzęga, chce ze stolba swego nam rozkazywać, nam, cośmy tam jego ród sami dla obrony posadzili. Wisza nam za to ubito, że śmiały wiec zwoływać!

Jęknęło kilku i głuche mruczenie słyszeć się dało po tłumie. Starce²⁷³ głowami trzęśli.

Aż z prawej strony czarno zarosły, średnich lat wstał mężczyzna, rękę trzymając za pasem. Oczy, które dotąd miał w ziemię wlepione, podniósł i potoczył nimi, jakby w gromadzie swoich szukał.

— Bez kneziów — odezwał się — nie obejdziemy się... ładu nie będzie... Najdą na nas Niemcy, a choćby i Pomorcy, i Wilki, gdy im głód doje, a wściekłymi uczyni, kto będzie wówczas dowodził, rozkazywał i bronił? Czy kneź, czy król, jak go tam zwać, musi być... A pod nim my, choć jemu równi żupany, bany, kmiecie i władcy... i pospolity gmin... i niewolniki nasze... Kneź musi być...

Zaczęto mruścić, czarny mówił dalej.

— Że się z Niemcami braci²⁷⁴, a co złego, kiedy nam to pokój kupuje?

Mruczenie rosło coraz, aż zgłuszyło mówiącego, ale drudzy widocznie za nim obstawali.

— Kneź musi być — zawołał Boimir. — ano... będzie! Kto przeczy? Inaczej by się od Niemca nie ostało... Niosą się oni do nas z mieczem i z wiarą swą, z namowy i z groźby... a oręż mają dobry i siłę wielką... i swoich kneziów, co lud prowadzą jak parobek woły w plugu... Nie obronim się im samopas idąc... Kneziów trzeba! Niech będą! Ale nie Chwostków, nie tego rodu Popiołowego, co już zapomniał, skąd wyszed!...

— Nie!... Nie! — zawołano z jednej strony.

Ale z drugiej się burzyło. Niektórzy wstawali i oczyma się mierzyli, policzyć już było można tych, co szli za i przeciw. A z piersi buchało jedno „nie!” przeciw drugiemu.

— Precz z Chwościkiem! — wołali niektórzy. — Precz z Chwostem!...

Drudzy wrzawę podnosili, aby tamto wołanie zgłuszyć.

Całą gromadą siedzieli poza Boimirem rozrodzeni Mieszkowie, których Myszami i Myszkami zwano, bo wielu z nich to imię nosiło... ci się podnieśli najgłośniej wołając:

— Precz z nim!

— Nie co czynić zostało, tylko iść i to plugastwo w gnieździe wydusić! — krzyczeli.

— Lekko rzec — rzekł inny — a niełatwo tego dokazać. Daliśmy się im rozsiać, rozrodzić, zmóc²⁷⁵, uzbroić, powąchać z Niemcy, żony od nich potajemnie brać, namawiać się z nimi... dziś, byle skinęli, bronić ich będą. Ziemię nam zniszczą gorzej od Chwościka... ludzi w niewolę nabiorą. Lepiej cierpieć swojego, co męczy, niż cudzego, co wypłeni nas, a sam posiadzie tę ziemię, na której popioły ojców leżą... Zamiast się rzucać nań, iść trzeba do Chwosta i powiedzieć mu w oczy...

— Iść!... żaden z nas stamtąd nie wróci! — krzyczeli Myszkami. — Wszystkich pod grodem jak psów wywieszają... słów on nie posłucha.

— A siły my na niego nie mamy — wołał Rudan — nie mamy...

— Siła się znajdzie, byle wola była — ozwał się stary, ubogo odziany Piast.

Potakiwali jedni, cześć wielka siedziała w milczeniu głowy pospuszczawszy.

— Cóż czynić? — pytali po cichu, patrząc sobie w oczy mniej śmieli.

— Cierpieć — mówił Rudan. — Nie wieczny on, synowie będą lepsi.

— Na to ich właśnie Niemcy zaprawiają u siebie, polując z nimi na Serbów — wtrącił inny.

— Czekać! — wtrącił inny — aby nas po jednemu, jak Wisza, wybito, a dzieci pobrano na gród, a ziemię smerdom porozdawano...

Tak różne głosy odzywały się ze stron różnych, nie było zgody. Bliżej siebie siedzący gwarzyć poczęli i naradzać się po cichu, bo się lękali już zwolenników Chwostka, aby ich

²⁷²z Niemcy — dziś: z Niemcami. [przypis edytorski]

²⁷³starce — dziś: starcy. [przypis edytorski]

²⁷⁴braci się — dziś popr. forma 3.os.łp: brata się. [przypis edytorski]

²⁷⁵zmóc — wzmóc, wzmocnić. [przypis edytorski]

na sztych nie wydali... Z cichego szmeru rodził się swar i wrzawa, i gwar taki, że jedni drugim nie słyszeli.

Myszki wołali, aby na gród ciągnąć i wywracać wszystko, knezia się pozbyć i innego sobie obrać z między kmieci. Rudan i jego druhowie odradzali.

— Niemców, Pomorców, Wilków ino nie widać — mówili — a oni nam straszniejsi od Chwosta. Zasłyszają, że się sami między sobą drzemą, że głowy u nas nie stało, nalecą i kraj spustoszą... Siedzieliby cicho. Dawno na nas zęby ostrzą. My ludzie od roli i od gęśli, a oni od krwi i żelaza... Łatwo im nas zmóc... Oni stoją pod jednym wszyscy, a my i jednego nie możemy ścierpieć...

— Nieprawda — rzekł Boimir. — Cierpieliliśmy, obraliśmy sami, słuchali i karmili, aż oszalał... Słyszeliście, co tam za biesiady krwawe wyprawia, jak swoich krewniaków dusi... Kmieciom już wielu dwory pozabierano, dziewczki, chłopców, dobytki... a gdzież nasza stara swoboda? Gdzie obyczaj dawny?...

Spierano się tak ciągle, Myszki potrząsali obuchami nad głowy i pięści ściskając potwarzali:

— Iść na to gniazdo plugawe i wydusić...

— Iść! Iść! — huczano.

Niektórzy ruszali się z miejsc, jak gdyby natychmiast spełnić to chcieli, ale wielką część stała oporem.

Liczono się oczyma. Myszkowie przemagali; druchy więc kneziowie odsunęli się w ostrożnym milczeniu. Rudan pozostał z małą garstką, która brody gryząc i oczyma rzucając siedziała na ziemi milcząca, do niczego się mieszać nie chcąc. Pojedynczo przystępowali do nich niektórzy, usiłując przekonać, ale ci spojrzeć nie chcieli i mówić nie byli radzi.

Gwar i wrzawa nie ustawały, bo nie dosyć było powiedzieć: iść — trzeba było obmyślić, z kim, jak, kiedy, a gród Chwostków był warowny, wałem i częstokołem otoczony, oblany w części jeziorem, zaopatrzonej ku obronie, w ludzi obfity. Na Niemców też skinąć stamtąd mogli, aby im w pomoc szli... a wówczas z Myszków i ich druhow nie zostałyby jednej głowy.

Słońce się podniosło wysoko, minęło południe, na uroczysku z poschłymi usty starszyzna radziła, nic nie mogąc uradzić ani się zgodzić na jedno. Wołanie było wielkie chwilami, tłum to się zbijał w jedną stronę, to w drugą ciskał, gromadząc około starszych, co głosy zabierali.

Opodal od horodyszczu czeladź stała z końmi czekając, pasiono je popętawszy na skraj łąki pod lasem; młodzież, parobczaki na ziemi siedzieli i śmiechy a żarty między nimi słychać było.

Do dębu, z którego dwoje oczów patrzyło, głosy dolatywały jak fale, to szybsze, to silniejsze, widać było, jak podnoszono ręce, grożono pięściami, rwano się i rozchodzono... Jeden to drugi stawał na wyższym brzegu wału, aby go lepiej słyszano i stamtąd mówił, gardłował, często na sobie suknię i koszulę rwąc... Groźne wyrazy aż tu dochodziły. Dwoje jasnym oczu ciągle patrzyło.

Parobcy, co na łące siedzieli, rozglądali się dokoła. Wtem jeden drugiego potrącił i rzekł:

— Zyrun! Patrz ino na stary dąb... na stary dąb...

— A co w nim? Dziupła sroga...

— Nie widzisz? Pod dziupłą, hen, dwoje oczów w dziurach świeci... jakby żbik patrzył na nas?...

— Nie patrz! To czary... dąb święty... kto wie, jaki duch z niego patrzy... i co jego wzrok może?

— To nie duch, ino zwier! Albo żywy człek zaklęty... duchy się tak po dniu nie snują... — odezwał się pierwszy.

Wszystka czeladź oczy na dąb zwróciła, lecz większą część ogarnęła trwoga.

— Dąb stary... święty... co by tam w dziurze człek miał robić...

— To zwier.

— Spłoszyć go!... — krzyknął pierwszy. — Ślepa mu jeszcze świeca... ja je widzę...

To mówiąc chwycił huk parobczak, naciągnął go i strzała świsnęła w powietrzu... padła w sam otwór dębu, gdzie świeciło oko, zachwiała się — i znikła... Z nią razem i oczy z dziupli patrzeć przestały. Człedź strwożona siedziała w milczeniu.

- Zwierzaś ubił lub skaleczył — zawołał Zyrun.
- Dobrze by choć skórę zedrzeć z niego — krzyknął zrywając się chłopak.
- A jeśli ranny tylko i żyw, to ci się z dziupli bronić będzie — poczęli drudzy.

Zapalczywy myśliwiec nie słuchał, poskoczył ku dębowi, chwyciwszy obuszek do pasa; drudzy się tylko przypatrywali. Jak kot począł się drapać na drzewo, przykładając doń ucha. Znak dał swoim, że coś w nim słyszy. Ostrożny jednak, nie wprost się do dziupli skierował. Kawał starej, grubej, nadłamanej gałęzi chwyciwszy nad nią, uwiesił się na niej i spojrzął w głąb. Patrzał długo, nic dojrzeć nie mogąc, choć coraz przybliżał głowę a oczy.

W środku, nakryty zabitym zwierzem, któremu strzałę w oko wbił, leżał liśćmi się cały zasypawszy mądry Znosek. Ręką tulił oko, z którego krew mu ciekła, bo w nim strzała uwięzła. Parobczak nie widząc i nie słysząc, aby się co ruszało, ośmielił się wreszcie rękę do dziupli wpuścić i z okrzykiem radości dobył z niej żbika, którego oko głęboko było strzałą przeszyte. Wnet począł trząść zdobyczą, okazując go gromadzie, która się cała ku niemu rzuciła, oczom swym nie wierząc prawie. Otoczono dąb, a szczęśliwemu łowcy już w myśli nie było sięgnąć głębiej, gdzie ducha w siebie wciągnawszy, przyczajony leżał na pół martwy Znosek.

Ze żbikiem w rękę spuszczać się począł chłopak na ziemię, rzucił go potem ciekawym, którzy z rąk do rąk sobie podawać zaczęli. Strzała tkwiła wbita tak głęboko w ślepie, iż ten sam, co ją puścił, siły swej poznać nie mógł... Zwierz był już zimny, paszczękę miał rozdartą, ozór wywalony.

Jakoś to tak było niezrozumiałym, że żartowniś jeden począł dowodzić, iż parobczak zdychające tylko zwierzę dobił.

Hałas około dębu powstał tak wielki, iż stąd aż na horodyszczce dochodził. Obejrzała się starszyzna, której ubite z dała pokazano zwierzę. Rzucili się młodszy z kmieci pytać, a jeden z zapaleńszych chwyciwszy żbika za kark, poniósł go, potrząsając nim jak wróżbą.

— Bogowie wieszczbę uczynili! — wołano. — Żbik siedział w dziupli zaczajony, jeden parobczak, napatrzywszy zaledwie ślepie, go ubił... Tak siedzi w kamiennej dziupli Chwostek... i nasza strzała go tam dosięgnie! Bogowie wróżbę dają... Precz z Chwości-skim!..

Więc gromada cała, co z Myszkami była, wołać zaczęła:

— Łado! Kolado! Łado!...

I cieszyli się, i w dłonie klaskali.

Inni milczeli... Wiec znużony ustawał na siłach. Wtem na skraju lasu ujrzano starego ślepcę, którego małe prowadziło chłopię i oczy się ku niemu skierowały.

— Słowan! Bywaj! — zaczęto wołać. — Bywaj nam, stary, z pieśnią... Po dawnym zwyczajju...

Nasłuchując zbliżał się ślepy gęślarz powoli, po gwarze mógł już poznać, że się zbliżał do horodyszczca. Wszyscy mu radzi byli, orzeźwieli ujrzawszy go, niósł ze sobą woń prastarych dziejów i czasów.

— Witaj, stary Słowanie!...

Szedł w milczeniu, jak gdyby miejsce znał i pamiętał, wszedł przez wał, kijem sobie miejsce obmacał i usiadł na ziemi. Gęślę milczącą trzymał na kolanach i myślał...

— Spóźniłem się, spóźniłem — począł głosem złamanym, na pół śpiewnie. — Stare nogi źle już służą, drogi się powyciągały... A jaki by to był wiec bez wieszczka? A co by to za rada bez pamięci na stare dziadów zbory!... Orłom lecieć lekko górą, ślimak się powoli wleczce... powoli...

Uderzył po strunach, milczeli wszyscy... i śpiewał starzec powoli.

— Kiedy Lecha plemienia nie stało, nie stało... swobody się ziemianom zachciało, zachciało... Zachciało się swobody beżpańskiej, wojewodów wybrali dwunastu... Krew to ze krwi wszak naszej, kość z kości... bracia nasi rodzeni ziemianie, niechaj nami rozrządzą, ład sprawią... O Łado! Niechaj ziemię szczęśliwą uczynią... O Łado...

Wybrali ich, wybrali dwunastu... Cieszyli się, cieszyli niedługo. Brat rodzony wnet bratu był sługą... Co jednego nad sobą nie chcieli... Dwunastu ich wybrali i mieli... Dwunastu... O Łado, o Łado...

Jeden z kadzi rad czerpał i głowę zalewając, pomiatał narodem... Drugi zbierał a dusił w komorze, co ubogim odebrał od gęby... Trzeci jeździł, wyglądał, gdzie dziewczki i córki im podbierał, miód z ula... O Łado! O Ła... do!

Śpiew, Poezja, Obyczaje

Władza

I tak byli z dwunastu szczęśliwi, szczęśliwi, że posłali za morze z pokłonem... Oj, posłali szukając wojaka, co by jeden nad wszystkim panował... Kraku, panie a kneziu, wołali, chodź do ziemi, do naszej, rządz nami. I spędzili dwunastu z ich grodów. Znowu kmiecie zrobili z wojwodów... A jednego już Kraka słuchali. O Łado! O Łado!...

Gdy się pieśń powolnie nucona skończyła, milczenie panowało, patrzali niektórzy na starca nie wiedząc, co by to znaczyć miało...

— Toś i ty, Słowanie — rzekł mu jeden — Chwościka pokochał...

Starzec nastawił ucha.

— Pokochał? — Pokręcił głową, poczęły brzęczeć struny, dziwny staruszek począł śpiewać znowu tęskliwą nutą.

— Siedzi Chwostek na wieżycy... i patrzy z niej wkoło... dobry pan... Gdzie się kurzy ze świetlicy, gdzie na polu się zieleni... gdzie rzą stada... sycą miody... oko widzi, ręka zgarnia... dobry pan! Siedzi Chwostek, patrzy z dala... kmiecie mruczą, psy li wyją?... śle drużynę, milczeć, cicho... lub na gałąź pójdzie lichy... Dobry pan... Pan wesoly, do biesiady rad zaprasza, rad ugości a nakarmi, a upoi, aż się ludziom na wiek wieka jeść odechce... i pacholki do jeziora niosą kmiecie... Dobry pan. Siedzi Chwostek na wieżycy... czy słyszycie, jak się śmieje, hen, daleko śmiech rozlega... Aż puścieją w lasach knieje... aż po dworach lud truchleje... dobry pan! Z Niemcem on się pocałuje, Niemiec dziewczkę da mu białą... a wy, kmiecie, mrużyć wara! bo mu Niemiec da swe miecze i wskroś krnąbrnych wnet wysiecze. Dobry pan! Dobry pan!...

Chórem za starym poczęto powtarzać — dobry pan... a dwie te pieśni razem z sobą złożone zasępiły czoła i jednym, i drugim... Słowan zamilkł, głowę spuścił, podparł się ręką na ziemi, na pół położył i śpiewać więcej nie chciał.

Powoli szeptać znowu poczęto, gwarzyć i naradzać.

Słońce się zniżyło, gdy starszyzna widząc, iż na niczym spełźnie wiec, rozeszła się gromadkami po horodyszczu, posiadali kołem, każdy ze swymi, i podano, co kto przyniósł z sobą do jedzenia i picia... kołaczki, zimne mięso, a w drewnianych i glinianych baryłkach miód, piwo i kwas²⁷⁶...

Gęślarza wzięli między siebie Myszkki, ugaszczając go, dano mu pierwszy kubek w ręce.

— Po staremu — rzekł — pierwsze się bogom należy. Łado!...

I wylał napój na ziemię.

Po wtóre złał jeszcze na ofiarę duchom uroczyska dobrym i złym, białym i czarnym, aby im nie przeszkadzały; po trzecie złał duszom ojców, co niewidzialne przy radzie stały... Na małych skorupkach postawiono im obiady z białego chleba, a dopiero potem w milczeniu jeść i pić zaczęto.

Stary Słowan, mało co zjadłszy, napił się trochę i znowu się wziął do weselszej znajomej pieśni starej. Tę zaledwie posłyszano, gdy chórem za nim odezwali się wszyscy, nawet czeladź z łąki wtórowała nieśmiało.

Nadeszła pieśni godzina, więc po tej następowały inne i coraz nowe, choć wszystkie do siebie podobne. Starzec potem już sam zaśpiewał starą znad Dunaju, z innych światów, kędy wino rosło, gdzie lwy się przechadzały, żyły smoki i żmije, fala morza biła o brzegi skaliste i słońce świeciło gorące. Wszyscy wdychali za tym światem pieśni jak za swoim.

Noc była, gdy rady, ofiary, pieśni i wiec bezowocny się skończył. Powstawała starszyzna, jęli się żegnać wszyscy, ręce sobie dając a wdychając.

Któż wie? Może do nowego wiecu myśli zebrać chciano?...

Konie z pastwisk czeladź przyprowadzała, posiadali na nie i jechali gromadkami. Każdy w swą stronę. Zostało po cichu szepczących kilkunastu, kilku, potem nikogo. Uroczysko znów było puste i milczące. Gałęźmi dębu wiatr wieczorny potrząsał i ptastwo krzyczało tylko na błotach. Gwiazdy zaczynały mrugać na niebie, lekki powiew wiatru od łąk szedł do rzeki.

Wtem w dziupli zaszeleściło, prychnęło, dwoje rąk chwyciło za kraj kory, głowa się podniosła nad nią i Znosek z pokrzwawioną twarzą dobył się ze środka. Nogami i rękami objął pień, ześliznął się powoli na ziemię. Tu padł wyciągnięty jak nieżywy... Dyszał ledwie, wyciągał długą rękę i nogi, jęczał.

²⁷⁶kwas — kwas chlebowy; typowy dla ludów Słowiańskich napój przyrządzany ze sfermentowanego chleba. [przypis edytorski]

Zaszeleściło wśród lasu... drgnął cały; uciekać już nie czas było, po ciężkim chodzie powolnym poznał nowego nieprzyjaciela. Jak nieżywy legł przyłgnięty twarzą do ziemi. Z zarośli powoli, wlokąc się niezgrabnie, wyszedł niedźwiedź. Nosem wodził po ziemi, jakby czego szukał. Słychać było sapanie jego i mruczenie. Żółte oczy pobłyskujące w ciemności, skierował ku Znoskowi, który ciągle jak martwy leżał... Ostrożnie gospodarz puszczy podszedł ku niemu i jak pies począł go wachać. Z lekka potrącił go łapą, zamruczał i poszedł dalej. Widać go było zdążającego na pole, krokiem ociężałym, podnoszącego czasem pysk i wietrzącego dokoła. Siadał spoczywać, lizał łapę i znowu włókł się leniwo dalej, gdzieś za żerem czy za przyjacielem, po którym zatęsknił.

Chłopak ujrzawszy go już w półku, zerwał się na nogi i w las rzucił szybko.

XI

Ranek był najśliczniejszej wiosny, której już nic z jej królewskich ozdób nie brakło. Najleniwsze dęby głuche stały poubierane w liście, pachniały brzozy potrząsając długimi warkoczami, u stóp drzew, gdzie zajaśniało tylko słońce, kwiatek się ku niemu uśmiechał. Na każdej gałęzi szczebiał ptaszek, w każdym promieniu złota muszka igrała...

Cały ten świat, wody, lasy, ptaki, zwierzęta i muszki złote, i rybki srebrne żyły naówczas życiem jednym w dziwnej zgodzie i braterstwie. Strumień mruczał zrozumiałą mową, ptaki śpiewały pieśni dla ludzi, dziki zwierz bratał się czasem z człowiekiem, by mu służyć. Harmonia wielka panowała w tym świecie zaczarowanym, w którym wszystko składało się na jedną całość. Śmierć nawet przychodziła z uśmiechem, w porę i przeprowadzała do ojców na biesiadę wieczną.

Dwie kobiałki stały na ziemi grzybów pełne, dziewcząt dwoje odpoczywało przy nich, rękami się objąwszy... siedziały i słuchały. Dziwa zamyślona, z oczyma wlepionymi w las, dumiała.

— Co ty tak słuchasz, Dziwo? — pytała siostra.

— Sroczka mi coś powiada... słyszysz ty ją? Pyta się nas, czyśmy dużo uzbierały? Mówi, że na uroczysku w dolinie grzybów jest wiele... Chce nas odprowadzić do chaty... I zamilkła chwilę.

— Mówi — ciągnęła dalej powoli — przyjadą swaty... księżyc pan młody do ciebie...

— Do mnie, Dziwo?

— Tak... do ciebie, Żywia, bo ja swatów nie będę znała... W wianku chodzić będę zawsze, zawsze... i w wianku, w zielonym, pójdę do ojca i matki...

Sroczka, w istocie, siedząc na gałęzi, kręciła głową i jakby przedrzeźniała dziewczęta, ciągle coś dziewczynie pokrzykiwała.

Wtem z lasu nadleciał jastrząb z rozpuszczonymi skrzydłami, począł unosić się nad łączką, patrząc pod siebie, szukając czegoś na ziemi. Sroczka zobaczyła go i krzyknęła nawołując. Z krzaków odpowiedziały jej siostr głosy, ze wszech stron poczęły się zlatywać pstre sroczki i gromadą poleciały straszyć, lając, odpędzać jastrzębia. Przypadały prawie do niego, a gdy się zwrócił ku nim, pierchały nagle całym stadem i wnet wracały znowu z wraskiem nowym. Jastrząb niósł się ciągle to zniżając nad ziemię, to podnosząc w obłoki, nagle się puścił jak kula i padł na ziemię, a w tejże chwili stado całe spadło nań dziobami chwytając prawie, posypały się pióra... Kobuz wyrwał się, uleciał w górę i zniknął. Sroki pociągnęły za nim z wraskiem.

Dziwa westchnęła.

Z dała odezwała się kukulka raz, drugi i uciekla.

Dziewczęta zamyśliły, kiedy Żywia za mąż pójdzie.

— Kuj, kukulko — prosiły.

Odezwała się trzy razy... Trzy lata czy trzy miesiące? Któż to wiedzieć może...

Żywia ze śmiechem zapytała o Dziwę. Kukulka bliżej podleciała, rozśmiała się tylko jakoś dziwnie, poznały ją przecie po pierzu, ale wróżyć nie chciała.

Dziewczęta siedziały zamyślane. Żywia kwiatki rwać zaczęła i wianuszek pleść dla siostry. Ale kwiatki niedobre się pod rękę nawijały i końce rwały, i nie chciały się pleść w wianuszek.

Siedziały nieopodal od zagrody, były więc bezpieczne. Nazajutrz miały iść do ogniów, na Kupalę. Żywia się cieszyła, Dziwie nie chciało iść z drugimi... smutno jej było.

Złoty wiek

Ptak, Siła

Ptak, Małżeństwo, Kobieta,
Wierzenia

Wtem wśród ciszy, gdy muszki brzęczały tylko i pszczoły, las z dala zatętniał. Spojrzali po sobie.

— Czy Ludek pojechał na łowy... Czy to Ludkowe psy słyszą?..

— Ludek w domu, koło stada...

Porwały za koszyki, obejrzały się dokoła i ostrożnie w gąszcz pierzchnęły... ale cicho było znowu w lesie, ni psów, ni ludzi nie słyszą.

Żywią główkę z gąszczy podniósłszy, patrzyła na polankę i słuchała, psy gdzieś daleko zwierza pogoniły i cicho. Dzięcioł kuje drzewo... nic więcej.

Wróciły na trawę, na słońce.

Z dala jakby śpiewanie słyszać było, ale ochryple i smętne.

— To Jaruha — ozwała się Dziwa.

— Gdzież się to ona tędy wlecze?...

Zamilkły. Z krzaków na polankę wysunęła się stara baba o kiju, z garnuszkiem na sznurku u pasa, z torbą na plecach, w płachcie na głowie.

Rękę przyłożyła do czoła i patrzyła ku nim, potem pociągnęła powietrze, jakby coś poczuła w bliskości, i oczyma dokoła rzucając zobaczyła dziewczęta. Podniosła ręce z kijem do góry i plasnęła.

— Dzień dobry! — zawołała.

— Gdzie to się wleciesz, Jaruho? — spytała Żywia.

Baba iść ku nim poczęła.

— A na Kupałę! Jutro Kupały! ho! ho!... Chłopcy się popiją, poszaleją, to mnie może wezmą za młodą dziewczynę, a niektóry pocałuje!

Baba podskoczyła śmiejąc się, podeszła ku dziewczętom i usiadła przy nich na ziemi.

— Chcecie, bym wam wróżyła? — spytała.

Siostry obie milczały, baba im po twarzach patrzyła.

— Z takich liczek wróżyć łatwo — mówiła, śmiejąc się dziwacznie i przekręcając główkę. — O! O! Śliczneż lica, kwitną jak lilije... I jam też je kiedyś miała, takie białe i różowe... Słońce lilije popaliło, deszcze krasę popłukały... a nie deszcze, lzy to były... lzy!

I kiwała głową, wyciągając rękę ku Dziwie.

— Daj no dłoń, powróżę.

Niechętnie wyciągnęła ku niej rękę dziewczyna. Jaruha pilnie wpatrywać się w nią zaczęła.

— Dłoń to biała, nienamulona... wielka bieda z taką dłonią, tysiąc chłopców sięgnie po nią... a królewna żadnego nie zechce...

Zapatrzyła się w rękę.

— Pójdiesz jutro na Kupałę?

— Pójdę — odezwała się Dziwa.

— Nie idź! Mówię ci, nie idź lepiej... Jak pójdiesz, krew się poleje...

Dziwa zbladła.

— Jaruho — odezwała się — po co mnie straszysz?... Wiesz, że w domu zostać nie mogę... a tobie dawno się w głowie przewróciło, sama nie wiesz, co mówisz.

— A któż to wie, co mówi? — szepnęła Jaruha. — Coś szepcze w ucho i językiem obraca. Albo ja wiem, kto i co? Choćbym usta zamknąć chciała, męczy mnie i mówić każe... Coś się snuje przed oczyma, coś po sercu załaskocze... Baba plecie sama nie wie co... a musi!... Nie idź ty na Kupałę!

Dziwa się rozśmiała.

— A ja tobie nie radzę, Jaruho! Ty wiesz, jak cię szarpią, prześladowają, co się z ciebie naśmiewają, co nadokuczają...

— Ja się tego nie boję — odezwała się stara. — Jak ognie pogasną, jak się ciemno zrobi... hej! hej! to mnie który pocałuje i uściśnie... młode lata się przypomną...

— Cóżes ty w młode lata robiła? — zapytała Żywia.

— Ja? ja? nie wiesz?... — odezwała się Jaruha. — Hej! hej! porwał mnie królewicz... zaprowadził do gmachu, co miał ściany ze złota... W ogrodzie rosła jabłoń, co rodziła jabłka wonne... u stóp jej ciekła żywiąca krynica... Siedem lat królowałam, siedem lat śpiewałam pieśni, splatałam i rozplatałam kosy, wszystko mi służyło... potem zrobiło się

Kobieta, Starość, Młodość,
Święto, Wróżba

Słowo, Szaleństwo

ciemno i ja w łachmanach, o kiju, znalazłam się w puszczy... Krucy mi w głowę pukali i oczów szukali... hej! hej!

Zamilkła i wracając do swego, odezwała się znowu.

— A ty, Dziwo, nie idź na Kupalę!

Uśmiechnęło się dziewczę, Żywia swoją jej dłoń podała. Jaruha głową potrząsała.

— Rodzone dwie dłonie, siostrzyne... — poczęła mruczac — a dole, a dole! Gdzie jednej do drugiej!..

— Któż z nas być byś chciała? — spytała Żywia.

— Ani jedną, ni drugą — śmiejąc się, rzekła stara. — Znowu żyć, znowu płakać, znowu młodość nosić, aby stracić!... O! nie! nie!... ani białej, ani czarnej, ani żadnej nie chcę doli... Miodu ja kubeczek wołę, a potem sen słodki, sen złoty, a choćby się już nie budzić... W kubku miodu szczęścia tyle, ile go już na całym świecie nie ma... A ty, nie idź na Kupalę...

Dziewczęta z na pół oszalałej staruszki śmiać się poczęły. Jaruha śmiała się z nimi.

Wzięła znowu zwieszoną dłoń dziewczęcia i patrzyła w nią.

— Rozmłówał się w tobie strasznie — szeptała.

— Kto?

— Nie wiem! ktoś! ładny chłop, młody, bogaty... Ej! nie idź na Kupalę...

— Ale z nami bracia i rodzina będzie... Cóż się nam tam stać może? — zawołała Żywia.

— Albo ja wiem? Na Kupale bywają dziwy! Czasem bracia się pobiją, a czasem nieznajomi pobiorą... Na Kupale dziwy bywają... Szkoda, że raz do roku taka nocka bywa!... oj! oj! ja bym cały rok pieśni śpiewała, miód piła i przez ogień skakała...

Jaruha mówiąc rozwinęła swoją sakwę i poczęła w niej szukać czegoś. Było tam mnóstwo w płachty powiązanych ziół, kamyków, nasion i korzonków. Baba się znała na chorobach i lekach, zamawiała, odczyniała, wiązała i rozwiązywała... Tym razem jednak nie szukała lekarstwa, miała jeszcze kawałek suchego kołacza, znalazła go, przyprószony był pyłem, otrząsała, opatrzyła i z koszyka grzybów od dziewcząt wzięła sobie syrojeżkę²⁷⁷, zaczynając się posilać w milczeniu.

Dziwa koszyk jej podsunęła.

Jaruha jadła chciwie.

— Chodź z nami do chaty, ciepłej strawy ci damy.

— Nie mogę — zamruczała stara — nogi bołą, a na pole, gdzie ognie nasze palić się będą i gdzie moje chłopcy przyjdą, daleko... daleko... w biały dzień, to nic, ale nocką iść, a z głodnym się wilkiem spotkać, albo gorzej, z wilkołakiem...

Pokręciła głową.

— A na Kupale ja muszę być... Raz do roku młodość mi powraca... tak na to długo czekać trzeba...

Zaczęła coś nucić i przerwała. Syrojeżki wybrawszy z koszyka, otarła usta i uśmiechnęła się do dziewcząt.

— Dobrzeście mnie posiliły...

Gdy to mówiła, niespokojnym okiem rzuciła wkoło nagle.

— Kogoś czuję, obcy jakiś!...

Jak zwierz wietrzyć poczęła i oczy obracać. W istocie o kilka kroków od nich stał z zakrwawionym okiem i głową wychodzący z lasu Znosek. Na widok jego dziewczęta się przestraszone porwały, Jaruha popatrzyła tylko.

— E! — rzekła — nie macie się czego bać... to znajomy! Ale gdzieś musiał po miodzie przez las wędrować, gałąź mu oko wybiła i głowę sobie pokrwawił.

— Jaruho! — krzyknął z dala karzeł — ratuj mnie a daj ziele.

Widząc pokaleczonego, dziewczęta, zamiast uciekać, przystały trochę za drzewo się zasunąwszy.

— Chodź tu, zobaczmy... — mruczała stara.

Znosek się zwłókl ręką wciąż trzymając oko, a raczej miejsce, z którego ono wypłynęło, doszedł tylko do drzewa, przy którym siedziała stara i padł na ziemię.

Zapominając o wszystkim Jaruha ręce wyciągnęła ku jego głowie i poczęła ją macać.

Święto

Święto, Młodość

²⁷⁷syrojeżka — surojodka; gatunek grzyba. [przypis edytorski]

— A coś to się ze żbikiem całował? — zapytała. — Po co ci było takiego przyjaciela szukać?

Ręką podniosła mu brodę do góry i odsłoniła oko.

— A oko... oko ci strzałą wybito! Człowiecze! — krzyknęła — gdzieś ty był na biesiadzie! Dobrzeż cię tam przyjmowali! Popamiętasz całe życie...

Zaczęła się śmiać dziwnie i poszła znowu do worka po zioła.

Żywia ulitowawszy się chwyciła biały swój fartuszek i spojrzawszy na starą, oddarła z niego pas, aby mu było czym obwiązać głowę. Podała go milcząc starej.

Jaruha wzięła płótno w ręce i ziała narwała tuż przy sobie, ale się ociągała z poratowaniem biedaka, który ręką wciąż oko tulił i zęby ścinając syczał.

— Juści to i wilka kulawego, gdy poprosi, trzeba ratować — rzekła cicho. — Ty, Znosku, nie wart tego, aby ciebie żywiono, boś ty dużo namorzył ludzi... ano! kto wie, żbik cię może poprawi... Ustatkuj się chłopcze, weź mnie za żonę, pójdziemy razem na bocianie gniazdo i będziemy gospodarowali. Ty mi będziesz żabki zielone nosił, ja ci będę klekotała...

Jaruha się śmiała, ale trawą i liśćmi okładała mu głowę i białym płótnem wiązała ją powoli.

— Mówże ty, gdzieś bywał? I co ci żbik zawinił?

Syknął tylko Znosek.

— Z tego oka nic nie będzie — rzekł.

— Darmo o nim i nie myśl, bo go nie ma — rzekła Jaruha — a nowe wstawić trudno. Od wody żywiącej odrasta, ale jak tu trafić do niej? Żmij siedzi na straży... smok lata nad nią... siedem lat trzeba iść do niej, siedem się spinać na górę...

Żywia litościwa widząc, że drżące ręce starej Jaruhy płachty nie potrafią zawiązać, przysunęła się do Znoska i zręcznie obmotała mu głowę. Jedyne pozostałe oko podniósł ku niej, ale w nim jeszcze więcej złości było i gniewu niż wdzięczności.

— Ja ci ból odczynię — rzekła Jaruha — ale musisz się przyznać, gdzieś bywał... Juści, kto może u knezia pod stołem się wylegiwać, z dobrej woli w las nie idzie.

Dziewczęta zaledwie posłyszały o kneziu, pierzchnęły obie, dosyć było tego imienia, aby je sposzyć. Porwały za koszyki i uciekły. Stara popatrzyła za nimi tylko i zwróciła się do Znoska.

— Teraz mów — rzekła — gdzieś to się tak podrapał?

— Chodziłem po lesie... Zobaczyłem dziuplę...

— Miodu ci się zachciało?...

— Żbik w niej siedział...

— A strzałę w oko kto ci posłał?

Znoska przypomnienie tej rany wściekłym uczyniło. Podniósł obie pięści.

— Nie daruję, póki jednemu z nich oka ze łba nie wyszę — zawołał. — Kneź mnie pożałuje...

— Tyś pewnie na wiecu bywał... — śmiejąc się zawołała stara i w ręce plasnęła. — Już wiem! Dąb tam stoi dziuplasty, wygniły pod uroczyskiem Żmijowym... zakradłeś się podpatrywać... i tam cię kmiecia strzała spotkała...

Znosek ani się chciał zapierać, ani myślał taić, spuścił głowę i zgrzytał zębami.

— A takie miałeś czarne oko! Niczego wcale — zawołała Jaruha — szkoda! Ano, powiedz ty mnie po prawdzie, czyś ty kiedy młodym był? Czy cię matka od razu starym urodziła?

To mówiąc wstała Jaruha.

— Ból mi odczyń — mruknął Znosek.

— Nie mogę... nie mogę... — odparła stara. — Dopiero po Kupale godzi się odczyniać... A do tego żbik i ludzka strzała... Jakiego na to ziała trzeba... i oko!... Ho! ho! Gdybyś mi nie wiem co dawał, za mało by było za moją pracę... Gdybym ci ból odczyniła, sama bym go wziąć musiała, bo tu nie ma ani źródła, ani kamienia, ani drzewa, gdzie by się zostało... A mnie trzeba na Kupale... Na Kupale...

I śpiewając o Kupale, Jaruha rzuciła Znoska, a sama w las dalej ciągnęła. Karzeł legł na łące i w trawach złożywszy głowę usnął...

Wszystkie zasoby Wolnych Lektur możesz swobodnie wykorzystywać, publikować i rozpowszechniać pod warunkiem zachowania warunków licencji i zgodnie z [Zasadami wykorzystania Wolnych Lektur](#).

Ten utwór jest w domenie publicznej.

Wszystkie materiały dodatkowe (przypisy, motywy literackie) są udostępnione na [Licencji Wolnej Sztuki 1.3](#). Fundacja Wolne Lektury zastrzega sobie prawa do wydania krytycznego zgodnie z art. Art.99(2) Ustawy o prawach autorskich i prawach pokrewnych. Wykorzystując zasoby z Wolnych Lektur, należy pamiętać o zapisach licencji oraz zasadach, które spisaliśmy w [Zasadach wykorzystania Wolnych Lektur](#). Zapoznaj się z nimi, zanim udostępnisz dalej nasze książki.

E-book można pobrać ze strony: <http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/stara-basn-tom-pierwszy>

Tekst opracowany na podstawie: Józef Ignacy Kraszewski, *Stara baśń: powieść z IX wieku, tom I*, Spółka Wydaw. Księgarzy w Warszawie Gebethner i Wolff: M. Glücksberg [etc.], Kraków 1876

Wydawca: Fundacja Nowoczesna Polska

Publikacja zrealizowana w ramach projektu Wolne Lektury (<http://wolnelektury.pl>). Reprodukacja cyfrowa wykonana przez Bibliotekę Narodową z egzemplarza pochodzącego ze zbiorów BN.

Opracowanie redakcyjne i przypisy: Aleksandra Sekuła, Aleksandra Żurek, Marta Niedziałkowska.

ISBN 978-83-288-0458-6

Wesprzyj Wolne Lektury!

Wolne Lektury to projekt fundacji Wolne Lektury – organizacji pożytku publicznego działającej na rzecz wolności korzystania z dóbr kultury.

Co roku do domeny publicznej przechodzi twórczość kolejnych autorów. Dzięki Twojemu wsparciu będziemy je mogli udostępnić wszystkim bezpłatnie.

Jak możesz pomóc?

Przekaż 1,5% podatku na rozwój Wolnych Lektur: Fundacja Wolne Lektury, KRS 0000070056.

Wspieraj Wolne Lektury i pomóż nam rozwijać bibliotekę.

Przekaż darowiznę na konto: [szczegóły na stronie Fundacji](#).